

Ubezpieczenia w rolnictwie

Materiały i Studia

KASA ROLNICZEGO UBEZPIECZENIA SPOŁECZNEGO
WARSZAWA 1999

**UBEZPIECZENIA W ROLNICTWIE
MATERIAŁY I STUDIA**

**Kwartalnik
Nr 4/1999 r.
ISSN 1507-4757**

Wydawca

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego

Rada Programowa

Przewodniczący – prof. dr hab. Błażej Wierzbowski, zastępca przewodniczącego – mgr Maksymilian Delekta (Prezes KRUS), członkowie: mgr Ryszard Gocłowski, prof. dr hab. Wojciech Józwiak, prof. dr hab. med. Danuta Koradecka, dr n. med. Andrzej Kosiniak-Kamysz (Przewodniczący Rady Ubezpieczenia Społecznego Rolników), adw. Zbigniew Kotowski, prof. dr hab. Henryk Rafalski, prof. dr hab. Jerzy Zagórski, prof. dr hab. Andrzej Zieliński, mgr Maria Zwolińska.

Zespół redakcyjny

Marek Ciepliński (zastępca red. naczelnego), Roman Jakuszko, Wojciech Kobielski, Maria Lewandowska (sekretarz redakcji), Kazimierz Pątkowski, Janina Pszczółkowska, Klemens Romanowski (redaktor naczelny), Jolanta Socha (redaktor techniczny).

DTP

Magdalena Maksymowicz

Skład i druk

Zakład Poligrafii KRUS
Warszawa, ul. Mińska 25
Tel. 810-30-00, 810-27-13
Zam. nr 624/ZP/99

Adres redakcji

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego
00-608 Warszawa, Al. Niepodległości 190
tel. (0-22) 825-80-64, 825-56-26, 825-69-01
fax 825-95-97

W numerze

Organizacja, ekonomika i problemy społeczne

Wcześniejsze emerytury a renty strukturalne w rolnictwie

mgr inż. Krzysztof Trawiński

mgr inż. Joanna Żurawińska

7

Wybrane zagadnienia współpracy zawodowej
rodziców i dzieci

mgr Michał Skąpski

50

Tradycje ubezpieczeń wzajemnych na ziemiach polskich

dr Andrzej Bratkowski

70

Polska Izba Ubezpieczeń –
Ubezpieczeniowy Samorząd Gospodarczy

mgr Dorota Mamaj

80

Ochrona zdrowia i rehabilitacja w rolnictwie

Praca dzieci na wsi a ich stan zdrowia

dr Stanisław Lachowski

prof. dr hab. Jerzy Zagórski

85

Ustawodawstwo i orzecznictwo

Analiza Orzeczeń Sądu Apelacyjnego w Lublinie
w sprawach dotyczących zawieszania
i ograniczania wypłaty świadczeń
z ubezpieczenia społecznego rolników

mgr Marcin Obłóza
mgr Hanna Szostak-Krzywicka

100

Zwłoka w zgłoszeniu przez rolnika
wypadku przy pracy rolniczej
a prawo do jednorazowego odszkodowania

mgr Ewa Jaworska-Spičak

112

Przegląd zmian w ustawodawstwie

mgr Beata Nowak

120

Ubezpieczenia na świecie

Zarys niemieckiego systemu ubezpieczeń
i osłon socjalnych w rolnictwie

mgr Kazimierz Pątkowski

126

Koordinacja systemów zabezpieczenia społecznego
w krajach Unii Europejskiej

mgr Małgorzata Zygmantowska

147

Kronika

Włodzimierz Kaźmierczak

162

Recenzje i noty

Bezrobocie na wsi

Robert Korsak

171

mgr inż. Krzysztof Trawiński

mgr inż. Joanna Żurawińska

Wcześniejsze emerytury a renty strukturalne w rolnictwie

Opracowanie i wdrożenie programu wcześniejszych emerytur rolniczych w oparciu o rozporządzenie Rady nr 2079/92, będzie stanowić w najbliższych latach jeden z najważniejszych instrumentów polityki rolnej w zakresie przemian strukturalnych. Pierwszy krok na tej drodze został już zrobiony 30 czerwca 1998 r., kiedy to kierownictwo Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej przyjęło „Wstępne założenia programu wcześniejszych emerytur strukturalnych w rolnictwie”.

Na pytanie, czy wprowadzać w Polsce system wcześniejszych emerytur rolniczych (rent strukturalnych) w oparciu o rozwiązania Unii Europejskiej, do niedawna nie było jednoznacznej odpowiedzi. Sytuacja zasadniczo zmieniła się, gdy 13 lipca 1999 r. Rada Ministrów przyjęła dokument pt. „*Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*”. Wśród wielu zadań przewidzianych do realizacji w ciągu najbliższych kilku lat wymienia się w tym dokumencie reformę ubezpieczenia społecznego rolników, co ujęto w formie następującego zapisu:

Realizowany obecnie w Polsce „Program reformy systemu zabezpieczenia społecznego” obejmuje także modyfikację ubezpieczenia emerytalno-rentowego rolników. Rolnicy indywidualni jako jedyna grupa zawodowa w Polsce, zgodnie z przyjętymi założeniami programu, objęci będą nadal odrębnym systemem ubezpieczenia społecznego – z uwagi na jego specyficzny charakter oraz znaczny udział budżetu państwa w jego finansowaniu. System ubezpieczenia społecznego rolników stanowi bowiem jeden z instrumentów polityki socjalnej i agrarnej państwa. Ma on pobudzać strukturalne przemiany wsi, zapewniając jednocześnie rolnikom godziwe warunki bezpieczeństwa socjalnego. Opierać się on będzie nadal na zasadach powszechności i wzajemności ubezpieczenia z udziałem budżetu państwa w jego finansowaniu.

Z uwagi na to, że dotacja budżetowa wspierać będzie tylko określone cele – strukturalny i socjalny – zakłada się, że zasadnicze zmiany w nowelizowanej ustawie obejmą ubezpieczenie emerytalno-rentowe i dotyczyć będą w szczególności:

- *zracjonalizowania zasad udziału rolników w finansowaniu systemu poprzez zróżnicowanie składki w zależności od dochodu lub wielkości obszaru gospodarstwa rolnego,*
- *możliwie maksymalnego skorelowania rozwiązań systemu emerytalnego rolnego z rozwiązaniami przyjętymi w systemie ubezpieczeń pracowniczych (łącznie z zasadami tworzenia kapitału ubezpieczeniowego), przy jednoczesnym zachowaniu odrębności systemu rolnego,*
- *wprowadzenia mechanizmów stymulujących przekształcenia strukturalne w rolnictwie.*

Jednym z tych mechanizmów będzie system świadczeń strukturalnych, opracowany w oparciu o rozwiązania stosowane w Unii Europejskiej. Uzupełni on obowiązujący obecnie system wcześniejszych emerytur rolniczych, spełniający do tej pory funkcje socjalne i przyspieszający wymianę pokoleń rolników. System ten nie oddziaływał w pełni skutecznie na zmiany strukturalne w rolnictwie.

System rent strukturalnych nie powinien pogorszyć sytuacji na wiejskim rynku pracy, ani spowodować powiększenia łącznej puli wydatków budżetowych na system ubezpieczenia społecznego rolników.

Jednocześnie zapowiedziano objęcie systemem rent strukturalnych do 30 tys. rolników w okresie przedakcesyjnym. W ten sposób rząd zdecydowanie potwierdził zamiar wprowadzenia do krajowego ustawodawstwa rozwiązań dotyczących wcześniejszych emerytur, stosowanych w krajach Unii Europejskiej. Jest to kolejne potwierdzenie, ponieważ pierwsza wzmianka o systemie wcześniejszych emerytur pojawiła się w przyjętej przez Radę Ministrów 21 kwietnia 1998 r. „Średniookresowej strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich”.

W dokumencie tym uznano, że wśród socjalnych instrumentów wsparcia wielofunkcyjnego rozwoju wsi należy uwzględnić: *opracowanie systemu wcześniejszych emerytur dla rolników rezygnujących z prowadzenia gospodarstw w przypadku przeznaczenia gruntów na powiększenie istniejących gospodarstw, zwłaszcza dla młodych rolników tworzących efektywne gospodarstwa. Konieczne jest określenie zgodne z rozwiązaniami stosowanymi w UE (Rozporządzenie Rady EWG nr 2079/92 z 30.06.1992 r.):*

- *szczegółowych przypadków i warunków wcześniejszego przechodzenia na emeryturę,*
- *skutków finansowych i źródeł pokrycia kosztów systemu, z oceną możliwości sfinansowania ze środków uzyskanych ze sprzedaży ziemi oraz środków strukturalnych UE.*

Koncepcja powinna być przygotowana w latach 1998-99, a jej realizacja powinna być w gestii Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz Ministerstwa Pracy i Polityki Socjalnej.

Na tej podstawie w Ministerstwie Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej został opracowany w czerwcu 1998 r. projekt wstępnych założeń programu wcześniejszych emerytur. Wówczas też po raz pierwszy zaprezentowano opinii społecznej, a przede wszystkim środowisku rolników, proponowane rozwiązania dotyczące wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych).

Zmiana nazewnictwa – „wcześniejsze emerytury” na – „renty strukturalne” wydaje się uzasadniona dla odróżnienia nowego w naszym ustawodawstwie świadczenia od wcześniejszych emerytur przysługujących na podstawie systemu ubezpieczenia społecznego rolników, w którym (choć nieformalnie) funkcjonuje już pojęcie „wcześniejsza emerytura” dla określenia świadczenia przyznawanego na innych zasadach, niż proponuje się w ustawodawstwie unijnym.

W okresie przygotowawczym do przeglądu, jak i w czasie przeglądu rolnego prawa unijnego, Polska wyraziła gotowość dostosowania swojego prawa do przejścia rozwiązań stosowanych w ramach unijnego programu wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych).

W sytuacji, kiedy zatrudnienie w rolnictwie jest u nas ponad 4-krotnie wyższe, a przeciętna wielkość gospodarstwa rolnego niemal 2,5-krotnie niższa niż średnia w krajach UE, konieczne jest podjęcie działań niwelujących ten stan. Niska wydajność pracujących w rolnictwie, struktura obszarowa gospodarstw chłopskich, ukryte bezrobocie, spadająca dochodowość, kłopoty ze zbytem produktów rolnych – to niektóre z kolejnych czynników ograniczających nie tylko możliwości i szanse polskiej wsi i rolnictwa, ale także gospodarki narodowej jako całości. Chociażby dlatego należy uznać za celowe wprowadzenie w Polsce sprawdzonych instrumentów polityki strukturalnej, stosowanych w UE.

Jednym z takich instrumentów, wspomagających proces koncentracji oraz przyspieszających przepływ ziemi w ręce młodych, wykształconych i aktywnych rolników, jest system wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych).

Struktura obszarowa gospodarstw rolnych w Polsce i Unii Europejskiej

---

Z danych Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 r. wynika, że średnia powierzchnia gospodarstwa indywidualnego w Polsce wynosi 7,0 ha użytków rolnych (UR). W tym samym czasie średnia w UE wynosiła 18,7 ha UR.

Uwzględniając gospodarstwa państwowe i spółdzielnie produkcji rolniczej, przeciętny obszar gospodarstwa rolnego w Polsce wynosi 7,8 ha UR. Z krajów UE mniejszy obszar miały tylko gospodarstwa rolne w Grecji (średnio 5,4 ha UR), a zbliżony – we Włoszech (średnio 8,6 ha UR) i Portugalii (średnio 7,4 ha). W pozostałych krajach przeciętny obszar gospodarstwa chłopskiego był kilkakrotnie większy niż w Polsce.

W porównaniu z większością krajów UE Polska ma także znacznie gorszą strukturę obszarową gospodarstw. Jeśli za małe uznać gospodarstwa do 10 ha UR, to w Unii stanowią one 65,5% wszystkich gospodarstw, na które przypada łącznie 12,2% UR, podczas gdy w Polsce stanowią one 80,8% ogółu gospodarstw, obejmując łącznie 46% UR. Gospodarstwa duże (powyżej 20 ha) stanowią w UE 21,6% i obejmują 78,1% gruntów, w Polsce jest ich zaledwie 4,1% i przypada na nie 24,8% gruntów.

Wartość produkcji rolniczej przypadająca na przeciętne gospodarstwo wynosiła w Polsce w 1996 r. niecałe 6 tys. ECU i była ponad 4-krotnie niższa niż średnia w UE. Porównywalną przeciętną wartością produkcji legitymowały się tylko gospodarstwa rolne w Portugalii.

Dotychczasowe tempo przeobrażeń strukturalnych w rolnictwie polskim było zdecydowanie wolniejsze niż w krajach Unii Europejskiej. Od roku 1960 liczba gospodarstw rolnych w krajach Unii zmniejszyła się prawie o połowę, a w Polsce o jedną trzecią. W tym okresie obszar średniego gospodarstwa w Unii Europejskiej wzrósł o 81,6%, a w Polsce tylko o 18,6%. W efekcie w krajach UE obszar średniego gospodarstwa rolnego powiększał się średniorocznie o 0,31 ha UR, a w Polsce o 0,03 ha UR. Średni roczny przyrost wielkości przeciętnego gospodarstwa rolnego był w Polsce 10-krotnie niższy niż w krajach Unii Europejskiej.

Aby przyspieszyć proces koncentracji ziemi wydaje się niezbędnym prowadzenie takiej polityki strukturalnej, która sprzyjałaby przemianom własnościowym i powiększaniu gospodarstw rolnych, przy jednoczesnym ograniczaniu ich liczby. Jeżeli jednak ewolucja polskiego rolnictwa będzie się dokonywać bez interwencji ze strony państwa, wówczas przemiany strukturalne, choć zauważalne, będą zbyt powolne, aby sprostać konkurencji rolnictwa z krajów UE.

Przedstawione fakty potwierdzają pilną potrzebę skutecznej interwencji państwa wobec rolnictwa i obszarów wiejskich, łącznie z wykorzystaniem stosowanych i sprawdzonych już w Europie instrumentów. Jednym z takich instrumentów jest program wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych) dla rolników w wieku przedemerytalnym, którzy zdecydują się zaprzestać prowadzenia działalności rolniczej i postanowią przekazać gospodarstwa w oparciu o rozporządzenie Rady EWG nr 2079 z 30 czerwca 1992 r. W ten sposób grunty z przekazywanych (likwidowanych) gospodarstw powiększą powierzchnię gospodarstw pozostałych, poprawiając ich strukturę obszarową.

Jednocześnie rolnicy wcześniej kończący swą aktywność zawodową uzyskają odczuwalne wsparcie finansowe w formie wcześniejszej emerytury (renty strukturalnej).

**Rozporządzenie Rady EWG nr 2079
z 30 czerwca 1992 r. ustanawiające program
pomocy finansowej Wspólnoty
dla przechodzących na wcześniejszą emeryturę
w rolnictwie**

Rozporządzenie Rady EWG nr 2079 z dnia 30 czerwca 1992 r. ustanawiające program pomocy finansowej Wspólnoty, który dotyczy wcześniejszego przechodzenia na emeryturę w rolnictwie, jest jednym z instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej wprowadzonych w ramach reformy tej polityki w 1992 r. Rozporządzenie umożliwia państwom członkowskim tworzenie programów wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych), współfinansowanych z budżetu Unii Europejskiej. Państwa członkowskie mogą stosować te programy fakultatywnie, podobnie jak rolnicy, dla których udział w nich jest dobrowolny. Zatwierdzenie krajowego programu przez Komisję Europejską warunkuje jego współfinansowanie z budżetu UE. Dotacja ta dla regionów uznanych za gospodarczo opóźnione (cel 1) wynosi do 75% kosztów płatności dla rolników (w przypadku wejścia do Unii Europejskiej Polska znalazłaby się w tej kategorii). W pozostałych przypadkach dotacja wynosi do 50%.

UE nie uczestniczy w kosztach administracyjnych realizowanych programów. Państwo, które zdecyduje się na wprowadzenie wcześniejszych emerytur w rolnictwie, jest zobowiązane dostosować własne ustawodawstwo do regulacji zawartych w rozporządzeniu, dla uzyskania współfinansowania z UE.

Wdrożenie programu ma na celu:

- zapewnienie dochodów starszym rolnikom, którzy zdecydują się zaprzestać prowadzenia działalności rolniczej,
- przyspieszone zastępowanie starszej generacji rolników przez rolników mogących poprawić rentowność gospodarstw.

Przepisy rozporządzenia, uzależniając nabycie uprawnień do wcześniejszej emerytury od zaprzestania działalności rolniczej i odpowiedniego rozdyspo-

nowania gruntów na rzecz osób trzecich, nakładają jednocześnie szczególne obowiązki zarówno na przekazującego gospodarstwo rolne, jak i przejmującego uwolnione grunty.

Warunki stawiane rolnikowi przekazującemu gospodarstwo rolne:

- ukończenie co najmniej 55 lat i nie osiągnięcie wieku emerytalnego w momencie przekazania gospodarstwa rolnego,
- prowadzenie działalności rolniczej, stanowiącej główne źródło utrzymania w ostatnich 10 latach przed przekazaniem gospodarstwa rolnego,
- zaprzestanie wszelkiej towarowej działalności rolniczej.

Warunki stawiane rolnikowi przejmującemu gospodarstwo rolne:

- 1) w przypadku przejęcia gruntów na cele rolnicze, konieczne jest:
  - posiadanie odpowiednich kwalifikacji rolniczych,
  - zobowiązanie się do wykonywania działalności rolniczej, jako głównego zajęcia, przez co najmniej 5 lat od przejęcia gruntów, zgodnie z wymogami ochrony środowiska,
- 2) w przypadku przejęcia gruntów na cele nierolnicze:
  - zobowiązanie się do użytkowania gruntów w sposób zgodny z wymogami ochrony środowiska (zalesianie oraz tworzenie rezerwatów przyrody).

Przepisy rozporządzenia pozostawiają do decyzji państw członkowskich, wprowadzających program wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych), określenie wielkości nowo powstałego gospodarstwa rolnego. Zasady ogólne ograniczają się jedynie do warunku, aby wielkość powstałego gospodarstwa rolnego, w rezultacie przekazania gruntów uwolnionych przez przekazującego, umożliwiła poprawę jego kondycji ekonomicznej, zgodnie z ustalonymi kryteriami. Kryteria określają w szczególności:

- umiejętności zawodowe przejmującego,
- powierzchnię uwalnianych gruntów oraz oczekiwaną powierzchnię nowego lub powiększanego gospodarstwa rolnego,
- ilość pracy bądź wysokość dochodu, w zależności od typu regionu i charakteru produkcji.

Uwolnione grunty mogą być ponadto włączone w operacje reparcelacji, bądź w system wymiany działek.

Przepisy rozporządzenia określają jednoznacznie, że współfinansowanie przedsięwzięcia z budżetu UE jest możliwe tylko wówczas, gdy ustanowiony przez państwo członkowskie program wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych) jest na tyle zachęcający dla jego uczestników, iż gwarantuje osiągnięcie założonego celu, którym jest restrukturyzacja krajowego rolnictwa. W szczególności program musi być atrakcyjniejszy od jakichkolwiek już ist-

niejących rozwiązań umożliwiających przechodzenie na wcześniejszą emeryturę.

Pomoc finansowa dla przechodzącego na wcześniejszą emeryturę (rentę strukturalną) może przyjąć formę:

- jednorazowej wypłaty (premii odejścia),
- rocznej renty, niezależnie od obszaru przekazanych gruntów,
- rocznej renty za każdy hektar przekazanych gruntów (do określonego limitu obszarowego),
- dodatku do wypłacanej emerytury, zgodnie z krajowym systemem emerytalnym w przypadku, gdy wysokość tej emerytury jest zbyt niska, by skłonić rolników do wcześniejszego zaprzestania działalności rolniczej.

Przyjęcie którejś z form finansowych należy do decyzji państwa członkowskiego. Istnieje także możliwość degresywnego kształtowania wypłat.

W rozporządzeniu określono łączną maksymalną wysokość świadczeń, które podlegają współfinansowaniu ze środków UE:¹

- jednorazowa wypłata z tytułu wcześniejszego zaprzestania działalności rolniczej (premia odejścia) nie może przekroczyć 14 490 tys. ECU na gospodarstwo; dodatkowo przewidziano 905,6 ECU na hektar przekazanych gruntów, ale nie więcej niż 36 225 ECU na gospodarstwo,
- renta roczna wypłacana do osiągnięcia wieku emerytalnego nie może przekroczyć 4 830 ECU na gospodarstwo plus premia roczna w wysokości 301,9 ECU za hektar przekazanych gruntów, przy spełnieniu warunku, że roczna suma obydwu wypłat nie przekroczy 12 075 ECU na gospodarstwo,
- roczna wysokość dodatku wyrównawczego do krajowej emerytury liczona łącznie z tą emeryturą nie może przekroczyć 12 075 ECU na gospodarstwo.

Świadczenie może być wypłacane maksymalnie przez 10 lat, nie dłużej jednak niż do osiągnięcia przez emeryta 70. roku życia. Dopuszcza się ustanowienie przez państwo członkowskie odmiennego systemu płatności i wypłacanie świadczeń przez okres dłuższy niż 10 lat lub po ukończeniu przez rolnika 70. roku życia. Może to jednak nastąpić przez odpowiednie zmodyfikowanie wypłaty świadczeń, tak aby nie zostały przekroczone określone rozporządzeniem limity.

Rozporządzenie przewiduje również możliwość przyznania wcześniejszej emerytury robotnikom rolnym tracącym pracę w związku z likwidacją przez rolnika gospodarstwa rolnego. Może to być jednorazowa wypłata (tzw. premia odejścia) lub renta roczna wypłacana do osiągnięcia przez robotnika

---

¹ Wysokość świadczeń zweryfikowana została rozporządzeniem Komisji (WE) nr 2773/95 z dnia 30 listopada 1995 r., zastępującym wartości w ECU, przedstawione w Rozporządzeniu Rady (EWG) nr 2079/92, wartościami w EURO.

wieku emerytalnego, nie dłużej jednak niż przez 10 lat. Wysokość renty rocznej nie może przekroczyć 3 019 ECU, a w przypadku jednorazowej wypłaty 9 056 ECU. Współfinansowanie tych świadczeń przez UE obejmuje jednak nie więcej niż dwie osoby z gospodarstwa.

Pracownik rolnika kwalifikuje się do uzyskania wcześniejszej emerytury rolniczej, jeżeli w chwili likwidacji gospodarstwa rolnego przez rolnika ukończył co najmniej 55 lat, ale nie jest jeszcze w wieku emerytalnym i pracował w tym gospodarstwie przez ostatnie 5 lat w wymiarze przynajmniej pół etatu.

Systemy wcześniejszych emerytur rolniczych stosuje 10 państw członkowskich. Hiszpania i Portugalia, oprócz programów krajowych, realizują również specjalnie ukierunkowane programy regionalne. Niektóre państwa wprowadziły modyfikację uprzednio zatwierdzonych programów w toku ich realizacji, eliminując mankamenty uniemożliwiające osiągnięcie założonych celów. Luksemburg, Holandia, Wielka Brytania, Austria i Szwecja nie stosują tej formy oddziaływania na poprawę struktury agrarnej.

Przewidywano, że w wyniku realizacji wszystkich zatwierdzonych na lata 1993-1997 programów, około 205 tys. rolników oraz 7,5 tys. robotników rolnych otrzyma wcześniejsze świadczenia emerytalne, a uwolniona powierzchnia gruntów przekroczy 4 mln hektarów, z czego 5-10% zostanie przeznaczonych do wykorzystania pozarolniczego. Zarezerwowano na ten cel 2 435,5 mld ECU.

Funkcjonowanie programów wcześniejszych emerytur rolniczych (rent strukturalnych) na przykładzie wybranych krajów

---

Francja

System wcześniejszych emerytur rolniczych był we Francji jednym z podstawowych instrumentów poprawy struktury obszarowej gospodarstw rolnych. Zastosowano go jeszcze w latach 60., kiedy to funkcjonował w postaci rent rolniczych wypłacanych w formie rocznego uposażenia rolnikom, którzy zaprzestali prowadzenia działalności rolniczej (sprzedali lub wdzierżawili grunty) niezależnie od emerytur „normalnych”, których uzyskanie nie było uwarunkowane przekazaniem gospodarstwa rolnego.

Pod koniec lat 60-tych oddzielono renty strukturalne od „normalnych” emerytur, przekształcając je w system uposażeń przedemerytalnych dla rolników w wieku 60-65 lat, a na obszarach o niekorzystnych warunkach produkcji – w wieku 55-60 lat. System udoskonalono w 1972 r. przez adaptację Dyrektywy Rady EWG nr 72/160. Świadczenia podwyższono, wprowadzając jednocześnie wymóg przeznaczenia gruntów na powiększenie gospodarstwa znajdującego się w sąsiedztwie i prowadzonego przez rolnika posiadającego profesjonalne wykształcenie rolnicze. Wkrótce dopuszczono także możliwość przekazywania ziemi na zakładanie nowych gospodarstw. W latach 70. system wcześniejszych emerytur rolniczych cieszył się największym powodzeniem. Skorzystało z niego około 700 tys. rolników, przekazując ponad 13 mln ha gruntów. Średni wiek emerytalny rolników obniżył się jednak tylko o 2 lata. W większości transfer ziemi odbywał się w ramach rodziny, głównie w formie „z ojca na syna”.

Obecnie obowiązuje we Francji program wcześniejszych emerytur rolniczych oparty na rozporządzeniu Rady EWG 2079/92, realizowany od 1992 r. i zmodyfikowany w 1995 r.

- Wcześniejsza emerytura przysługuje rolnikowi w wieku 55-60 lat,² który:
- prowadził działalność rolniczą jako podstawowe źródło utrzymania przez ostatnich 15 lat przypadających bezpośrednio przed zgłoszeniem wniosku o świadczenie i podlegał z tego tytułu ubezpieczeniu społecznemu rolników,
  - przekazał gospodarstwo rolne, którego powierzchnia przekracza ustaloną wartość progową wraz z budynkami i inwentarzem żywym.

Dokonanie podziału gospodarstwa rolnego na dwa lub więcej podmiotów, redukcja jego powierzchni o ponad 15% lub redukcja kwot produkcyjnych (mleko, krowy mamki, owce) w ciągu ostatnich kilku lat przed zgłoszeniem wniosku o świadczenie, powoduje utratę prawa do uczestnictwa w programie wcześniejszych emerytur rolniczych.

Warunki dotyczące przekazywanych gruntów:

- minimalna powierzchnia przekazywanych gruntów musi być większa od połowy SMI³,
- przekazywane grunty nie mogą być przejęte przez małżonka rolnika,
- przekazanie gruntów powinno być dokonane w drodze dzierżawy, darowizny lub umowy użyczenia; tylko w wyjątkowych przypadkach, jeżeli przekazujący jest w trudnej sytuacji finansowej, przekazanie gruntów może być dokonane przez sprzedaż w ramach postępowania sądowego.

---

² Wiek emerytalny dla rolników we Francji wynosi 60 lat.

³ SMI – minimalna powierzchnia urządzenia – oznacza ona obszar gospodarstwa wielokierunkowego, który zapewnia gospodarstwu domowemu użytkownika dochód minimalny.

Grunty uwalniane przez rolnika przechodzącego na wcześniejszą emeryturę przeznacza się:

- dla młodych rolników uprawnionych do korzystania z DJA⁴ (program wsparcia dla młodych rolników) na rozpoczęcie prowadzenia działalności rolniczej lub do ponownego osiedlenia się rolników, którzy nie korzystają z DJA, jeżeli nie ukończyli 50 lat,
- na powiększenie jednego lub kilku gospodarstw prowadzonych przez rolników, dla których działalność rolnicza stanowi podstawowe źródło utrzymania, jeżeli nie ukończyli 55. lat,
- dla SAFER⁵,
- na zalesienie lub wyłączenie z produkcji rolniczej, jeżeli brak jest możliwości przekazania gruntów na cele rolnicze.

Od 1995 r. wprowadzono możliwość przekazania gospodarstwa rolnego następcy będącemu członkiem rodziny ubiegającego się o wcześniejszą emeryturę, jednakże tylko wtedy, jeżeli powierzchnia przekazywanego gospodarstwa wynosi co najmniej 40 ha.

Wcześniejsza emerytura składa się:

- z części stałej wynoszącej 30 000 FRF rocznie,
- z części zmiennej, tj. dodatkowej premii za każdy hektar przekazanych gruntów, nie więcej jednak niż za 50 ha, której wysokość uzależniona jest od przeznaczenia gruntów i wynosi od 200 do 850 FRF/ha.

Najwyżej premiovane jest przekazanie gospodarstwa rolnego młodemu rolnikowi rozpoczynającemu prowadzenie działalności rolniczej, uprawnionemu do korzystania z DJA.

Maksymalna wysokość wcześniejszej emerytury rolniczej od 1995 r. wynosi 72 500 FRF rocznie, natomiast z tytułu przekazania gospodarstwa rolnego członkowi rodziny (nie mniej niż 40 ha), maksymalna wysokość świadczenia wynosi 64 000 FRF. Wcześniejsza emerytura rolnicza we Francji wypłacana jest w systemie kwartalnym.

Wprowadzenie preferencji dla młodych rolników w przejmowaniu gruntów od rolników przechodzących na wcześniejsze emerytury (w programie od 1995 r.), przyniosło pozytywne rezultaty, potwierdzone również w 1996 r. 51,6% powierzchni gruntów przekazywanych w ramach programu przejęli młodzi rolnicy korzystający z DJA, a 20,6% powierzchni gruntów przezna-

---

⁴ DJA – specjalny program dotacji dla młodych rolników (do 40 lat), mających odpowiednie kwalifikacje, na rozpoczęcie prowadzenia działalności rolniczej.

⁵ SAFER – instytucja prawa publicznego (spółka), której zadaniem jest poprawa struktury obszarowej francuskiego rolnictwa poprzez zakup, a następnie odsprzedaż gruntów rolnych w celu upełnorolnienia już istniejących gospodarstw rolnych lub tworzenia nowych jednostek.

czono na powiększenie gospodarstw, na których działalność rolnicza prowadzona była już od co najmniej 10 lat.

Stwierdzono ponadto, że program wcześniejszych emerytur dla rolników zachęcił przede wszystkim do przekazywania ziemi w ramach rodziny (74,68% powierzchni gruntów). Liczba rolników ubiegających się o wcześniejsze emerytury rolnicze w latach 1995 i 1996, kształtowała się na poziomie około 5,6 tys. rocznie.

Irlandia

Wdrażanie programu wcześniejszych emerytur dla rolników wg rozporządzenia Rady nr 2079/92 rozpoczęto w 1994 r. Program miał pomóc w rozwiązaniu dwóch głównych problemów strukturalnych rolnictwa irlandzkiego – małej powierzchni gospodarstw oraz niekorzystnej struktury wieku rolników. Objęto nim rolników w wieku 55-66 lat, którzy prowadzili działalność rolniczą jako główne zajęcie⁶ przez ostatnich 10 lat i przekazali gospodarstwo rolne (w formie darowizny, sprzedaży lub dzierżawy) o powierzchni co najmniej 5 ha użytków rolnych.

Warunki dotyczące przekazywanego gospodarstwa:

- minimalna powierzchnia przekazanych gruntów nie może być niższa niż 5 ha powierzchni produkcyjnej,
- grunty muszą być przekazane w całości; podział dopuszczalny jest tylko wtedy, gdy w jego wyniku powiększonych zostanie kilka już istniejących gospodarstw rolnych,
- wraz z przekazaną ziemią rolnik zobowiązany jest przekazać kwoty produkcyjne (mleczne i inne), a jeżeli przejmujący nie jest nimi zainteresowany, sposób ich rozdysponowania regulują odpowiednie przepisy krajowe.

Rolnik może pozostawić sobie w użytkowanie lub na własność działkę, której powierzchnia nie przekracza 10% przekazanych gruntów, jednakże nie więcej niż 1 ha, a prowadzona na niej działalność rolnicza nie może służyć produkcji towarowej.

W pierwszej kolejności wymagane jest, aby przekazywane grunty przejęte zostały na cele rolnicze przez osobę posiadającą odpowiednie kwalifikacje

---

⁶ Warunki określające pracę w rolnictwie jako główne zajęcie:

- co najmniej 50% dochodu było uzyskiwane z działalności rolniczej,
- co najmniej 50% czasu pracy poświęcone było na pracę w rolnictwie, łącznie z leśnictwem, agroturystyką i rękodziełem, o ile co najmniej 25% dochodu pochodziło z rolnictwa.

Rok roboczy jest skalkulowany na 2 100 godzin, a ubiegający się o wcześniejszą emeryturę rolniczą nie mógł poświęcić na pracę poza rolnictwem w innych niż ww. działach więcej niż 1 050 godzin rocznie.

rolnicze, która nie ukończyła 50. roku życia. Tylko w przypadku, gdy nie można znaleźć odpowiedniego przejmującego, grunty mogą być przekazane na cele pozarolnicze (zalesienie, rezerwat przyrody, małe budownictwo) lub właściciel sam może zmienić ich status. Przeznaczenie ziemi na cele pozarolnicze wymaga każdorazowo zgody departamentu ochrony środowiska.

Przejmujący grunty do wykorzystania rolniczego zobowiązany jest prowadzić na nich działalność rolniczą jako główne zajęcie przez najbliższe 5 lat lub przez okres, na jaki przyznana została przekazującemu wcześniejsza emerytura rolnicza (w zależności, który z okresów jest dłuższy). Warunkiem koniecznym zarówno dla przejmującego grunty na cele rolnicze, jak i pozarolnicze jest ich użytkowanie zgodnie z wymogami ochrony środowiska.

Wcześniejsza emerytura składa się z dwóch części:

- 1) stałej w wysokości 4 000 ECU rocznie,
- 2) zmiennej, wypłacanej dodatkowo za każdy hektar przekazanych gruntów powyżej 24 ha – po 250 ECU za hektar, ale nie więcej niż 10 000 ECU rocznie.

Świadczenie wypłacane jest maksymalnie przez 10 lat, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez rolnika 70. roku życia. Z chwilą osiągnięcia wieku emerytalnego (66 lat) i przyznania ustawowej emerytury krajowej, kwotę wypłacanego świadczenia zmniejsza się o wysokość emerytury państwowej.

Na gospodarstwo rolne przysługuje jedna wcześniejsza emerytura nawet wówczas, gdy do świadczenia uprawniony jest rolnik wraz z małżonkiem lub inną osobą, z którą wspólnie prowadził przekazane gospodarstwo rolne.

Przewiduje się również świadczenie pieniężne dla dwóch robotników rolnych lub członków rodziny rolnika, tracących pracę w związku z przekazaniem gospodarstwa rolnego przez rolnika. Do takiego świadczenia uprawniona jest osoba, która w ciągu ostatnich 5. lat przepracowała w tym gospodarstwie rolnym co najmniej 2 pełne lata, czyli 2 100 h/rok. Świadczenie wypłacane jest w kwocie 2 500 ECU rocznie, maksymalnie przez 10 lat, ale nie dłużej niż do ukończenia przez uprawnionego 65 lat.

Prawo irlandzkie przewiduje także możliwość dziedziczenia przyznanej emerytury w razie śmierci uprawnionego przed upływem terminu, na jaki świadczenie emerytalne zostało przyznane. W takim przypadku kwota świadczenia przysługującego spadkobiercom nie może przekroczyć średniej płacy krajowej.

Program wcześniejszych emerytur rolniczych spotkał się w Irlandii z pełną akceptacją środowiska rolniczego i cieszył się dużym powodzeniem, w szczególności ze względu na wysokość stawek⁷ i możliwość przekazywa-

---

⁷ W badaniu ankietowym 88% odbiorców stwierdziło, że wysokość świadczeń jest b. zadowolająca lub zadowolająca.

nia ziemi w ramach rodziny: zstępemu lub małżonkowi.⁸ Dodatkowo, podobnie jak we Francji, był on połączony z programem pomocy finansowej na osiedlanie się młodych wykwalifikowanych rolników. W latach 1994-1997 z programu skorzystało około 5 500 rolników.⁹

Realizacja programu wcześniejszych emerytur rolniczych spełniła cel strukturalny, o czym świadczą następujące fakty:

- średnia wielkość przejmowanego gospodarstwa wzrosła z 29 ha do 39 ha,
- średnia wielkość gospodarstwa wzrosła z 13 do 20 ha,
- średni wiek rolników obniżono z 56 do 50 lat.

Mimo to Irlandczycy zastanawiają się obecnie nad ewentualną jego modyfikacją. W szczególności rozważana jest możliwość obniżenia dopuszczalnego wieku odbiorców przekazywanych gruntów do 35 lat¹⁰ oraz górnego ograniczenia powierzchni tworzonego gospodarstwa rolnego, na rzecz poprawienia rozłogu tego gospodarstwa.

Portugalia

Program przewidywał wcześniejsze świadczenia emerytalne dla rolnika, jego małżonka oraz dwóch robotników rolnych lub członków rodziny rolnika. Warunki wymagane od rolnika dla uzyskania wcześniejszej emerytury rolniczej są następujące:

- co najmniej 10-letni okres prowadzenia działalności rolniczej, będącej głównym zajęciem bezpośrednio przed zgłoszeniem wniosku o świadczenie,
- wiek 54-64 lata,
- opłacanie składek na ubezpieczenie społeczne (jako producent rolny) przez 60 miesięcy,¹¹
- przekazanie gospodarstwa rolnego o minimalnej powierzchni zróżnicowanej regionalnie, która według portugalskich przepisów krajowych zdefiniowana została jako jedna lub dwie jednostki uprawne figurujące w krajowej rezerwie rolniczej.¹²

---

⁸ W Irlandii 18% rolników-właścicieli gospodarstw rolnych miało żony co najmniej o 10 lat młodsze, a według ustawodawstwa krajowego tylko prawny właściciel gospodarstwa objęty był systemem wcześniejszych emerytur rolniczych.

⁹ 52% beneficjentów stanowiły kobiety – wdowy samodzielnie prowadzące działalność rolniczą.

¹⁰ Dotychczas około 30 % odbiorców ziemi było w wieku co najmniej 35 lat, a 18% miało więcej niż 40 lat w momencie przejmowania gruntów.

¹¹ Opłacanie przez producenta rolnego składek na ubezpieczenie społeczne przez 60 miesięcy, gwarantuje mu nabycie prawa do krajowej emerytury rolniczej z chwilą osiągnięcia wieku emerytalnego, który według prawa portugalskiego wynosi 70 lat.

¹² Jednostka uprawna według krajowej rezerwy rolniczej stanowi dwukrotność powierzchni ustalonej na podstawie ustawy ogólnej dla odpowiednich obszarów i regionów.

Zredukowanie powierzchni prowadzonego gospodarstwa rolnego po dniu 30.06.1992 r. oraz pobieranie renty inwalidzkiej wyłącza z uczestnictwa w programie.

Wraz z rolnikiem prawo do wcześniejszej emerytury nabywa także jego małżonek, jeżeli należy do tej samej grupy wiekowej, opłacał składki na ubezpieczenie społeczne przez minimum 60 miesięcy oraz pracował w gospodarstwie rolnym przez ostatnie 4 lata co najmniej w połowie wymiaru całkowitego czasu pracy.

Świadczenie emerytalne realizowane jest w miesięcznych ratach po 555,5 ECU (po 694,3 ECU, jeżeli do świadczenia uprawniony jest również małżonek rolnika) przez 15 lat, z tym że w ciągu ostatnich pięciu lat ulega ono zmniejszeniu o 10%. Przewidziana jest również jednorazowa dodatkowa wypłata, tzw. premia odejścia, w wysokości 543,4 ECU na gospodarstwo rolne, którą zwiększa się o 301,9 ECU za każdy hektar przekazanych gruntów do maksymalnej kwoty 2 052,8 ECU.

W przypadku nabycia prawa do krajowej emerytury ustawowej z tytułu osiągnięcia wieku emerytalnego, świadczenie jest nadal wypłacane w postaci dodatku do emerytury państwowej. Jednakże jego wartość ulega zmniejszeniu o wysokość przysługującej emerytury krajowej.

Dla pracownika rolnego tracącego pracę w związku z zaprzestaniem prowadzenia działalności rolniczej przez rolnika, program przewiduje miesięczne świadczenie w kwocie 251,2 ECU maksymalnie przez okres 10 lat. Wymagane warunki dotyczące wieku, stażu pracy w gospodarstwie rolnym oraz okresu opłacania składki na ubezpieczenie społeczne są analogiczne jak dla małżonka rolnika.

Grunty uwalniane przez przekazującego powinny być przejęte przez osobę posiadającą:

- kwalifikacje zawodowe,
- wiek 55 lub 50 lat (w zależności od stopnia rozwoju regionu, w którym położone jest gospodarstwo rolne).

Jednocześnie obszar prowadzonego już gospodarstwa rolnego powinien zwiększyć się o co najmniej 15% lub utworzone nowe gospodarstwo powinno posiadać pożądaną powierzchnię, określoną jako równą co najmniej czterem jednostkom rozmiaru gospodarczego.

Pozostałe warunki dotyczące:

- zobowiązania przejmującego do 5-letniego okresu prowadzenia działalności rolniczej,
- możliwości przeznaczenia gruntów na inne cele (w szczególności zalesianie),
- możliwości zachowania przez rolnika działki gruntu nie większej niż 1 ha,
- obowiązku przestrzegania zasad dotyczących ochrony środowiska są obowiązkowe i wynikają wprost z rozporządzenia Rady.

Na uwagę zasługuje fakt, że w okresie pobierania wcześniejszej emerytury rolniczej uprawniony jest nadal zobowiązany do opłacania składki na ubezpieczenie społeczne do czasu osiągnięcia wieku emerytalnego.

Niemcy

W Niemczech program wcześniejszych emerytur cieszył się ogromnym zainteresowaniem, mimo iż warunkiem nabycia prawa do świadczenia było przekazanie całego gospodarstwa rolnego wykwalifikowanemu rolnikowi spoza rodziny rolnika (przekazanie własności gruntów lub min. 9-letnia dzierżawa). Rolnicy mogli przechodzić na wcześniejsze emerytury po ukończeniu 55. lat, a w przypadku inwalidztwa po ukończeniu 53. lat, jeżeli przez co najmniej 15 lat opłacali składkę do rolniczej kasy chorych lub rolniczej kasy starości, z czego nieprzerwanie przez ostatnich 5 lat przypadających bezpośrednio przed złożeniem wniosku o świadczenie.

Program oferował następujące świadczenia:

- emeryturę wypłacaną według zasad obowiązujących w systemie emerytalnym rolników (730-1 200 DM miesięcznie),
- coroczną premię uzależnioną od powierzchni przekazanych gruntów, wynoszącą od 150 do 600 DM na 1 ha,
- świadczenie stanowiące równowartość opłacanych składek na ubezpieczenie chorobowe i wypadkowe, jeżeli rolnik nie miał innych źródeł utrzymania.

Na gospodarstwo rolne przysługiwało jedno świadczenie emerytalne.

Przekazujący mógł pozostawić sobie działkę gruntu nie większą niż 1/4 najmniejszej wielkości wymaganej w ustawie o ubezpieczeniu na starość. Działka ta mogła służyć jedynie produkcji na potrzeby własne emeryta oraz jego rodziny i to w ograniczonym rozmiarze. Wartość produkcji nie mogła przekroczyć 1/7 wielkości ustalonej przez niemiecki kodeks socjalny. W 1995 r. wielkość ta wynosiła 6 960 DM rocznie lub 580 DM miesięcznie na terenie RFN, a w nowych landach odpowiednio 5 640 DM lub 470 DM. Przekroczenie tych granicznych wielkości powodowało zawieszenia prawa do wcześniejszej emerytury.

Hiszpania

Program wcześniejszych emerytur w rolnictwie wprowadzono w Hiszpanii w 1982 r. Rolnictwo hiszpańskie charakteryzowało się wówczas rozdrobnioną strukturą obszarową, a 60% rolników przekroczyło już 55. rok

życia. Program był kilkakrotnie modyfikowany i nie znalazł szerokiego uznania wśród rolników. Mimo to przeciętny obszar gospodarstwa rolnego w latach 1982-1993 zwiększył się z 10 do 18 ha.

Głównymi czynnikami powodującymi małe zainteresowanie rolników tym programem (według hiszpańskich organizacji rolniczych) były:

- wysoka granica wieku uprawniająca do wcześniejszej emerytury (60 lat),
- niski poziom proponowanych świadczeń (do 1990 r. – 450 000, następnie 745 000 peset),
- stosowanie programu tylko w pewnych regionach kraju; dopiero po 1990 r. zastosowano go w regionie najbardziej zacofanym ekonomicznie,
- wprowadzenie ograniczenia w przekazywaniu gruntów w ramach rodziny; dopiero od 1990 r. dopuszczono możliwość przekazywania gospodarstwa zastępnemu rolnikowi, ale tylko pod warunkiem powiększenia przez następcę już posiadanego gospodarstwa własnego,
- ustanowienie minimalnej wielkości gospodarstwa, uprawnionego do korzystania z programu, na zbyt wysokim poziomie; tytuł do wcześniejszej emerytury dawało przekazanie gospodarstwa osiągającego dochód minimalny w wysokości 4 000 ECU, podczas gdy 2/3 całej produkcji rolniczej w Hiszpanii dostarczały gospodarstwa o dochodzie poniżej 3 000 ECU.

W rezultacie liczba korzystających z emerytur wcześniejszych w Hiszpanii nigdy nie przekroczyła 1 000 osób rocznie.

Analiza doświadczeń państw członkowskich we wdrażaniu i realizacji programów wcześniejszych emerytur w rolnictwie wskazuje, że działania te nie są łatwym przedsięwzięciem. Wiele okoliczności (specyfika rolnictwa, uwarunkowania historyczne, hierarchia celów itd.) zmusza każdy kraj wprowadzający program do poszukiwania indywidualnych rozwiązań. Krajowe kierunki reorganizacji systemu emerytalnego rolnictwa muszą jednak stwarzać podstawy do osiągnięcia zamierzonego celu, w zgodzie z ogólnymi założeniami określonymi w rozporządzeniu Rady 2079/92.

Wcześniejsze emerytury rolnicze w Polsce

Zasady przyznawania emerytur rolniczych w Polsce reguluje ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 1998 r. Nr 7, poz. 25 z późn. zm.). Zgodnie z ww. ustawą wcześniejsza

emerytura rolnicza¹³ przysługuje rolnikowi w wieku o 5 lat niższym od emerytalnego, jeżeli legitymuje się co najmniej 30-letnim okresem podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu i zaprzestał prowadzenia działalności rolniczej. Uznaje się, że rolnik zaprzestał prowadzenia działalności rolniczej, jeżeli:

- wyzbył się własności gruntów wchodzących w skład gospodarstwa rolnego na rzecz dowolnej osoby fizycznej lub prawnej na podstawie umowy darowizny, dożywocia, przekazania lub sprzedaży, sporządzonej w formie aktu notarialnego, lub
- przekazał posiadanie gruntów wchodzących w skład gospodarstwa rolnego na podstawie pisemnej umowy dzierżawy zawartej na co najmniej 10 lat z osobą nie będącą:
  - a) małżonkiem rolnika,
  - b) jego zstępny lub pasierbem,
  - c) osobą pozostającą z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym,
  - d) małżonkiem osoby, o której mowa w lit. b) lub c),

a pozostawione sobie w użytkowanie lub na własność grunty nie podlegają opodatkowaniu podatkiem rolnym.¹⁴

Uznaje się również, że rolnik zaprzestał prowadzenia działalności rolniczej, jeżeli posiadane grunty zalesił lub trwale wyłączył z produkcji rolniczej na podstawie przepisów ustawy z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych (Dz. U. Nr 16, poz. 78 z późn. zm.).

Jeżeli jednak zaprzestanie prowadzenia działalności rolniczej spowodowane zostało wywłaszczeniem gruntów wchodzących w skład gospodarstwa rolnego, ich zbyciem na cel uzasadniający wywłaszczenie albo trwałym wyłączeniem z produkcji rolniczej z przyczyn niezależnych od rolnika, ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników przewiduje możliwość przyznania rolnikowi wcześniejszej emerytury w wieku o 5 lat niższym od emerytalnego, o ile legitymuje się on co najmniej 50. kwartałami podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu.

Wcześniejsza emerytura rolnicza jest świadczeniem niższym od emerytury „normalnej”. Jeżeli rolnik nabywa prawo do emerytury rolniczej w wieku o 5 lat niższym od wieku emerytalnego, jej część uzupełniająca zmniejsza się

---

¹³ Ustawa nie wprowadza pojęcia prawnego (definicji) „wcześniejsza emerytura rolnicza”, jedynie dopuszcza możliwość otrzymania emerytury przez rolnika w wieku o 5 lat niższym od emerytalnego.

¹⁴ Zgodnie z ustawą z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (Dz. U. z 1993 r. Nr 94, poz. 431 z późn. zm.) za gospodarstwo rolne dla celów podatku rolnego uważa się obszar użytków rolnych, gruntów pod stawami oraz sklasyfikowanych w operatach ewidencyjnych jako użytki rolne gruntów pod zabudowaniami związanymi z prowadzeniem tego gospodarstwa o łącznej powierzchni przekraczającej 1 ha lub powierzchni użytków rolnych przekraczającej 1 ha przeliczeniowy, stanowiących własność lub znajdujących się w posiadaniu osoby fizycznej lub osoby prawnej albo jednostki organizacyjnej nie mającej osobowości prawnej.

o 25% emerytury podstawowej. Tak ustaloną część uzupełniającą zwiększa się o 5% emerytury podstawowej po upływie każdego roku dzielącego uprawnionego od wieku emerytalnego.

Ta forma świadczeń nie jest jednak programem wcześniejszych emerytur w rozumieniu przepisów UE. Stosowany obecnie w Polsce system wcześniejszego przechodzenia rolników na emeryturę różni się bowiem w sposób zasadniczy od systemu proponowanego w rozporządzeniu Rady nr 2079/92.

Według kryterium organizacyjno-prawnego jest to rozwiązanie uzupełniające system świadczeń emerytalno-rentowych dla rolników (finansowane jest z funduszu emerytalno-rentowego rolników¹⁵), a nie system samoistny, wyodrębniony pod względem prawnym i finansowym, czego wymagają przepisy unijne. Ponadto, wcześniejsze emerytury rolnicze nie są traktowane preferencyjnie – oprócz tego, że są niższe niż emerytura „normalna”, to dodatkowo do ich otrzymania wymagany jest wyższy staż ubezpieczeniowy, a rolnik ubiegający się o to świadczenie nie może skorzystać ze zniżkowych opłat za sporządzenie aktu notarialnego oraz nie może przekazać gospodarstwa rolnego na Skarb Państwa za odpłatnością w drodze decyzji Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa.¹⁶

Według kryterium celu funkcją wcześniejszych emerytur z KRUS jest rozwiązywanie problemów socjalnych oraz przyspieszenie wymiany pokoleń wśród osób kierujących gospodarstwami rolnymi, a w mniejszym stopniu oddziaływanie na zmiany strukturalne w rolnictwie, co stanowi podstawową cechę systemu unijnego. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników nie stawia żadnych warunków odnośnie sposobu rozdysponowania gruntów przez przekazującego – nie jest istotne, czy gospodarstwo zostanie podzielone lub przekazane osobom nie będącym w stanie, albo nie mającym zamiaru prowadzić działalności rolniczej.

Do uzyskania prawa do wcześniejszej emerytury ważny jest jedynie fakt zmiany własności lub posiadania gruntów. Dlatego zdarza się, i to nader często, że gospodarstwo przejęte przez następców prawnych rolnika jest nadal prowadzone przez tego rolnika, będącego już emerytem. Ustawa nie zabrania także korzystania z tzw. formy dzierżenia, tj. prowadzenia działalności rolniczej przez emeryta na gruntach przekazanych małoletnim dzieciom lub wnukom. Bywają również przypadki fikcyjnej umowy dzierżawy. Obowią-

---

¹⁵ Fundusz emerytalno-rentowy rolników dotowany jest w około 94% przez budżet państwa.

¹⁶ Art. 47 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 1998 r. Nr 7, poz. 25 z późn. zm.) oraz rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z dnia 18 listopada 1992 r. w sprawie stwierdzenia niemożliwości sprzedaży nieruchomości przez osoby uprawnione do emerytury lub renty z ubezpieczenia społecznego rolników oraz przejmowania tych nieruchomości na własność Skarbu Państwa (Dz. U. Nr 89, poz. 445) – odpłatność za gospodarstwo przejmowane do Zasobu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa wynosi 25% wartości jego oszacowania.

zujące przepisy nie stwarzają formalno-prawnych możliwości kontroli, czy emeryt zaprzestał działalności rolniczej.

Istotnymi różnicami między wcześniejszymi emeryturami w Polsce, wypłacanymi z ubezpieczenia społecznego rolników, a wcześniejszymi emeryturami (rentami strukturalnymi) w krajach Unii Europejskiej są ponadto:

- brak możliwości przejścia na wcześniejszą emeryturę przez domownika podlegającego ubezpieczeniu społecznemu rolników,
- brak możliwości przejścia na wcześniejszą emeryturę przez robotników rolnych (podlegają pracowniczemu systemowi ubezpieczeń),
- przekazywanie gospodarstwa rolnego przede wszystkim w ramach rodziny („z ojca na syna”).

Tak więc funkcjonujący w Polsce system wcześniejszych emerytur rolniczych można traktować raczej jako sposób dochodzenia przez rolników pełni swych praw emerytalnych, niż jako program rent strukturalnych w rozumieniu prawa wspólnotowego.

Mimo tego, z możliwości przejścia na wcześniejszą emeryturę z KRUS korzysta każdego roku kilkanaście tysięcy rolników. Analiza danych statystycznych Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (tabele 1-3), wskazuje, że średnio w ciągu roku na przestrzeni ostatnich 6. lat na wcześniejsze emerytury przechodziło około 15,3 tys. rolników. Wcześniejsze emerytury rolnicze w tych latach stanowiły średnio 48% ogólnej liczby przyznawanych emerytur rolniczych. W ogólnej liczbie przyznawanych i wypłacanych świadczeń emerytalno-rentowych rolniczych (emerytury, renty inwalidzkie i renty rodzinne) wcześniejsze emerytury stanowiły średnio niespełna 18%.

Tabela 1
Wcześniejsze emerytury rolnicze na tle ogólnej liczby emerytur i rent wypłacanych rolnikom indywidualnym w latach 1993-1998

L.p.	Wyszczególnienie	Lata					
		1993	1994	1995	1996	1997	1998
1.	liczba emerytur i rent rolniczych (w tys.), w tym:	2 039,0	2 051,5	2 047,0	2 019,0	1 992,2	1 956,0
2.	liczba emerytur rolniczych	1 321,3	1 283,3	1 243,2	1 197,9	1 163,7	1 125,2
3.	liczba emerytur wcześniejszych	55,5	68,8	78,3	82,0	83,8	84,3*
4.	udział emerytur wcześniejszych do emerytur ogółem (w %)	4,2	5,4	6,3	6,9	7,2	7,5
5.	udział emerytur wcześniejszych do emerytur i rent ogółem (w %)	2,7	3,4	3,8	4,1	4,2	4,3

•ródło: Kwartalne biuletyny statystyczne KRUS.

* wzrost liczby wcześniejszych emerytur wynika z faktu, że osiągając wiek emerytalny świadczeniobiorca jest w dalszym ciągu wykazywany w statystyce KRUS jako wcześniejszy emeryt.

Tabela 2
Liczba decyzji przyznających wcześniejsze emerytury rolnicze na tle ogólnej liczby decyzji przyznających emerytury i renty w latach 1993-1998

L.p.	Wyszczególnienie	Lata					
		1993	1994	1995	1996	1997	1998
1.	liczba emerytur i rent rolniczych przyznanych w danym roku	113 862	105 658	90 986	80 714	87 963	80 063
2.	w tym liczba emerytur rolniczych	35 686	33 590	30 236	30 827	37 750	32 418
3.	w tym liczba emerytur wcześniejszych	12 579	16 142	17 216	15 241	16 197	14 175
4.	udział emerytur wcześniejszych w emeryturach ogółem (w %)	35	48	57	49	43	44
5.	udział emerytur wcześniejszych w emeryturach i rentach ogółem (w %)	11	15	19	19	18	18

•ródło: Kwartalne biuletyny statystyczne KRUS.

Tabela 3
Wydatki na wcześniejsze emerytury rolnicze na tle ogólnych wydatków na emerytury rolnicze

L.p.	Wyszczególnienie	Lata					
		1993	1994	1995	1996	1997	1998
1.	Emerytury razem (w mln zł)	brak danych	1 297,1	4 647,3	5 544,6	6 547,6	7 265,8
2.	w tym emerytury wcześniejsze (w mln zł)	brak danych	63,0	253,5	323,0	401,4	463,8
3.	Udział wydatków na emerytury wcześniejsze w wydatkach na emerytury (w %)	–	4,9	5,4	5,8	6,1	6,4*

•ródło: Kwartalne biuletyny statystyczne KRUS.

* zastrzeżenie jak do tabeli 1.

Program wcześniejszych emerytur rolniczych według wstępnych założeń Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej

Opracowanie i wdrożenie programu wcześniejszych emerytur rolniczych w oparciu o rozporządzenie Rady nr 2079/92, będzie stanowić w najbliższych latach jeden z najważniejszych instrumentów polityki rolnej w zakresie prze-

mian strukturalnych. Pierwszy krok na tej drodze został już zrobiony 30 czerwca 1998 r., kiedy to kierownictwo ministerstwa rolnictwa i gospodarki żywnościowej przyjęło „Wstępne założenia programu wcześniejszych emerytur strukturalnych w rolnictwie”.

Przy formułowaniu założeń przyjęto, że zasadniczym celem programu będzie poprawienie struktury obszarowej gospodarstw rolnych w Polsce. Na drugim miejscu postawiono kryterium zabezpieczenia socjalnego dla rolników rezygnujących z prowadzenia działalności rolniczej. Założono również, że efektem strukturalnym realizowanego programu będzie wzrost liczby gospodarstw rolnych o powierzchni 15 hektarów i większej. Efekt ten ma zostać osiągnięty w wyniku przekazywania gruntów rolnych przez rolników w wieku o 5 lat niższym od wieku emerytalnego na rzecz młodych rolników posiadających odpowiednie kwalifikacje zawodowe, którzy z przejętych gruntów utworzą nowe, efektywne gospodarstwa rolne o powierzchni co najmniej 15 hektarów lub powiększą dotychczasowe gospodarstwa do tej powierzchni.

Adresaci programu

Program będzie adresowany do rolników, którzy ukończyli co najmniej 55 lat (kobieta) lub 60 lat (mężczyzna), ale nie osiągnęli jeszcze „normalnego” wieku emerytalnego. Osoby te muszą spełniać jednocześnie następujące warunki:

- posiadają tytuł własności (właścicielem może być rolnik lub jego małżonek) na grunty wchodzące w skład gospodarstwa rolnego, które zamierzają przekazać,
- prowadzili działalność rolniczą przez okres ostatnich 10 lat przed przekazaniem gospodarstwa i podlegali w tym czasie ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu na podstawie ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników,
- całkowicie zaprzestaną prowadzenia działalności rolniczej przez wyzbycie się gospodarstwa rolnego.

Jeżeli działalność rolnicza prowadzona jest przez obojga małżonków, warunek dotyczący wieku oraz okresu podlegania ubezpieczeniu powinien być spełniony przez każdego z nich. Zasada ta nie dotyczy małżonka, dla którego działalność rolnicza nie jest jedynym źródłem utrzymania, tzn. jeżeli z tytułu zatrudnienia lub prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej (lub innej), podlega on ubezpieczeniu społecznemu na podstawie odrębnych przepisów.¹⁷

---

¹⁷ Od 1 stycznia 1999 r. jest to powszechne ubezpieczenie społeczne regulowane ustawą z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 137, poz. 887), obejmujące wszystkie grupy zawodowe oprócz rolników indywidualnych, dla których gospodarstwo rolne stanowi jedyne źródło utrzymania.

Jeżeli rolnik ubiegający się o wcześniejszą emeryturę prowadzi działalność rolniczą na gruntach własnych (lub małżonka) oraz na gruntach dzierżawionych, zobowiązany będzie również, w ramach zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej, do zwrotu dzierżawy właścicielowi.

Warunki przekazywania gospodarstw

- 1) Gospodarstwo może być przekazane tylko na zasadzie zmiany własności, tj. w formie darowizny lub sprzedaży,
- 2) przekazywane gospodarstwo musi mieć co najmniej 5 ha użytków rolnych,
- 3) nowo powstałe gospodarstwo rolne powinno mieć powierzchnię co najmniej 15 ha użytków rolnych,
- 4) gospodarstwo przekazywane nie może być dzielone, chyba że ma powiększyć kilka gospodarstw rolnych już istniejących do powierzchni co najmniej 15 ha użytków rolnych,
- 5) powierzchnia gospodarstwa nie może być pomniejszona w okresie 2. lat,
- 6) przed datą uzyskania prawa do wcześniejszej emerytury (renty strukturalnej), gospodarstwo nie może być przekazane małżonkowi,
- 7) przekazujący może zachować działkę obejmującą maksymalnie 10% gruntów, ale nie więcej niż 1 ha,
- 8) zachowane grunty nie mogą służyć produkcji towarowej.

Warunki dla przejmującego grunty

- 1) Gospodarstwo może objąć rolnik w wieku do 40 lat, rozpoczynający prowadzenie działalności rolniczej na własny rachunek lub prowadzący już taką działalność, o ile utworzy lub powiększy posiadane gospodarstwa do co najmniej 15 ha UR,
- 2) w celu powiększenia już istniejącego gospodarstwa przekazane grunty może także przejmować rolnik starszy (do 50. lat) jeżeli prowadzi działalność rolniczą od co najmniej 5. lat,
- 3) przejmujący będzie zobowiązany prowadzić przejęte gospodarstwo przez co najmniej 5 lat, a działalność rolnicza będzie podstawowym źródłem jego dochodów,
- 4) przejmujący powinien mieć kwalifikacje rolnicze.

Wysokość wcześniejszej emerytury (renty strukturalnej)

- W przypadku jednej osoby uprawnionej do wcześniejszej emerytury (renty strukturalnej), jej wysokość proponuje się ustalić na poziomie 200% emerytury minimalnej,
- jeżeli do świadczenia uprawnieni są jednocześnie obydwoje małżonkowie, wysokość wcześniejszej emerytury zwiększa się o 50%, tj. do poziomu 300% emerytury minimalnej, wypłacanej łącznie obojgu małżonkom,
- emerytura wcześniejsza może być wypłacana maksymalnie przez 5 lat, jednak nie dłużej niż do osiągnięcia przez rolnika wieku emerytalnego.

Według wstępnych założeń program miał być wdrażany w 2000 r., będąc jednym z elementów planowanej reformy systemu zabezpieczenia społecznego rolników. Zakładano także, iż wcześniejsze emerytury (renty strukturalne) zastąpią dotychczasowe wcześniejsze emerytury rolnicze z ubezpieczenia społecznego. Przyjmując 40-procentowy poziom uczestnictwa w programie, z uwagi na bariery obszarowe dla przekazywanego i tworzonego gospodarstwa, oszacowano, że koszt realizacji programu wcześniejszych emerytur strukturalnych w stosunku rocznym nie będzie wyższy niż obecne wydatki z funduszu emerytalno-rentowego rolników na wcześniejsze emerytury rolnicze wypłacane w ramach ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników. Po głębszej analizie zweryfikowano te wielkości zakładając, że liczba świadczeniobiorców nie przekroczy 10 tys. rocznie, a koszt wypłacanych emerytur wyniesie około 50 mln zł rocznie (z uwzględnieniem zmniejszenia wydatków na wypłaty wcześniejszych emerytur z KRUS).

Program miałby być realizowany przez Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego przy ewentualnej współpracy z Agencją Własności Rolnej Skarbu Państwa, jeżeli powierzone jej zostanie zadanie pośrednictwa w obrocie uwalnianymi gruntami (funkcja banku ziemskiego).

Dla osiągnięcia zamierzonego celu program wcześniejszych emerytur strukturalnych należałoby połączyć z równolegle realizowanym programem wsparcia dla młodych rolników, a także z programem scalania i wymiany gruntów.

Zakładając wdrożenie systemu emerytur strukturalnych od 2000 r. brano również pod uwagę, że będzie on mógł być współfinansowany ze środków pomocowych UE (w ramach programu SAPARD¹⁸), przewidzianych na zadanie określone jako „poprawa struktury agrarnej oraz scalanie gruntów”.

---

¹⁸ SAPARD – projekt programu wsparcia Wspólnoty dla działań przedakcesyjnych w rolnictwie i rozwoju obszarów wiejskich w okresie przedakcesyjnym w krajach kandydujących z Europy Środkowo-Wschodniej.

Dziś wiadomo, że w okresie przedakcesyjnym program może być finansowany wyłącznie ze środków krajowych. Dopiero po akcesji pojawią się możliwość dofinansowania programu wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych) z budżetu UE, o ile nie zmienią się zasady finansowania wspólnej polityki rolnej.

Propozycje rozwiązań zawarte we „Wstępnych założeniach programu wcześniejszych emerytur strukturalnych w rolnictwie” były prezentowane przez stronę polską podczas screeningu dwustronnego w Brukseli w styczniu 1999 r. Obecnie trwają prace nad przygotowaniem stanowiska negocjacyjnego w tej sprawie. Równocześnie przygotowany jest projekt ustawy, na podstawie której będzie można wdrożyć program wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych). Przewiduje się, że będzie to ustawa o rentach strukturalnych, a finansowanie świadczeń będzie całkowicie oddzielone od systemu finansowania emerytur i rent rolniczych w ramach ubezpieczenia społecznego. Ponadto proponuje się, by renty strukturalne funkcjonowały nie zamiast, ale jednocześnie z wcześniejszymi emeryturami z ubezpieczenia społecznego rolników.

Do rozważenia jest także kilka nowych rozwiązań, których nie uwzględniano w założeniach, np.:

- wprowadzenia warunku, iż podział przekazywanego gospodarstwa powinien przyczynić się nie tylko do powiększenia powstających gospodarstw, ale i do poprawy ich rozłogu,
- dopuszczenia możliwości zalesienia gruntów lub przekazania ich do zalesienia,
- dopuszczenia możliwości przekazania gospodarstwa rolnego na Skarb Państwa za odpłatnością, w drodze decyzji Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, jeżeli rolnik nie ma możliwości przekazania ziemi w inny niż określony ustawą sposób; w tym przypadku odpłatność za przekazane grunty ustalana będzie na zasadach obowiązujących obecnie przy przejmowaniu gruntów przez AWRSP w trybie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników,¹⁹
- preferencje dla rolników uwalniających grunty na rzecz sąsiadów,
- wprowadzenie zróżnicowanych płatności dla przekazującego gospodarstwo (np. renta stała plus część ruchoma, uzależniona od wielkości gospodarstwa, przy jednoczesnym wprowadzeniu górnego pułapu obszarowego, do którego taki dodatek by przysługiwał),
- objęcie emeryturą domownika (pod warunkiem spełnienia odpowiednich kryteriów),
- wyeliminowanie następcy prawnego rolnika (zstępnego) z kręgu osób uprawnionych do przejęcia uwalnianych gruntów; argumentem za przyję-

---

¹⁹ 25% ceny oszacowania wg przepisów o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa.

- ciem takiego rozwiązania są koszty oraz fakt, że przekazanie gospodarstwa na rzecz następcy będzie nadal możliwe w ramach systemu ubezpieczenia społecznego rolników,
- przekazywanie gospodarstwa następcy wówczas, gdy posiada on już swoje gospodarstwo; w takiej sytuacji zachowana zostanie generalna zasada restrukturyzacji, polegająca na tym że z dwóch gospodarstw powstaje jedno,
  - włączenie w bezpośrednią realizację systemu Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego jako instytucji odpowiedzialnej za uznawanie prawa i wypłatę rent strukturalnych; KRUS będzie ściśle współpracowała z AWRSP, której powierzone zostanie zadanie pośrednictwa w zbywaniu gruntów oferowanych do sprzedaży przez rolników ubiegających się o renty strukturalne.

To ostatnie rozwiązanie jest, co prawda, sprzeczne z prawem UE, według którego system wcześniejszych emerytur funkcjonuje jako odrębny i niezależny od systemu ubezpieczenia społecznego, wydaje się jednak, że w okresie przedakcesyjnym nie powinno to stanowić przeszkody do jego zastosowania.

Zakłada się, że prawo do renty strukturalnej będzie miał tylko rolnik oraz jego małżonek, jeśli oboje podlegają ubezpieczeniu społecznemu rolników. Nie przewiduje się natomiast takiego prawa dla:

- dwuzawodowców, tj. osób, które oprócz działalności rolniczej prowadzą inną działalność zarobkową (pozostają w zatrudnieniu lub prowadzą działalność gospodarczą),
- domowników, tj. członków rodziny rolnika, pracujących w gospodarstwie,
- pracowników najemnych.

Wydaje się również możliwe ewentualne rozszerzenie programu w wyniku regionalnego (wojewódzkiego) zróżnicowania warunków dotyczących minimalnego obszaru przekazywanych gruntów, z uwzględnieniem takich kryteriów, jak ilustrowane w tabelach 4 i 5:

- przeciętna wielkość gospodarstwa rolnego w województwie,
- czynniki demograficzne,
- liczba osób utrzymujących się z pracy w rolnictwie.

Opis materiału kartograficznego

Ze względu na dostępność danych statystycznych, materiał kartograficzny został sporządzony w układzie byłych 49 województw. Analiza tego materiału pozwala stwierdzić, w których regionach kraju mieszka najwięcej

potencjalnych odbiorców programu rent strukturalnych (*mapa 1*). Zakładając, że programem objęte będą gospodarstwa o powierzchni większej niż 5 ha, można wyróżnić następującą grupę b. województw: białostockie, siedleckie, radomskie, kieleckie, lubelskie i zamojskie, w których mieszka 26,9% ogółu potencjalnych adresatów programu. Dołączając do nich kolejnych 10 b. województw: łomżyńskie, ostrołęckie, ciechanowskie, płockie, konińskie, kaliskie, sieradzkie, piotrkowskie, białkopodlaskie i tarnobrzeskie, w których mieszka 31,4 %, otrzymamy grupę **16. byłych województw zamieszkałych przez około 60% ogółu potencjalnych beneficjentów programu**. Jest to **zwarty obszar w centralnej i wschodniej części kraju**, bez b. województw: warszawskiego, łódzkiego i skierniewickiego oraz chełmskiego.

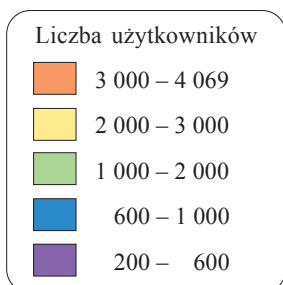
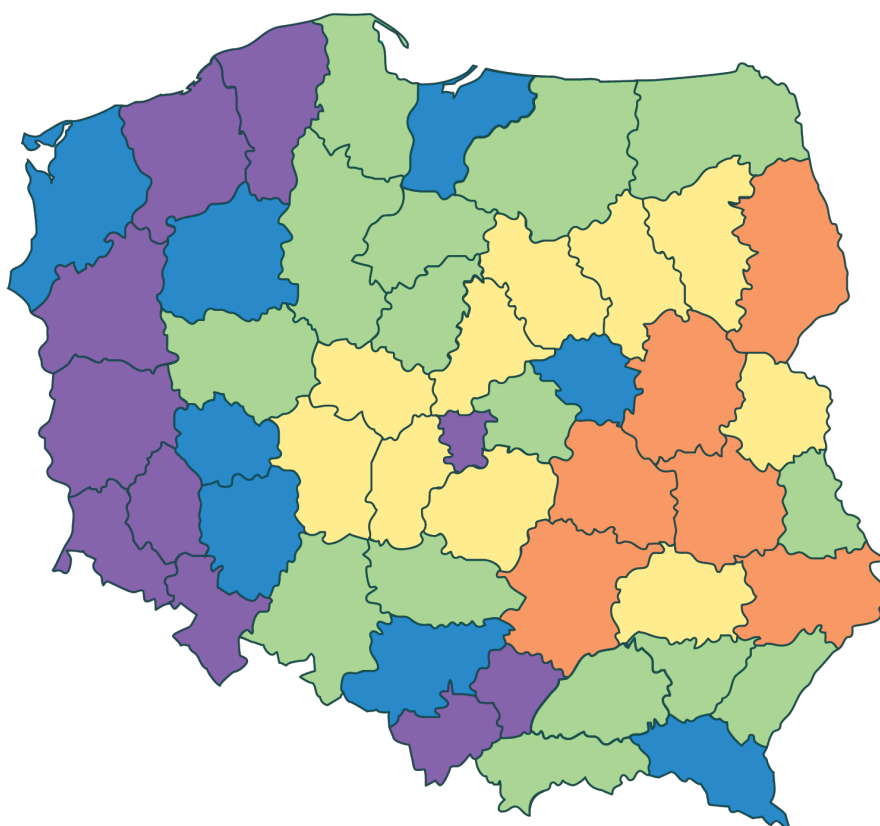
Najmniej potencjalnych odbiorców programu zamieszkuje Polskę północno-zachodnią i południowo-zachodnią, a także część b. województw Polski południowej: krośnieńskie, krakowskie i bielskie.

Analizując rozkład przestrzenny dla poszczególnych grup obszarowych gospodarstw, tj. 5-7 ha, 7-10 ha, 10-15 ha oraz 15 ha i więcej (*mapy 2, 3, 4, 5*), można zauważyć, że wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw, poza spadkiem liczby potencjalnych beneficjentów, następuje **przesunięcie „środka ciężkości” wyznaczonego przez b. województwa o największej liczbie potencjalnych adresatów programu z Polski wschodniej i centralnej oraz częściowo południowo-wschodniej** (głównie b. woj. kieleckie, radomskie, lubelskie, zamojskie, siedleckie i tarnobrzeskie, a także płockie, konińskie, skierniewickie, sieradzkie, piotrkowskie i częstochowskie, a w mniejszym stopniu nowosądeckie, tarnowskie, rzeszowskie, przemyskie) **do Polski północno-wschodniej** (woj. białostockie, łomżyńskie, suwalskie, ciechanowskie i olsztyńskie, a także bydgoskie). Oznacza to, że w **Polsce centralnej i wschodniej oraz częściowo południowo-wschodniej program będzie służył głównie poprawie struktury powierzchniowej gospodarstw** (przez powiększanie gospodarstw o pow. od 5-10 ha), podczas gdy w **Polsce północno-wschodniej program będzie miał większe znaczenie w zmianie struktury wiekowej niż w poprawie struktury powierzchniowej** (powiększanie gospodarstw o pow. 10-15 ha).

Pod względem poprawy struktury powierzchniowej program wcześniejszych emerytur strukturalnych (*mapa 6*) będzie miał **największe znaczenie** w b. województwach: **białostockim, łomżyńskim, siedleckim, płockim, piotrkowskim, radomskim, kieleckim, lubelskim, tarnobrzeskim i zamojskim**, gdyż w każdym z nich jest ponad 2 tys. gospodarstw o powierzchni od 5 do 15 ha kierowanych przez osoby w wieku kwalifikującym się do przejścia na wcześniejszą emeryturę strukturalną. Jego **skutki będą**

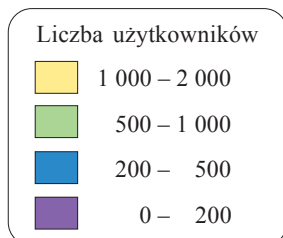
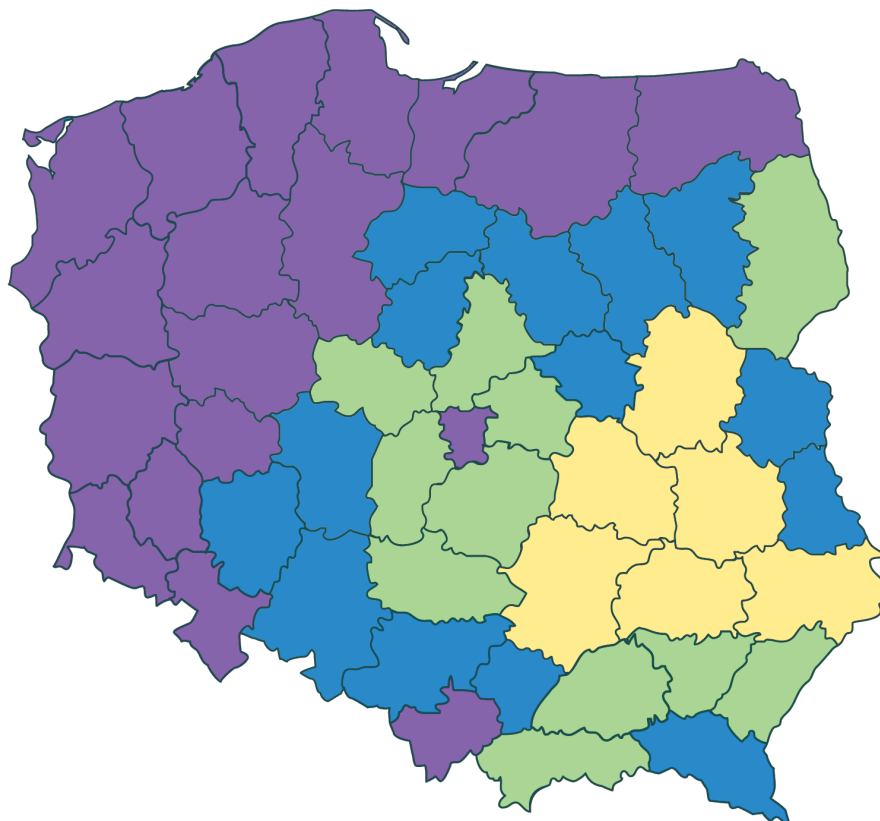

Mapa 1
Użytkownicy gospodarstw rolnych o powierzchni 5 ha i więcej,
kobiety w wieku 50-55 lat, mężczyźni – 55-60 lat

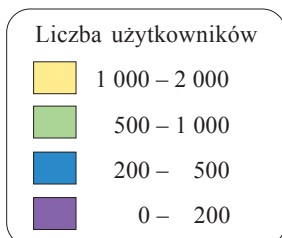
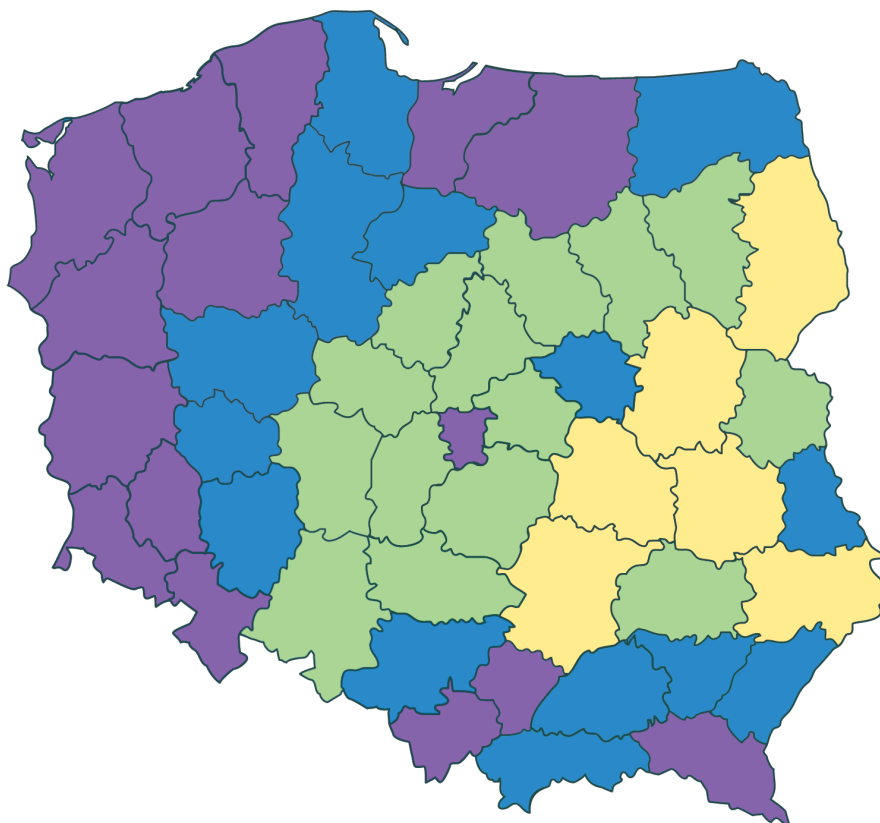
Mapa 2

**Użytkownicy gospodarstw rolnych o powierzchni 5-7 ha,
kobiety w wieku 50-55 lat, mężczyźni – 55-60 lat**

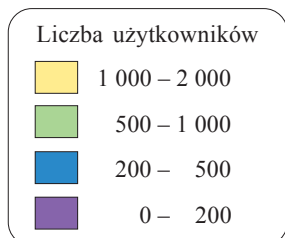
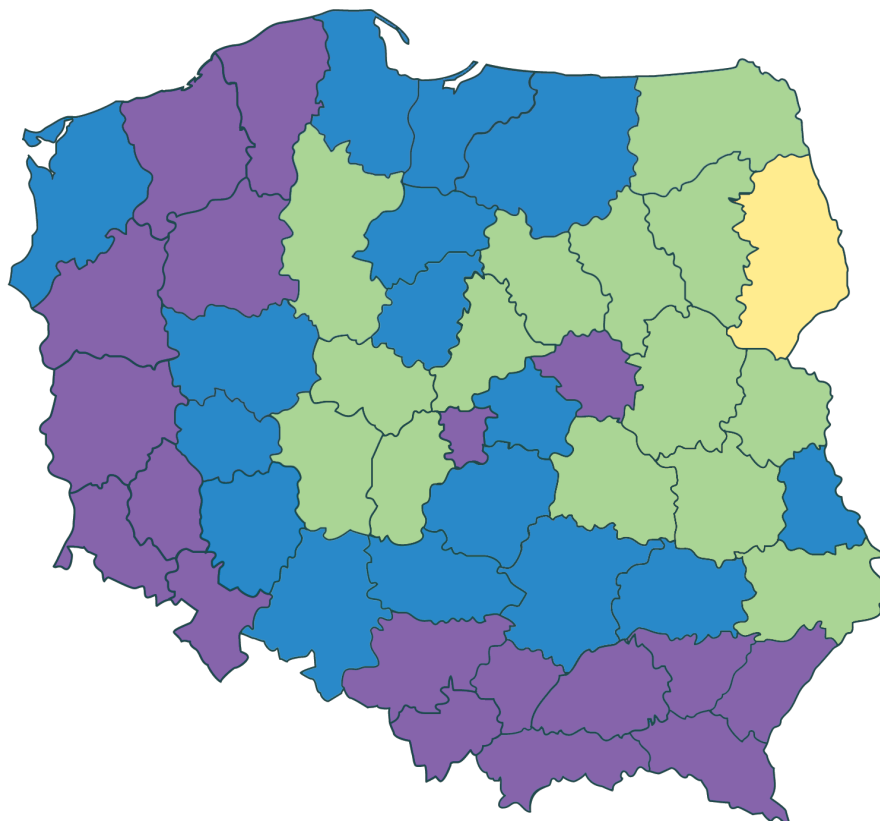
Mapa 3

**Użytkownicy gospodarstw rolnych o powierzchni 7-10 ha,
kobiety w wieku 50-55 lat, mężczyźni – 55-60 lat**

Mapa 4

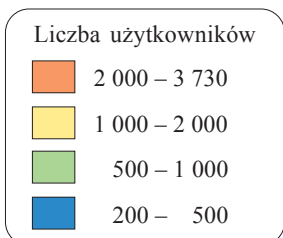
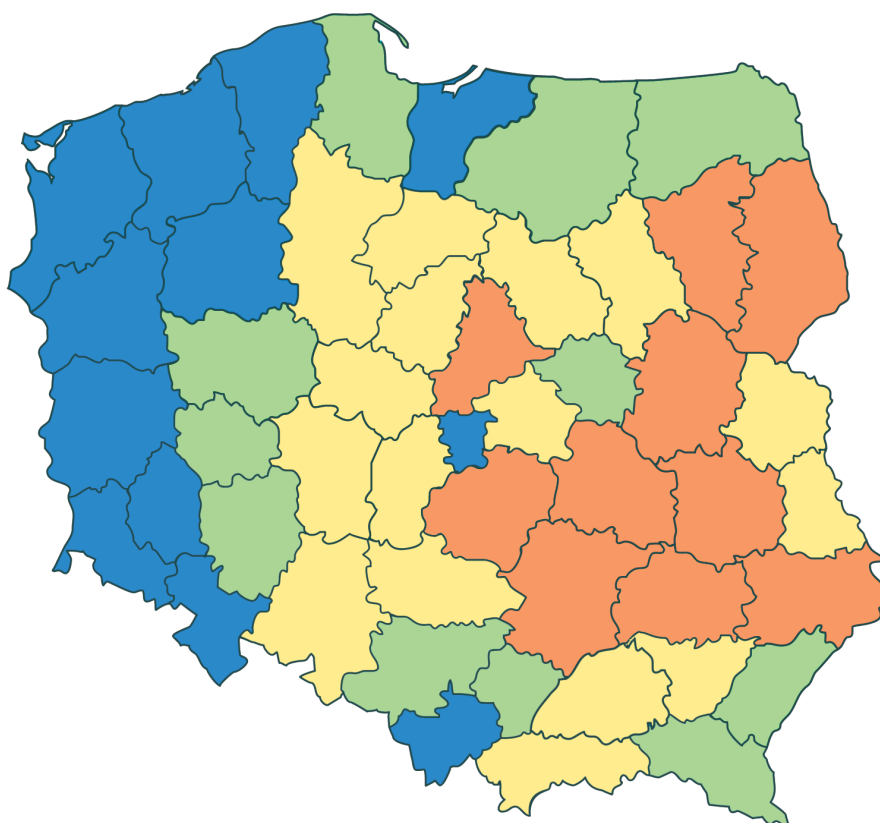
**Użytkownicy gospodarstw rolnych o powierzchni 10-15 ha,
kobiety w wieku 50-55 lat, mężczyźni – 55-60 lat**

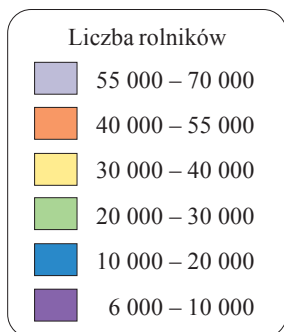

Mapa 6

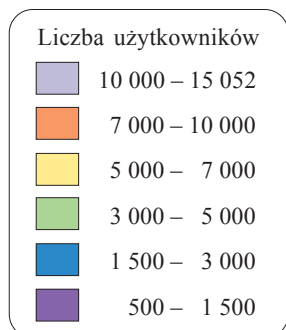
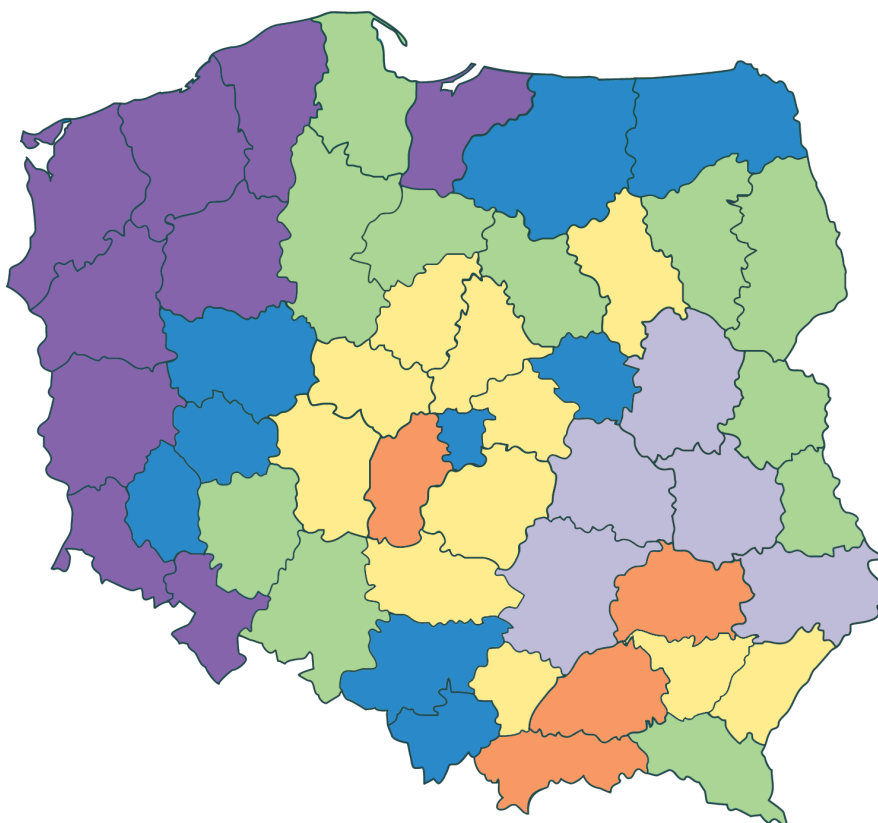
**Użytkownicy gospodarstw rolnych o powierzchni 5-15 ha,
kobiety w wieku 50-55 lat, mężczyźni – 55-60 lat**

Mapa 7
Rolnicy w wieku 18-40 lat, pracujący wyłącznie lub głównie
w swoim gospodarstwie

Mapa 8
Użytkownicy (w wieku 18-40) gospodarstw rolnych
o powierzchni 2-10 ha

natomiast stosunkowo niewielkie w Polsce zachodniej i północnej – w b. województwach: elbląskim, słupskim, koszalińskim, szczecińskim, pilskim, gorzowskim, zielonogórskim, legnickim, jeleniogórskim, wałbrzyskim, **a także w b. woj. bielskim i łódzkim**, gdzie liczba gospodarstw o powierzchni od 5 do 15 ha, użytkowanych przez osoby w wieku kwalifikującym się do przejścia na wcześniejszą emeryturę strukturalną, **nie przekracza 500**.

W przypadku młodych rolników, którzy potencjalnie mogliby przejmować gospodarstwa zwalniane przez osoby w wieku przedemerytalnym, to zarówno mapa 7, przedstawiająca młodych rolników pracujących wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie, jak i mapa 8, przedstawiająca młodych użytkowników gospodarstw rolnych o powierzchni od 2-10 ha, **wykazują zbieżność z mapą potencjalnych beneficjentów**, co oznacza że **nie powinno być znacznych problemów ze znalezieniem osób spełniających kryteria dla przejmujących gospodarstwo rolne**. Średnio, na **jednego przekazującego gospodarstwo rolne w kraju przypada około 17. młodych rolników pracujących wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie oraz około 3. młodych użytkowników gospodarstw rolnych o powierzchni 2-10 ha**.

Uwagi końcowe

Ostatnie decyzje polityczne w sprawie wcześniejszych emerytur (rent strukturalnych) z pewnością pozwolą przyśpieszyć proces dostosowywania polskiego prawa do rozwiązań unijnych w tym zakresie. Tak jak w krajach UE, tak i w Polsce instytucja wcześniejszych emerytur rolniczych może i powinna odegrać znaczącą rolę nie tylko w przemianach strukturalnych obszarów wiejskich. Jednakże problemem polskiego rolnictwa nie jest wyłącznie zła struktura agrarna, ale również niska wydajność, wynikająca z przerostu zatrudnienia i ukrytego bezrobocia, oraz duży udział w użytkach rolnych gleb niskourodzących.

Czynniki te powinny być brane pod uwagę w toku dalszych prac nad programem rent strukturalnych. Ponieważ struktura obszarowa gospodarstw w poszczególnych regionach kraju jest silnie zróżnicowana (przeciętna wielkość gospodarstwa na północnym zachodzie Polski wynosi 18 ha, podczas gdy na południu poniżej 3 ha), wdrożenie programu w projektowanym kształcie może spowodować, że:

- w Polsce centralnej i wschodniej oraz częściowo południowo-wschodniej program będzie służył głównie poprawie struktury powierzchniowej gospodarstw,
- w Polsce północno-wschodniej program będzie miał większy wpływ na zmianę struktury wiekowej, niż na poprawę struktury powierzchniowej.

Są to argumenty za opracowaniem kryteriów regionalnych dla programu.

Pojawiają się również głosy za umożliwieniem wejścia do programu rolnikom posiadającym gospodarstwa o powierzchni mniejszej niż 5 ha. Ze statystyki KRUS wynika, że wśród ubezpieczonych rolników aż 55,8% posiada gospodarstwa o powierzchni do 5 ha (przeliczeniowych). Należy jednak pamiętać, że wprowadzenie do programu dodatkowej grupy rolników znacznie podniosłoby koszty systemu. Dlatego ewentualne rozszerzenie kręgu uprawnionych do rent strukturalnych będzie możliwe dopiero po przystąpieniu Polski do UE, kiedy zaistnieje możliwość współfinansowania programu ze środków unijnych. Za przyjęciem takiej koncepcji przemawia fakt, że UE akceptuje współfinansowanie programu rent strukturalnych, o ile udział wydatków krajowych nie zmniejszy się z chwilą akcesji.

Do tego czasu dla rolników posiadających gospodarstwa rolne o powierzchni poniżej 5 ha pozostanie możliwość korzystania z wcześniejszej emerytury w ramach ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników. Jest to ważny argument za potrzebą utrzymania systemu wcześniejszych emerytur z Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, mimo wprowadzenia programu rent strukturalnych.

W toku konsultacji i dyskusji pojawiają się zapewne również problemy dotyczące możliwości:

- opłacania (bądź nieopłacania) składki na ubezpieczenie społeczne rolników przez osoby pobierające renty strukturalne,
- wypłacania świadczenia po osiągnięciu wieku emerytalnego w innej wysokości niż dla rolników przechodzących bezpośrednio na emeryturę rolniczą,
- przekazywania gruntów w formie dzierżawy,
- przekazywania gospodarstwa o określonej powierzchni w ramach rodziny (np. we Francji jest taka możliwość w przypadku przekazania gospodarstwa o powierzchni min. 40 ha),
- objęcia programem dwuzawodowców (z danych GUS wynika, że w 1996 r. było w Polsce 2 041 tys. gospodarstw rolnych o powierzchni większej niż

- 1 ha; w tym samym czasie gospodarstw, z których rolnicy byli objęci ubezpieczeniem społecznym rolników, było prawie o połowę mniej, tj. 1 003,5 tys.),
- wprowadzenia systemu preferencyjnych kredytów dla przejmujących zwalniane grunty,
  - rezygnacji z wymogu prowadzenia działalności rolniczej na przejętych gruntach (gospodarstwie) przez 5 lat po jego przejęciu.
- O ostatecznym kształcie programu rent strukturalnych w okresie przedakcesyjnym zadecydują jednak możliwości budżetu państwa.

*Mgr inż. Krzysztof Trawiński jest wicedyrektorem
Departamentu Spraw Społecznych i Oświaty
Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.*

*Mgr inż. Joanna Żurawińska jest głównym specjalistą
w Departamencie Spraw Społecznych i Oświaty
Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.*

ORGANIZACJA, EKONOMIKA I PROBLEMY SPOŁECZNE

Tabela 4
Użytkownicy gospodarstw rolnych pracujący wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie (kobiety w wieku 50-55 lat, mężczyźni w wieku 55-60 lat, wg wielkości gospodarstw i województw)

L.p.	Województwo	Ogółem			1-2 ha			2-5 ha			5-7 ha		
		K	M	R	K	M	R	K	M	R	K	M	R
	Polska	39 079	117 489	156 568	9 945	18 760	28 705	15 472	35 206	50 678	5 188	17 302	22 490
1	Warszawskie	429	1 363	1 792	125	288	413	170	532	702	73	205	278
2	Białkopodlaskie	609	2 545	3 154	58	141	199	171	471	642	109	385	494
3	Białostockie	723	3 911	4 634	81	209	290	153	496	649	110	450	560
4	Bielskie	1 364	2 469	3 833	713	1 222	1 935	587	1 020	1 607	48	141	189
5	Bydgoskie	587	1 957	2 544	110	235	345	148	286	434	52	126	178
6	Chełmskie	514	1 447	1 961	101	175	276	174	377	551	92	246	338
7	Ciechanowskie	524	2 725	3 249	54	159	213	113	363	476	90	393	483
8	Częstochowskie	1 008	3 491	4 499	257	693	950	448	1 330	1 778	164	629	793
9	Elbląskie	211	711	922	42	82	124	27	87	114	18	28	46
10	Gdańskie	361	1 418	1 779	82	185	267	97	228	325	46	140	186
11	Gorzowskie	233	760	993	59	186	245	71	160	231	21	61	82
12	Jeleniogórskie	241	551	792	68	125	193	70	153	223	34	59	93
13	Kaliskie	947	2 805	3 752	216	384	600	342	613	955	127	358	485
14	Katowickie	1 259	2 816	4 075	693	1 213	1 906	439	941	1 380	71	235	306
15	Kieleckie	2 223	6 017	8 240	477	947	1 424	1 083	2 445	3 528	380	1 202	1 582
16	Konińskie	614	2 602	3 216	114	290	404	191	550	741	96	421	517
17	Koszalińskie	250	593	843	41	81	122	50	91	141	28	24	52
18	Krakowskie	1 456	2 510	3 966	695	869	1 564	648	1 210	1 858	90	274	364
19	Krośnieńskie	1 463	2 800	4 263	642	1 006	1 648	684	1 312	1 996	85	278	363
20	Legnickie	385	641	1 026	68	111	179	122	150	272	60	68	128
21	Leszczyńskie	345	846	1 191	80	125	205	102	135	237	48	74	122
22	Lubelskie	1 539	5 253	6 792	315	710	1 025	689	1 915	2 604	264	1 127	1 391
23	Łomżyńskie	461	3 070	3 531	38	100	138	75	323	398	74	324	398
24	Łódzkie	230	726	956	47	106	153	83	213	296	37	114	151
25	Nowosądeckie	1 607	4 690	6 297	543	1 262	1 805	862	2 523	3 385	116	590	706
26	Olsztyńskie	389	1 503	1 892	61	150	211	67	163	230	23	90	113
27	Opolskie	762	2 731	3 493	225	576	801	250	696	946	86	277	363
28	Ostrołęckie	447	2 841	3 288	41	151	192	138	560	698	70	429	499
29	Piłskie	269	809	1 078	62	170	232	64	119	183	25	56	81
30	Piotrkowskie	1 069	3 444	4 513	148	380	528	419	1 102	1 521	247	721	968
31	Płockie	619	3 145	3 764	55	177	232	168	528	696	143	541	684
32	Poznańskie	407	1 286	1 693	93	182	275	95	178	273	37	82	119
33	Przemyskie	1 337	2 439	3 776	328	494	822	747	1 205	1 952	170	435	605
34	Radomskie	1 486	4 502	5 988	238	493	731	550	1 320	1 870	315	921	1 236
35	Rzeszowskie	2 422	3 892	6 314	799	1 075	1 874	1 293	2 045	3 338	228	505	733
36	Siedleckie	982	5 374	6 356	112	405	517	360	1 410	1 770	214	1 090	1 304
37	Sieradzkie	860	2 612	3 472	111	210	321	317	660	977	162	533	695
38	Skiermiewickie	617	2 340	2 957	104	256	360	235	581	816	106	463	569
39	Słupskie	218	632	850	38	80	118	39	95	134	18	37	55
40	Suwalskie	324	1 846	2 170	32	106	138	50	185	235	28	113	141
41	Szczecińskie	271	701	972	70	106	176	50	115	165	21	35	56
42	Tarnobrzeskie	1 485	4 356	5 841	313	674	987	719	1 870	2 589	264	842	1 106
43	Tarnowskie	2 369	3 615	5 984	765	869	1 634	1 297	1 874	3 171	198	501	699
44	Toruńskie	395	1 575	1 970	65	147	212	87	222	309	59	153	212
45	Wałbrzyskie	330	595	925	85	132	217	95	127	222	31	59	90
46	Wrocławskie	394	1 987	2 381	47	160	207	108	289	397	67	309	376
47	Wrocławskie	610	1 145	1 755	137	212	349	180	227	407	96	141	237
48	Zamojskie	1 902	4 567	5 659	170	402	572	444	1 479	1 923	219	951	1 170
49	Zielonogórskie	342	835	1 177	127	249	376	101	232	333	28	66	94

Źródło: GUS 1996

ORGANIZACJA, EKONOMIKA I PROBLEMY SPOŁECZNE

7-10 ha			10-15 ha			15-20 ha			20-30 ha			30 + ha		
K	M	R	K	M	R	K	M	R	K	M	R	K	M	R
4 260	18 901	23 161	2 757	15 971	18 728	867	6 319	7 186	472	3 552	4 024	118	1 478	1 596
30	188	218	23	117	140	6	25	31	2	5	7	0	3	3
114	593	707	109	564	673	34	249	283	11	114	125	3	28	31
161	894	1 055	133	1 058	1 191	59	492	551	23	264	287	3	48	51
11	49	60	5	22	27	0	5	5	0	7	7	0	3	3
90	314	404	103	425	528	47	264	311	28	180	208	9	127	136
77	288	365	47	254	301	13	70	83	10	26	36	0	11	11
114	549	663	96	685	781	31	341	372	22	178	200	4	57	61
89	486	575	38	272	310	5	40	45	6	28	34	1	13	14
30	81	111	36	172	208	29	110	139	24	94	118	5	57	62
45	267	312	61	300	361	18	154	172	10	98	108	2	46	48
32	90	122	31	117	148	10	80	90	6	95	41	3	31	34
33	74	107	23	70	93	7	37	44	4	15	19	2	18	20
140	582	722	92	564	656	19	190	209	9	88	97	2	26	28
35	197	232	16	137	153	1	45	46	4	27	31	0	21	21
221	958	1 179	56	384	440	6	58	604	0	13	13	0	10	10
109	556	665	78	490	568	16	185	201	9	89	98	1	21	22
46	74	120	35	112	147	27	93	120	11	66	77	12	52	64
16	113	129	4	35	39	2	5	7	0	1	1	1	3	4
34	122	156	12	53	65	2	17	19	3	9	12	1	3	4
64	124	188	53	111	164	8	35	43	8	24	32	2	18	20
58	184	242	44	203	247	8	73	81	4	39	43	1	13	14
180	903	1 083	80	475	555	9	96	105	2	19	21	0	8	8
89	601	690	120	868	988	37	453	490	27	321	348	1	80	81
36	148	184	20	109	129	6	23	29	1	11	12	0	2	2
68	240	308	11	62	73	6	8	14	1	4	5	0	1	1
45	137	182	92	325	417	44	307	351	46	215	261	11	116	127
110	391	501	56	421	477	25	177	202	4	130	134	6	63	69
86	591	677	74	669	743	27	277	304	9	135	144	2	29	31
29	79	108	41	156	197	29	88	117	15	81	96	4	60	64
160	689	849	81	398	479	9	112	121	5	33	38	0	9	9
130	742	872	82	719	801	29	274	303	11	132	143	1	32	33
62	173	235	75	296	371	22	186	208	19	127	146	4	62	66
70	219	289	18	62	80	3	14	17	1	3	4	0	7	7
257	1 022	1 279	111	607	718	14	108	122	1	29	30	0	2	2
90	203	293	12	52	64	0	9	9	0	3	3	0	0	0
181	1 288	1 469	91	864	955	18	227	245	6	82	88	0	8	8
158	586	744	82	439	521	26	132	158	4	44	48	0	8	8
101	503	604	57	425	482	12	81	93	2	27	29	0	4	4
34	78	112	40	126	166	17	94	111	23	63	86	9	59	68
49	247	296	88	473	561	43	353	396	30	270	300	4	99	103
36	93	129	49	151	200	22	89	111	17	61	78	6	51	57
134	649	783	41	279	320	11	33	44	3	8	11	0	1	1
83	286	369	24	72	96	2	6	8	0	4	4	0	3	3
60	333	393	77	389	466	33	168	201	6	112	118	8	51	59
62	91	153	33	101	134	13	33	46	9	35	44	2	17	19
90	499	589	50	416	466	20	185	205	11	100	111	1	29	30
100	253	353	62	174	236	23	64	87	9	37	46	3	37	40
172	983	1 155	71	604	675	10	105	115	6	37	43	0	6	6
39	91	130	24	94	118	9	49	58	10	29	39	4	25	29

Tabela 5

Rolnicy w wieku 18-40 lat, pracujący wyłącznie lub głównie w swoim gospodarstwie
– wg wielkości gospodarstw i województw

L.p.	Województwo	Ogółem	1-2 ha	2-5 ha	5-7 ha	7-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-30 ha	30+ ha
	Polska	1 302 287	157 906	353 614	206 296	216 696	208 916	95 354	63 505	31 459
1	Warszawskie	11 184	1 741	3 985	1 889	1 890	1 233	293	153	46
2	Białkopodlaskie	25 140	1 157	3 975	4 508	5 067	6 006	2 849	1 578	417
3	Białostockie	32 452	1 003	2 976	5 278	5 959	9 037	4 902	3 297	954
4	Bielskie	19 156	8 447	8 859	474	590	312	122	79	46
5	Bydgoskie	27 462	1 866	3 106	3 305	3 899	6 872	4 625	3 789	2 323
6	Chelmskie	16 158	1 560	3 748	2 946	3 153	2 848	1 234	669	333
7	Ciechanowskie	33 221	985	3 442	5 316	5 914	8 863	5 117	3 524	1 305
8	Częstochowskie	26 973	3 889	9 467	4 819	4 635	2 825	881	457	259
9	Elbląskie	10 527	726	948	1 044	1 248	2 648	1 901	2 012	1 570
10	Gdańskie	21 064	1 410	2 551	3 302	3 795	5 385	2 737	1 884	1 044
11	Gorzowskie	8 528	1 063	1 363	980	1 126	1 791	1 155	1 050	769
12	Jeleniogórskie	6 261	1 020	1 500	849	936	1 003	512	441	533
13	Kaliskie	37 529	2 947	6 302	6 651	7 573	9 004	3 418	1 634	518
14	Katowickie	20 160	6 974	6 644	1 860	1 847	1 692	703	440	283
15	Kieleckie	69 039	8 645	27 788	13 211	12 445	5 579	1 035	336	106
16	Konińskie	33 928	2 604	6 288	6 583	7 171	7 015	2 744	1 523	540
17	Koszalińskie	6 624	690	881	637	789	1 496	1 106	1 025	1 005
18	Krakowskie	27 389	7 977	13 968	2 564	2 054	636	138	52	39
19	Krośnieńskie	27 358	9 484	13 376	1 823	1 597	738	225	115	72
20	Legnickie	9 350	1 054	1 948	1 538	1 756	1 724	746	584	565
21	Leszczyńskie	18 224	1 205	2 086	2 944	3 530	5 161	2 109	1 189	503

22	Lubelskie	52 075	5 734	17 688	10 300	10 267	6 092	1 514	480	127
23	Łomżyńskie	35 390	568	2 467	5 451	6 263	10 485	6 062	4 094	1 083
24	Łódzkie	7 059	565	1 514	1 474	1 610	1 284	422	190	60
25	Nowosądeckie	50 842	13 267	29 136	4 003	3 232	970	174	60	43
26	Olsztyńskie	17 160	1 080	1 467	1 417	1 702	4 102	3 755	3 637	2 358
27	Opolskie	23 294	3 091	4 690	3 328	3 727	4 271	2 309	1 878	1 258
28	Ostrołęckie	35 080	1 191	4 862	6 286	6 967	9 026	4 283	2 465	543
29	Piłskie	12 325	1 039	1 199	1 147	1 333	2 973	2 364	2 270	1 670
30	Piotrkowskie	33 125	2 606	8 837	7 343	7 523	4 950	1 327	539	148
31	Płockie	33 826	1 391	4 725	6 965	7 731	7 795	3 368	1 851	555
32	Poznańskie	21 899	1 605	2 118	2 451	3 038	5 915	3 795	2 977	1 319
33	Przemyskie	27 797	5 291	14 311	3 723	3 162	1 024	179	107	128
34	Radomskie	50 939	4 702	14 249	11 207	11 636	7 119	1 594	432	78
35	Rzeszowskie	41 071	12 186	22 319	3 142	2 552	690	111	71	40
36	Siedleckie	51 430	3 218	12 120	11 114	11 777	9 247	2 863	1 091	230
37	Sieradzkie	33 359	1 768	6 750	7 357	7 975	6 534	2 096	879	130
38	Skiernewickie	25 879	1 791	5 358	5 567	6 000	5 194	1 424	545	121
39	Słupskie	7 427	706	851	833	965	1 630	1 262	1 180	948
40	Suwalskie	21 896	850	1 540	2 289	2 654	5 957	4 468	4 138	2 100
41	Szczecińskie	8 339	829	1 047	861	1 030	1 935	1 417	1 220	1 302
42	Tarnobrzskie	45 121	6 206	20 196	7 623	7 258	3 103	577	158	44
43	Tarnowskie	42 533	10 174	23 622	4 057	3 406	1 068	165	41	49
44	Toruńskie	24 360	1 422	2 783	4 003	4 677	5 990	3 171	2 314	1 101
45	Wałbrzyskie	8 807	1 241	1 568	1 266	1 459	1 665	873	735	576
46	Włocławskie	28 292	1 328	3 529	5 798	6 451	6 434	3 014	1 738	640
47	Wrocławskie	17 340	2 035	3 383	2 946	3 429	3 113	1 402	1 023	713
48	Zamojskie	48 816	3 978	14 345	10 493	10 703	6 820	1 769	708	172
49	Zielonogórskie	8 991	1 509	1 739	1 058	1 195	1 662	984	844	693

ORGANIZACJA, EKONOMIKA I PROBLEMY SPOŁECZNE

Spis literatury

---

1. Alińska A.: *Kierunki i cele reorganizacji systemu ubezpieczeń rolniczych w Polsce, Komunikaty, raporty, ekspertyzy* nr 436, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa 1999 r.
2. Ciepielewska M.: *Polityka Hiszpanii w kwestii struktur rolnych przed przystąpieniem do Wspólnoty i po uzyskaniu członkostwa, Problemy integracji rolnictwa*, Biuletyn informacyjny, Wydanie specjalne 1/98, FAPA.
3. Dzierżawa E. (red): *Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce*, FAPA, Warszawa 1998 r.
4. *Francuski program wcześniejszych emerytur*, Materiał informacyjny Ministerstwa Rolnictwa Francji (niepublikowany), MRiGŻ, Maszynopis 1998 r.
5. *Irlandzki program wcześniejszych emerytur*, Materiał informacyjny Ministerstwa Rolnictwa Irlandii (niepublikowany), MRiGŻ, Maszynopis 1998 r.
6. Jędrzejewski I.: *Reforma agrarna we wspólnocie Europejskiej (V); Środki towarzyszące; Wspólnoty Europejskie*, Biuletyn Informacyjny nr 2, luty 1996; Instytut Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego; Warszawa 1996 r.
7. Materiały informacyjne Komisji Wspólnot Europejskich-Dyrektoriatu Generalnego Rolnictwa-DG-VI-FII.1: 12 pytań dotyczących systemu wcześniejszych emerytur rolniczych Wspólnoty z dnia 27.01.1993 r. MRiGŻ, Maszynopis 1998 r.
8. Materiały informacyjne Komisji Wspólnot Europejskich ze spotkania przygotowawczego z dnia 8 kwietnia 1997 r. na temat: *Okrągły stół na temat statusu i zabezpieczenia socjalnego robotników niezależnych i ich współmałżonków* – wypowiedź DG VI na temat wspólnotowego systemu wcześniejszej emerytury, MRiGŻ, Maszynopis 1998 r.
9. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej: *Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa*, Warszawa, lipiec 1999 r.
10. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej: *Średniookresowa strategia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, Warszawa, kwiecień 1998 r.
11. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej: *Wstępne założenia programu wcześniejszych emerytur strukturalnych w rolnictwie*. Maszynopis, Warszawa, czerwiec 1998 r.
12. Paszkowski S.: *Wcześniejsze emerytury rolnicze jako narzędzie transformacji struktury obszarowej w rolnictwie indywidualnym*. Materiały na konferencję z okazji 20. lat rolniczych ubezpieczeń w Polsce, Warszawa 1998 r.
13. Paszkowski S., Wysocki F.: *Analiza skutków społeczno-ekonomicznych wcześniejszych emerytur rolniczych*, Poznań, czerwiec 1999 r.
14. *Portugalski program wcześniejszych emerytur*, Materiał informacyjny Ministerstwa Rolnictwa Portugalii (niepublikowany), MRiGŻ, Maszynopis 1998 r.
15. Rozporządzenie Rady EWG nr 2079 z dnia 30 czerwca 1992 r. ustanawiające program pomocy finansowej Wspólnoty dotyczący wcześniejszego przechodzenia na emeryturę w rolnictwie.

16. Rozporządzeniem Komisji (WE) nr 2773/95 z dnia 30 listopada 1995 r., zastępujące wartości w ECU przedstawione w Rozporządzeniu Rady (EWG) nr 2079/92 ustanawiającym program pomocy Wspólnoty przy wcześniejszych emeryturach w rolnictwie.
17. Siekierski Cz.: *Szanse i wyzwania dla polskiej wsi i rolnictwa wynikające z integracji Polski z Unią Europejską*; FAPA, Warszawa, 1997 r.
18. Sprawozdanie z wizyty eksperta irlandzkiego w Polsce w dniach 18 i 19 maja 1998 r. MRiGŻ. Maszynopis, 1998 r.
19. Tryfan B., Van Teeenen B., Okuniewski J.: *Ubezpieczenia społeczne w rolnictwie Niemiec i Polski*, PAN, IRWiR, Warszawa, 1997 r.
20. Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 1998 r. Nr 7, poz. 25 z późn. zm.).
21. Ustawa z dnia 14 grudnia 1994 r. o zatrudnianiu i przeciwdziałaniu bezrobociu (Dz. U. z 1997 r. nr 25, poz. 128 z późn. zm.).
22. *Zarys polityki strukturalnej Unii Europejskiej w sektorze rolnym na tle Wspólnej Polityki Rolnej. Problemy Integracji Rolnictwa*, Biuletyn Informacyjny nr 2/96, FAPA, Warszawa.
23. Zdanowicz A.: *Środki towarzyszące wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej, Problemy integracji rolnictwa. Unia Europejska – Polska*, Biuletyn informacyjny 1/98, I kwartał 1998, FAPA, Warszawa.
24. Żurawińska J.: *Wcześniejsze emerytury rolnicze w aspekcie przemian strukturalnych w rolnictwie*, praca dyplomowa wykonana na Podyplomowym Studium „Integracja europejska w gospodarce żywnościowej” na Wydziale Ekonomiczno-Rolniczym SGGW, Warszawa, 1999 r.

mgr Michał Skąpski

Wybrane zagadnienia współpracy zawodowej rodziców i dzieci

(...) nie istnieje niezgodność między normami prawa pracy i prawa rodzinnego, która prowadziłby do niedopuszczalności zawarcia umowy o przygotowanie zawodowe między rodzicem a dzieckiem. Wydaje się, że w większości przypadków taka umowa będzie zgodna z wolą stron i dobrem dziecka.

I. Podstawy prawne współpracy zawodowej członków rodziny nie są problemem nowym, jednak dopiero upowszechnienie działalności gospodarczej osób fizycznych w latach 90. nadało mu istotne znaczenie. Wśród istniejących prawnych form współpracy jako najwłaściwsze w odniesieniu do osób bliskich narzucają się stosunki prawa cywilnego, szczególnie – spółka (art. 860 i nast. k.c.). W istocie, niejednokrotnie zawarcie umowy spółki może być najkorzystniejsze dla stron. Wydaje się jednak, że stosunek ten nie jest tak uniwersalny, aby we wszystkich sytuacjach właściwie zabezpieczyć interesy stron, nawet gdy są to krewni. Spółka jest stosunkiem prawnym opartym na współwłasności majątku, współdecydowaniu o jej sprawach i formalnej równości wspólników, przy ustalonym przez nich sposobie podziału zysków.

Niemożność odpowiedniego zabezpieczenia interesów stron występuje np. wtedy, gdy wspólnicy wnoszą różnorodny wkład, a szczególnie, gdy tylko część z nich wnosi wkład kapitałowy, a reszta wyłącznie swą pracę. Wydaje się, że taka sytuacja często ma miejsce w stosunkach rodzinnych, gdzie to starsi członkowie rodziny dysponują kapitałem, a młodszy mogą zaofiarować wyłącznie pracę. Zawarcie spółki powoduje objęcie współwłasnością łączną wniesionych wkładów, co może powodować utratę decydującego wpływu na majątek przez jego dotychczasowego właściciela.

Stosunkiem prawnym, lepiej odzwierciedlającym stan faktyczny w takim układzie majątkowym, jest stosunek pracy. Właściciel majątku produkcyjnego

prowadzi działalność gospodarczą na własny rachunek, a z członkami rodziny, zainteresowanymi współdziałaniem, nawiązuje stosunki pracy. Zaletą podstawy prawnej takiej współpracy jest choćby to, że właściciel kapitału (np. gospodarstwa wiejskiego) nie traci kontroli nad swym majątkiem, a osoby świadczące pracę korzystają z norm ochronnych prawa pracy.

Jakkolwiek to rozwiązanie wydaje się korzystne dla obu stron, jednak z jego zastosowaniem wiąże się szereg wątpliwości, dotyczących m.in. niezgodności norm prawa pracy z normami prawa rodzinnego. Wiele z nich dotyczy współpracy małżonków, jednak również zatrudnianie własnych dzieci wiąże się z problemami zarówno z dziedziny prawa pracy, prawa rodzinnego, jak i ubezpieczeń społecznych.

II. Regulacja wzajemnych stosunków rodziców i dzieci w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym sprawia, że gdy dzieci nie podlegają już władzy rodzicielskiej i nie mieszkają z rodzicami, zakres stosunków prawnych wiążących strony ulega ograniczeniu. Odpadają prawa i obowiązki związane z władzą rodzicielską, zastosowania nie ma też art. 91 k.r.o. Przez całe życie rodzice i dzieci są natomiast zobowiązani wspierać się wzajemnie; art. 87 k.r.o. obowiązuje bez względu na różnorodne okoliczności faktyczne, aktualizujące, bądź wyłączające bardziej szczegółowe obowiązki stron. Jedną z form realizacji obowiązku udzielenia wsparcia, która została uregulowana w sposób szczegółowy, jest alimentacja.

Konieczne jest zatem rozważenie, czy wymienione wyżej obowiązki istniejące między rodzicami a dziećmi, po ustaniu władzy rodzicielskiej i przy założeniu osobnego zamieszkania, modyfikują w jakimś stopniu zakres swobody kontraktowej stron w dziedzinie współpracy zawodowej, szczególnie co do zawierania umowy o pracę. Obowiązki prawnorodzinne ustanowione w normach bezwzględnie obowiązujących mogą mieć wpływ na wolność kontraktowania, wyłączając ją w takim zakresie, w jakim dane zachowanie (świadczenie) jest objęte regulacją prawną. Oczywiście pewne obowiązki, jak np. obowiązek alimentacyjny, celowo zostały uregulowane w sposób nieostry, szczególnie co do sposobu wykonania. Umożliwia to wybór formy świadczenia korzystnej dla uprawnionego, ale także dla zobowiązanego, co może stać się przedmiotem umowy między nimi. Obowiązek alimentacyjny polega na zaspokojeniu potrzeb, a nie na zapłacie.¹ Każda forma świadczenia, prowadząca do zaspokojenia potrzeb uprawnionego zwalnia dłużnika z zobowiązania.²

---

¹ Zob. T. Smoczyński: *Stosunek alimentacyjny a stosunek zobowiązaniowy*, RPEiS 1985, z. 1, str. 33.

² Por. T. Smoczyński: *Sposoby określania i wykonywania obowiązku alimentacyjnego*, NP 1988, nr 5-6, str. 41 i nast.

Powstaje w związku z tym pytanie, czy normy konstruuje obowiązki wzajemnego wspierania się rodziców i dzieci (art. 87 k.r.o.), albo obowiązek alimentacyjny (art. 128 i nast. k.r.o.) mają wspólny zakres zastosowania z normami regulującymi obowiązki stron stosunku pracy? Udzielenie odpowiedzi na to pytanie wymaga rozważenia, czy w ramach udzielania wsparcia bądź alimentowania uprawnionego, zobowiązany może zostać również obciążony obowiązkiem świadczenia pracy podporządkowanej na rzecz osoby uprawnionej.

Jak już powiedziano, ogólna regulacja art. 87 k.r.o. ma zapobiegać powstawaniu luk prawnych (aksjologicznych), które są trudne do uniknięcia przy regulowaniu szczegółowych obowiązków, wobec ogromnej różnorodności stosunków społecznych w rodzinie. Trudno jednak przyjmować, że ta ogólna norma zobowiązuje do udzielania wsparcia zawsze i wszędzie oraz w nieograniczonym zakresie, z pierwszeństwem przed wszystkimi innymi obowiązkami obciążającymi osobę. Wydaje się, że istotny jest tu podział na sfery życia: rodzinną i zawodową, który w praktyce występuje u większości ludzi.³ Obowiązek wspierania znajduje szerokie zastosowanie w życiu rodzinnym, natomiast sfera związana z wykonywaniem pracy zawodowej podlega osobnej regulacji, gwarantującej swobodę wyboru zawodu, formy prawnej wykonywania pracy zawodowej oraz podmiotów, na rzecz których ewentualnie praca ma być świadczona.⁴ Sfera pracy zawodowej jest więc dziedziną autonomii podmiotów, co dotyczy nawet osób tak sobie bliskich, jak małżonkowie. Obowiązek określony w art. 87 k.r.o. nie może być więc podstawą do konstruowania obowiązku świadczenia pracy na zasadach pracowniczych – w warunkach podporządkowania, regularnie, w dużym rozmiarze. Natomiast zapewne często obowiązek wzajemnego wspierania będzie obliłował do świadczenia uprawnionemu pomocy, którą potocznie nazywa się pracą, lecz nie jest to świadczenie podlegające regulacji prawa pracy, ze względu na brak cech charakterystycznych dla stosunku pracy.

Możliwość spełnienia przez zobowiązanego świadczenia przez osobiste wykonywanie pracy, np. w niewielkim rozmiarze, istnieje jednak zarówno w ramach obowiązku wspierania, jak i obowiązku alimentacyjnego. Co prawda wykonanie w ten sposób obowiązku alimentacyjnego należy do sytuacji rzadkich. Trzeba pamiętać, że obowiązek alimentacji aktualizuje się w razie podnięcia uprawnionego w stan niedostatku, czyli – niemożności zaspokojenia podstawowych potrzeb. Ten stan musi wiązać się z brakiem możliwości uzyskania potrzebnych środków, a nie z niewykorzystaniem posiadanych możliwości. Najczęściej więc jest to stan, w którym uprawniony w ogóle nie jest zdolny do zarobkowania, trudno jest więc wykonać obowiązek alimenta-

---

³ Zob. J. Danecki: *Jedność podzielonego czasu*, Warszawa 1970, str. 183-184.

⁴ Art. 64 Konstytucji z 2 IV 1997 r., art. 10 § 1 oraz 11 k.p.

cyjny przez udzielenie pomocy w wykonywaniu zawodu. Dlatego spełnianie obowiązku alimentacyjnego w naturze dotyczyć będzie przede wszystkim zaspokajania potrzeb uprawnionego, przez dostarczanie mu w naturze takich środków utrzymania, jak żywność, ubranie, czy udzielenie schronienia.

Jak już jednak wskazano wyżej, szczególnie w stosunkach wiejskich wykonanie za alimentowanego w jego gospodarstwie takiej pracy, której nie jest on zdolny wykonać sam, może być formą spełnienia obowiązku alimentacyjnego, korzystną dla obu stron. Wydaje się jednak, że ta forma pomocy musiałaby raczej antycypować powstanie stanu niedostatku, wobec trudności w prowadzeniu gospodarstwa. Gdy bowiem uprawniony znajdzie się już w sytuacji niemożności zaspokojenia podstawowych potrzeb, zobowiązany będzie musiał przede wszystkim dostarczyć mu środki, umożliwiające przeżycie. Pomoc w prowadzeniu gospodarstwa może spełnić swą rolę dopiero w dłuższej perspektywie. Trzeba podkreślić, że taka postawa, jak uprzedzenie wystąpienia u uprawnionego niedostatku i udzielenie mu pomocy pozwalającej w pewnej mierze własnymi siłami oddalić tę groźbę, jest działaniem prawidłowym, korzystnym dla obu stron i mieszczącym się w zakresie zastośowania, czy to obowiązku wspierania, czy alimentacyjnego.

Nie można więc wykluczyć zaistnienia przypadku, w którym na podstawie albo obowiązku wspierania, albo alimentacyjnego, zobowiązany będzie świadczyć przez pewien okres pracę podporządkowaną na rzecz uprawnionego. Należy w takiej sytuacji wykluczyć możliwość powstania stosunku pracy, czy innego stosunku prawnego, nawet jeśli można by określić formę świadczenia jako pracę podporządkowaną. Będzie ona bowiem wykonywana w ramach istniejącego, prawnorodzinne go stosunku prawnego, nie ma zatem możliwości objęcia świadczenia np. zobowiązaniem umownym. Poza powyższymi przypadkami, które zaliczają się do sytuacji wyjątkowych, normy prawa rodzinnego nie konstruują obowiązku świadczenia pracy między krewnymi z omawianej grupy.

Na podstawie powyższych rozważań uzasadniona wydaje się teza, iż normy prawa rodzinnego nie ograniczają w istotny sposób swobody kontraktowania rodziców i dzieci, nie objętych stosunkiem władzy rodzicielskiej i nie mieszkających wspólnie, w dziedzinie współpracy zawodowej. Dopuszczalne jest więc ustanowienie umowne różnorodnych stosunków prawnych, jakie przewiduje prawo cywilne i prawo pracy, w szczególności zawarcie umów spółki i o pracę.

Stosunek pracy między rodzicem a dzieckiem, w omawianym układzie stosunków faktycznych, będzie wykazywał pewne odmienności w porównaniu do sytuacji, gdy stronami są osoby obce. Tak więc np. dziecko będące pracownikiem rodzica w większym stopniu niż inni pracownicy obciążone jest ryzykiem gospodarczym prowadzonej działalności. Co prawda, pracodawca nie ma możliwości odmowy wypłaty wynagrodzenia z powodu nieko-

rzystnych wyników prowadzonej działalności, ale w sytuacji skrajnej, jaką jest niewypłacalność lub upadłość pracodawcy, członkowie jego rodziny, w tym dzieci, nie korzystają z ochrony swych roszczeń pracowniczych ustanowionej w ustawie z 29.12.1993 r. o ochronie roszczeń pracowniczych w razie niewypłacalności pracodawcy.⁵ Przesądza o tym art. 5 ust. 3 i 4 tejże ustawy, który wyklucza krewnych i powinowatych pracodawcy z zakresu zastosowania tegoż aktu prawnego.

III. Uzyskanie przez osobę pełnoletności (zwykle po ukończeniu 18. roku życia) ma wpływ na jej stosunki prawne z rodzicami. To zdarzenie powoduje bowiem wygaśnięcie władzy rodzicielskiej i wszystkich stosunków prawnych z nią związanych, opisanych wyżej. Samo uzyskanie pełnoletności nie sprawia jednak, że stosunki prawne między rodzicami a dzieckiem w dziedzinie prawa rodzinnego nabierają takiego kształtu, jak zostało to opisane w poprzedzającym ustępie. O różnicy decyduje zakres zastosowania art. 91 k.r.o., dla którego pełnoletność dziecka jest czynnikiem indyferentnym. Podstawową przesłanką zastosowania norm tego przepisu jest zamieszkanie dziecka w domu rodziców. Przepis § 1 zobowiązuje w takiej sytuacji dziecko, które ma własne dochody, przyczyniać się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny. Wydaje się, że przepis ten znajdzie przede wszystkim zastosowanie do dzieci pełnoletnich, gdyż one właśnie najczęściej mają możliwości uzyskiwać dochody z własnej pracy, chociaż wniosek ten wynika z uwarunkowań faktycznych, nie z treści przepisu. Dlatego możliwe jest, że do świadczenia zobowiązana będzie też osoba niepełnoletnia.

Przepis art. 91 § 2 k.r.o. nakazuje dziecku mieszkającemu u rodziców i pozostającemu na ich utrzymaniu pomagać im we wspólnym gospodarstwie. Regulacja art. 91 jako całość dotyczy zatem przyczyniania się dzieci do zaspokojenia potrzeb rodziny w różnych formach, w zależności od tego, czy dziecko uzyskuje dochody z pracy, czy też nie. Przyjmując powszechny pogląd, że dziecko jest zobowiązane pomagać również w rolniczym gospodarstwie produkcyjnym rodziców, trzeba stwierdzić, że omawiany przepis zobowiązuje do świadczenia także pracy podporządkowanej. Praca w gospodarstwie rolnym będzie miała taki charakter, gdyż wobec zaangażowania w nią większej liczby osób, będzie to praca skooperowana,⁶ w której dla harmonijnej współpracy wszystkich podmiotów konieczne jest kierowanie ich działaniami, polegające choćby na podziale zadań. Biorąc pod uwagę, że w niniejszym ustępie rozważana jest sytuacja prawna osób dorosłych, spełniających przesłanki zastosowania art. 91 k.r.o., występuje wspólny zakres

---

⁵Dz. U. z 1994 r. Nr 1, poz. 1, ze zm.

⁶Zob. W. Jaśkiewicz, Cz. Jackowiak, W. Piotrowski: *Prawo pracy w zarysie*, Warszawa 1985, str. 12-14.

zastosowania norm prawa pracy regulujących świadczenie pracy podporządkowanej w ramach stosunku pracy i normy nakazującej świadczyć pomoc rodzicom w tej formie.

Bez wątpienia, ze względu na niezgodność tych norm (art. 91 dotyczy świadczenia pracy nieodpłatnie), zakres swobody zawierania stosunku pracy między rodzicami a dziećmi zostanie tu ograniczony. Stopień tego ograniczenia będzie związany z zakresem zastosowania normy, nakazującej dziecku świadczyć pracę w ramach art. 91 § 2 k.r.o., gdyż zawarcie umowy dotyczącej odpłatnego świadczenia pracy będzie niedopuszczalne w dziedzinie, objętej regulacją omawianego przepisu.

Problemem jest więc rozgraniczenie nieodpłatnej pracy, świadczonej przez osobę pozostającą na utrzymaniu rodziców, od pracy wykonywanej również na rzecz rodziców, ale która wymaga wynagrodzenia. Pojawia się bowiem pytanie o zakres obowiązku pomocy rodzicom w gospodarstwie: czy osoba mieszkająca z rodzicami i pozostająca na ich utrzymaniu zawsze i bez względu na dodatkowe okoliczności zobowiązana jest nieodpłatnie pomagać im w prowadzeniu gospodarstwa, czy też istnieje granica, poza którą takie świadczenie pracy wymaga wynagrodzenia, a obowiązek z art. 91 § 2 k.r.o. przekształca się w obowiązek uregulowany w § 1 tego artykułu, czyli przyczynianie się do ponoszenia kosztów utrzymania rodziny z uzyskiwanych dochodów?

Wydaje się, że problem ten dotyczy przede wszystkim osób o wykształceniu rolniczym, które są gotowe do podjęcia samodzielnej pracy zarobkowej, ale pracują w gospodarstwie rodziców w oczekiwaniu na przejęcie prowadzenia tego gospodarstwa w przyszłości. Gdyby bowiem taka osoba podjęła pracę na rzecz innego podmiotu, byłaby zdolna utrzymywać się samodzielnie, w związku z czym nie można by stosować do niej obowiązku pomocy rodzicom we wspólnym gospodarstwie.⁷ Wobec wspólnego zamieszkania zastosowanie znalazłby natomiast przepis art. 91 § 1 k.r.o., regulujący przyczynianie się do pokrywania kosztów utrzymania rodziny. Jeśli jednak osoba świadczy pracę na rzecz rodziców w ich gospodarstwie, to nie ma szans na usamodzielnienie się, gdyż pozostaje na utrzymaniu rodziców, co zobowiązuje do pomocy w ich gospodarstwie, co znowu uniemożliwia uzyskanie dochodu z innego źródła. W ten sposób powstaje system zależności, w którym osoba dorosła może nadmiernie długo pozostawać „na utrzymaniu rodziców”, świadcząc na ich rzecz pracę nieodpłatnie. Wydaje się, że takie sytuacje nie należą do rzadkości, gdyż w stosunkach wiejskich przyjęte jest stopniowe uczenie się

---

⁷ *O rozgraniczeniu rodzinnej pomocy od stosunku zatrudnienia w niemieckim prawie ubezpieczeń społecznych*; zob.: G. Wannagat: *Sozialversicherungsrecht*, Tübingen 1965, str. 207; B. Traeger: *Die Reichweite des arbeitsrechtlichen Sozialschutzes*, München 1981, str. 33-71; H. Jeager: *Sozialversicherungsrecht und sonstige Bereiche des Sozialgesetzbuches*, Berlin 1997, str. 30-32.

prowadzenia gospodarstwa przez następcę, poprzez świadczenie pracy w tym gospodarstwie na rzecz rodzica. Problemem jest jednak charakter prawny tej pracy, w zależności od faktycznej sytuacji podmiotów.

Możliwość oddzielenia nieodpłatnej pomocy od pracy wymagającej wynagrodzenia może wynikać z łącznej interpretacji dwóch przepisów art. 91 k.r.o. Pierwszy przepis dotyczy przyczyniania się dziecka uzyskującego dochody z własnej pracy do pokrywania kosztów utrzymania rodziny. Nie ma żadnych przesłanek dla twierdzenia, że udzielanie rodzicom pomocy w prowadzeniu gospodarstwa (art. 91 § 2 k.r.o.) powinno mieć pierwszeństwo przed własną pracą zarobkową dziecka poza domem. Jeśli przy tym dziecko uzyskuje wystarczające dochody, aby utrzymać się samo, to pomimo wspólnego zamieszkania, obowiązek pomocy rodzicom w gospodarstwie ustaje. Wobec tego kresem obowiązku nieodpłatnego świadczenia pracy na podstawie art. 91 § 2 k.r.o. powinien być moment, w którym dziecko jest zdolne do podjęcia pracy zarobkowej samodzielnie, czyli wtedy, gdy uzyskuje wykształcenie, do jakiego dążyło, i jest gotowe do wykonywania pracy w pełnym wymiarze czasu. Jeśli wtedy staje przed możliwością pracy w gospodarstwie rodziców, to nie powinien być to wybór między pracą zarobkową na rzecz pracodawcy a nieodpłatną pracą na rzecz rodziców, związaną z pozostawaniem na ich utrzymaniu. W takiej sytuacji rodzice również mają obowiązek wynagrodzenia pracy dziecka, które z uzyskanych środków utrzymuje się samodzielnie i jest obciążone obowiązkiem z art. 91 § 1 k.r.o., a nie obowiązkiem pomocy w prowadzeniu gospodarstwa.

To ogólne odgraniczenie pracy wykonywanej na rzecz rodziców odpłatnie i nieodpłatnie nie może być przeprowadzone z zadowalającą ostrością, bez uwzględnienia jeszcze jednego czynnika, jakim jest wola obu stron, dotycząca współpracy w gospodarstwie rolnym. Przeciwnieństwem przedstawionego wyżej przypadku będzie bowiem sytuacja, w której osoba pomimo starań nie zdołała znaleźć zatrudnienia, w związku z czym wbrew swej woli pozostaje na utrzymaniu rodziców, pomagając im w prowadzeniu gospodarstwa. Wydaje się, że w takiej sytuacji obowiązek wynagrodzenia pracy nie musi znajdować zastosowania, chociaż zależy to również od innych dodatkowych okoliczności. Istotne znaczenie ma również wola rodziców współpracy z dzieckiem, gdyż nie istnieje prawny obowiązek zatrudnienia, który zmuszałby rodziców do przyjmowania świadczenia pracy dziecka i wynagradzania jej. Jeśli więc wola obu stron jest współpraca w gospodarstwie produkcyjnym, to powinna ona podlegać wynagrodzeniu. Gdy natomiast pomoc w gospodarstwie jest wymuszona okolicznościami niezależnymi od stron, to w razie pozostawania dziecka na utrzymaniu rodziców, praca może być traktowana jako spełnianie obowiązku z art. 91 § 2 k.r.o.

Wobec przedstawionych wyżej argumentów obowiązek świadczenia pracy podporządkowanej w ramach art. 91 § 2 k.r.o. jest węższy, niż mogłoby się

wydawać *prima facie*. Obejmuje on bowiem osoby, które nie są zdolne do samodzielnego utrzymywania się i dla których świadczenie pracy w gospodarstwie rodziców nie stanowi wykonywania pracy zawodowej. Dotyczyć to będzie szczególnie osób pełnoletnich, uczących się bądź studiujących, które korzystają z pomocy finansowej rodziców dla uzyskania wykształcenia, lecz mogą rewanżować się za uzyskiwane środki utrzymania poświęceniem części wolnego czasu na pomoc w gospodarstwie.

Kontrargumentem dla przedstawionego wyżej rozumowania i wynagrodzenia pracy dzieci na rzecz rodziców w ich gospodarstwie może być to, że przecież motywem działania następców jest ekspektatywa przejęcia w przyszłości prowadzenia gospodarstwa i jego własności. Pracują oni zatem na rzecz majątku, który stanie się w przyszłości ich własnością, a więc w tym sensie również na własny rachunek. Czy zatem ta perspektywa nie zabezpiecza wystarczająco interesów tych osób i czy żądanie wynagrodzenia pracy nie jest bezzasadne?

Te argumenty nie wydają się trafne. Oczekiwanie przejęcia gospodarstwa w przyszłości nie zabezpiecza ani bieżących, ani przyszłych interesów osoby świadczącej pracę na rzecz rodziców. Przede wszystkim świadczenie pracy nieodpłatnie i pozostawanie na utrzymaniu rodziców uniemożliwia usamodzielnienie się i chociażby założenie rodziny. W związku z tym nieodpłatne świadczenie pracy jest sprzeczne z dobrem takiej osoby, o które rodzice, pomimo ustania władzy rodzicielskiej, mają nadal obowiązek dbać na podstawie art. 87 k.r.o. Ponadto przyszłe przejęcie gospodarstwa, które miałyby być celem nieodpłatnej pracy w nim, nie jest zdarzeniem pewnym. Różne życiowe przypadki mogą sprawić, że gospodarstwo obejmie kto inny, albo że właściciel zechce je zbyć, nawet bez złej woli wobec zainteresowanego, której też nie można wykluczać. Wobec tego wydaje się, że jedynie wynagrodzenie stanowi właściwy ekwiwalent wysiłku wkładanego przez osobę w pracę na rzecz rodziców w ich gospodarstwie.

Z powyższych rozważań wynika, że nie ma przeszkód dla nawiązania stosunku pracy między rodzicem a dzieckiem, podejmującym pracę zawodową nawet, jeśli zamieszkują wspólnie. Normy art. 91 k.r.o. będą ograniczały możliwość nawiązania stosunku pracy, jeśli jej świadczenie będzie związane z utrzymaniem, jakie dziecko uzyskuje od rodziców. Jeśli jednak zawarcie umowy o pracę i podjęcie zatrudnienia w gospodarstwie rodziców ma służyć usamodzielnieniu się dziecka i samodzielnemu utrzymywaniu się, jest to dopuszczalne, gdyż normy prawa rodzinnego (art. 91 § 2 k.r.o.) nie dotyczą takiej sytuacji, wobec czego obowiązek prawnorodzinny nie ogranicza swobody kontraktowej w zakresie prawa pracy.

Wydaje się ponadto, że wobec nieostrości zakresu zastosowania normy zawartej w art. 91 § 2 k.r.o., szczególnie jeśli chodzi o formę pomocy w gospodarstwie, strony mogą w konkretnym przypadku uznać świadczenie

pracy nawet w niewielkim rozmiarze za wykraczające poza nakaz ustanowiony w tym przepisie i ustalić wynagrodzenie. Trzeba jednak powiedzieć, że zarówno w tym przypadku, jak i w sytuacji podejmowania stałej współpracy, umowa o pracę nie jest jedyną, jaką mogą zawrzeć strony. Wybór formy współpracy zależeć będzie od faktycznego układu stosunków między podmiotami, którego analiza może doprowadzić do uznania za właściwszą umowę spółki.

W braku wyraźnych oświadczeń woli stron możliwe jest odtworzenie ich dorozumianych oświadczeń woli na podstawie całokształtu okoliczności i ich zachowania.⁸ W takiej sytuacji możliwe jest ustalenie zawarcia właśnie umowy o pracę albo spółki, wobec braku zastrzeżenia szczególnej formy dla ważności oświadczeń woli konstruujących te stosunki prawne.⁹

De lege ferenda wydaje się, że należałoby zmodyfikować treść art. 91 § 2 k.r.o. tak, aby uprawnienie do wynagrodzenia osoby świadczącej w pełnym wymiarze pracę na rzecz rodziców było bardziej oczywiste. Możliwe jest takie sformułowanie tego przepisu, aby nie pozostawiało wątpliwości wyłączenie obowiązku nieodpłatnej pomocy rodzicom w gospodarstwie, w stosunku do osób świadczących na ich rzecz pracę w ramach wykonywania zawodu. Ten skutek można osiągnąć zastępując zwrot: „pozostaje na utrzymaniu rodziców”, który wskazuje tylko na skutek pewnego stanu rzeczy, zwrotem: „nie może utrzymywać się samodzielnie”, który odwołuje się do przyczyny obowiązku dziecka. Norma dotyczącyby więc dziecka, które mieszka u rodziców i nie może utrzymywać się samodzielnie (np. ze względu na wiek i pobieranie nauki). Ograniczenie zakresu zastosowania normy do dzieci nie mogących się utrzymywać samodzielnie wyłączyłoby w sposób oczywisty jej zastosowanie do osób, zdolnych do samodzielnego utrzymywania się, lecz z pewnych przyczyn podejmujących pracę w gospodarstwie rodziców. Nie mogłoby być wątpliwości, że nie jest to praca świadczona na podstawie art. 91 § 2 k.r.o.

IV. Z zatrudnianiem dzieci niepełnoletnich przez utrzymujących je rodziców wiążą się liczne wątpliwości, dotyczące dopuszczalności takiej praktyki. Przede wszystkim prawo pracy ogranicza możliwość zatrudniania osób w wieku od 15 do 18 lat, wykluczając zasadniczo zarobkowy cel takiego

---

⁸ Por. B. Banaszkiwicz: *Prawne aspekty pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Warszawa 1989, str. 80-81. Autor uważa, że treść obowiązujących norm uzasadnia konstruowanie domniemania, że osoby będące „domownikami” w rozumieniu ustawy z 14.12.1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (obowiązującej do 1990 roku), nie pozostają w stosunku pracy z właścicielem gospodarstwa. Nawiązanie stosunku pracy między tymi osobami byłoby możliwe, ale miałyby wymagać „w pełni świadomego” oświadczenia woli w formie pisemnej.

⁹ Dla umowy spółki zastrzeżona jest co prawda forma pisemna, ale bez rygoru nieważności (art. 860 § 2 k.c.), podobnie w przypadku umowy o pracę (art. 29 § 1 i 3 k.p.).

zatrudnienia. Osoby, które nie ukończyły 15. roku życia, nie mają natomiast w ogóle zdolności prawnej w stosunkach pracy, poza pewnymi wyjątkami, nie mogą zatem zawrzeć umowy o pracę.

Kryterium zdolności prawnej w dziedzinie prawa pracy wyznacza więc dwie grupy osób niepełnoletnich, o zasadniczo odmiennej sytuacji prawnej. Do pierwszej należą osoby młodociane, co do których prawo pracy dopuszcza nawiązanie stosunku pracy, ale wyłącznie w celu przygotowania zawodowego. Rozważyć w związku z tym trzeba, czy osoba taka może zawrzeć tę umowę ze swym rodzicem. Problemy prawne, jakie dotyczą tej sytuacji, wiążą się z reprezentacją osoby niepełnoletniej, sprawowaną przez rodziców, którzy byliby (albo jedno z nich) jednocześnie drugą stroną umowy o pracę. W zakresie rozważań nad dopuszczalnością zawarcia takiej umowy jest też wpływ zobowiązania dziecka do pomocy we wspólnym gospodarstwie (art. 91 § 2 k.r.o.).

Drugą grupę, której sytuacja prawna nie będzie tu analizowana, tworzą osoby małoletnie świadczące pracę podporządkowaną, jednak nie posiadające zdolności prawnej w dziedzinie stosunków pracy. Zakres ochrony tych osób przed zagrożeniami występującymi w środowisku pracy oraz roszczenia przysługujące im z tytułu świadczenia pracy stanowią interesujący problem, który jednak wykracza poza ramy niniejszego opracowania.

Zgodnie z art. 22 § 2 k.p. pracownikiem może być osoba, która ukończyła 18 lat. Wyjątki od tej zasady, które przewiduje wskazany przepis, są uregulowane w dziale dziewiątym k.p. Zgodnie z art. 191 § 2 k.p., młodociany (osoba, która ukończyła 15 lat,¹⁰ a nie ukończyła 18.) może być zatrudniony wyłącznie w celu przygotowania zawodowego. Zatem uzyskiwanie dochodu przez pracownika jest tu sprawą drugoplanową (jakkolwiek pracodawca jest zobowiązany do wynagradzania pracy), natomiast ten szczególny stosunek pracy ma służyć rozwijaniu przez pracownika uzdolnień, uzyskaniu znajomości zawodu, pozwalających podjąć pracę zarobkową po ukończeniu szkolenia. Niedopuszczalne jest zatrudnianie osób poniżej 15. lat, bądź takich, które nie ukończyły szkoły podstawowej, jakkolwiek od tego zakazu przewidziano pewne odstępstwa.¹¹

Wyżej przedstawiony cel zatrudnienia młodocianego sprawia, że wykazuje on szereg cech osobliwych, nie występujących w powszechnym stosunku pracy. Co prawda do zawierania i rozwiązywania umów o pracę, w celu przygotowania zawodowego, mają zastosowanie przepisy dotyczące umów o pracę na czas nieokreślony (art. 194 k.p.), lecz przepisy art. 195 i 196 k.p.

---

¹⁰ Art. 65 ust. 3 Konstytucji zakazuje zatrudniania osób w wieku poniżej 16 lat.

¹¹ Zob. rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z 29.V.1996 r. w sprawie przypadków, w których wyjątkowo jest dopuszczalne zatrudnianie młodocianych, którzy nie ukończyli szkoły podstawowej, oraz osób nie mających 15 lat, które ukończyły szkołę podstawową (Dz. U. Nr 62, poz. 291).

wprowadzają tu pewne zmiany. Umowa o pracę powinna określać: rodzaj przygotowania zawodowego (nauka zawodu, przyuczenie do wykonywania określonej pracy), czas trwania i miejsce odbywania przygotowania zawodowego, sposób doksztalcania teoretycznego, wysokość wynagrodzenia. Młodociany w umowie zobowiązuje się do świadczenia pracy na rzecz pracodawcy, a ten ostatni do wypłaty wynagrodzenia. Poza tym w stosunku pracy dotyczącym przygotowania zawodowego występują też elementy związane z nauką zawodu, a więc obowiązek pracodawcy umożliwienia kształcenia i obowiązek pilnej nauki pracownika. Jakkolwiek są one elementami stosunku pracy, to nie mają charakteru wzajemnego, w związku z czym ich realizacja nie pozostaje w związku ze spełnieniem obowiązku przez stronę przeciwną.¹² Treść umowy o pracę, w części dotyczącej dobrowolnego świadczenia pracy podporządkowanej i jej wynagrodzenia, jest podobna do powszechnej umowy o pracę; ograniczeniu jednak podlega zakres prac, przy których mogą być zatrudnieni młodociani. Wyłączona została możliwość świadczenia przez nich prac szczególnie uciążliwych i szkodliwych dla zdrowia.¹³

Szczególny zakres obowiązków stron umowy o pracę w celu przygotowania zawodowego ma też odbicie w odmiennej regulacji jej rozwiązania. Stosunek pracy może zostać rozwiązany za wypowiedzeniem w razie niewykonywania przez młodocianego obowiązków wynikających z umowy o pracę, a także obowiązku doksztalcania się, pomimo zastosowania wobec niego środków wychowawczych (art. 196 pkt 1 k.p.). Nadto wypowiedzenie umowy uzasadnia stwierdzenie nieprzydatności młodocianego do pracy, w zakresie której odbywa on przygotowanie zawodowe (art. 196 pkt 4 k.p.), upadłość bądź likwidacja pracodawcy (art. 196 pkt 2 k.p.), reorganizacja zakładu uniemożliwiająca kontynuowanie przygotowania zawodowego (art. 196 pkt 3 k.p.). Odmiennie zatem od rozwiązania umowy o pracę na czas nieokreślony, ustawodawca wprowadził katalog przyczyn uzasadniających wypowiedzenie. Uwagę zwraca pierwsza z wymienionych przyczyn, gdyż wydaje się, że wobec treści przepisu art. 196 pkt 1 k.p. niewykonywanie obowiązków wynikających z umowy może skutkować wyłącznie wypowiedzeniem umowy, a nie jej rozwiązaniem bez wypowiedzenia.¹⁴ Rozwiązanie umowy bez wypowiedzenia mogłoby więc znaleźć zastosowanie tylko w przypadku ciężkiego naruszenia obowiązków wynikających z innych aktów niż umowa (ustawa, akty wykonawcze do niej, autonomiczne źródła prawa).

Młodociany może też odbywać szkolenie zawodowe w zakładzie rzemieślniczym, na podstawie umowy o przygotowanie zawodowe. Ta umowa o pracę

---

¹² Zob. R. Grzymkowski: *Charakterystyka prawna umowy o naukę zawodu*, PiZS 1973, nr 1, str. 25.

¹³ Zob. rozporządzenie Rady Ministrów z 1.12.1990 r. w sprawie wykazu prac wzbronionych młodocianym (Dz. U. Nr 85, poz. 500 ze zm.).

¹⁴ Zob. T. Szymanek: *Stosunek pracy młodocianych*, RPEiS 1977, z. 1, str. 98.

może dotyczyć zarówno pracy w celu nauki zawodu, jak i w celu przyuczenia do pracy.¹⁵ Osoby zatrudnione w zakładach rzemieślniczych w celu nauki zawodu składają po ukończeniu szkolenia egzamin czeladniczy przed komisją egzaminacyjną izby rzemieślniczej.¹⁶

W związku z istnieniem możliwości odbywania przygotowania zawodowego młodocianych w zakładach rzemieślniczych, powstaje problem dopuszczalności odbywania tego szkolenia w zakładzie rodzica, co wiązałoby się z zawarciem umowy o przygotowanie zawodowe między krewnymi w linii prostej. Wydaje się, że nie jest to błahy problem, ze względu na bardzo niegdyś silną, a istniejącą również dziś, tradycję kontynuacji działalności rzemieślniczej przez następne pokolenie, co wiąże się też niewątpliwie z ułatwieniem początków pracy zawodowej, w porównaniu z organizowaniem własnego zakładu od podstaw. Poza rzemiosłem umowa o przygotowanie zawodowe między rodzicem a dzieckiem może mieć też zastosowanie choćby w przypadku działalności handlowej.

Dopuszczalność zawarcia takiej umowy stawiają pod znakiem zapytania, jak już wspomniano, dwie okoliczności: obowiązek dziecka pomocy w gospodarstwie domowym, który mógłby być tożsamy z obowiązkami wynikającymi z umowy o pracę, oraz występowanie rodzica w podwójnej roli: jako pracodawcy i przedstawiciela ustawowego dziecka. Zastrzeżenia te wymagają wnikliwego rozważenia.

Przepis art. 91 § 2 k.r.o. nakazuje dziecku, które jest na utrzymaniu rodziców i mieszka u nich, pomagać im we wspólnym gospodarstwie. Jak już wspomniano, zakres pojęcia „wspólne gospodarstwo” bywa interpretowany dość szeroko, obejmując obok gospodarstwa domowego również rolnicze gospodarstwo produkcyjne, a także zakład rzemieślniczy. Ta szeroka interpretacja jest uzasadniona tylko w stosunku do gospodarstwa rolnego, jakkolwiek wnioski takie nie wynika z wykładni omawianego przepisu, a z osobliwości gospodarstwa wiejskiego. Charakteryzuje się ono daleko idącym zespoleniem części domowej i produkcyjnej. W związku z tym pomoc w gospodarstwie domowym często obejmować będzie też czynności odnoszące się do rolniczej działalności produkcyjnej, gdyż oddzielenie tych dwóch zakresów działalności jest bardzo trudne.

Odniesienie nakazu wyrażonego w art. 91 § 2 k.r.o. do gospodarstwa domowego wynika z określenia zakresu pomocy przez ograniczenie jej do gospodarstwa „wspólnego”. Ponieważ adresatami omawianej normy są dzieci mieszkające z rodzicami i pozostające na ich utrzymaniu, a beneficjentami nakazanego im zachowania rodzice, przeto wydaje się, że wspólność gospo-

---

¹⁵ Zob. J. Iwulski, W. Sanetra: *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 1996, str. 475.

¹⁶ Zob. § 11 ust. 4 i 5 rozporządzenia Rady Ministrów z 28 V 1996 r. w sprawie przygotowania zawodowego młodocianych i ich wynagradzania (Dz. U. Nr 60, poz. 278).

darstwa określająca zakres nakazanego zachowania ma dotyczyć rodziców i dzieci, a nie np. tylko rodziców. Zatem dzieci są zobowiązane do pomocy we wspólnym gospodarstwie, które dzielą z rodzicami, a nie np. we wspólnym gospodarstwie obojga rodziców.

Nie ma wątpliwości, że gospodarstwem, którego wspólność obejmuje wszystkich zamieszkujących, jest gospodarstwo domowe. Ze względu na wskazane wyżej przyczyny, pojęciem tym objąć trzeba również rolnicze gospodarstwo produkcyjne, pod względem przestrzennym w dużej mierze tożsame z gospodarstwem domowym. Nie wydaje się natomiast uzasadnione twierdzenie, że norma art. 91 § 2 k.r.o. dotyczy również zakładu rzemieślniczego, chyba że jest on również przestrzennie związany z gospodarstwem domowym.

Bez względu jednak na osobliwe uwarunkowania niektórych gospodarstw domowych, polegające na tym, że rodzice na ich terenie prowadzą również działalność zawodową, nie wydaje się właściwe nadmiernie szerokie rozumienie zobowiązania dzieci do pomocy rodzicom we wspólnym gospodarstwie. Trzeba pamiętać o tym, że omawiany przepis dotyczy dzieci niepełnoletnich, objętych obowiązkiem edukacyjnym, ewentualnie już pełnoletnich, uzupełniających edukację w szkole wyższej. Ich najistotniejszym zadaniem jest nauka, co jest zgodne z dobrem dziecka, które przede wszystkim powinno mieć na uwadze rodzice, kierując dzieckiem i sprawując nad nim pieczę. W związku z tym nie wydaje się, aby było możliwe nakazanie dziecku na podstawie art. 91 § 2 k.r.o. regularnego świadczenia pracy w takim rozmiarze, aby praca ta miała istotne znaczenie gospodarcze dla działalności zawodowej rodziców. Dziecko znaczną część dnia spędza w szkole, a na pobycie tam nie kończą się jego obowiązki związane z nauką, gdyż przede wszystkim powinno pracować nad swym rozwojem samodzielnie, w domu. Wobec tego zatrudnianie dziecka przy działalności zawodowej rodziców, nawet jeśli jest ona wykonywana w ramach gospodarstwa domowego (produkcja rolnicza, rzemiosło wykonywane w domu), może być niezgodne z dobrem dziecka, które polega również na zdobyciu jak najlepszego wykształcenia. Dlatego wydaje się, że wskazane byłoby ograniczenie stosowania art. 91 § 2 k.r.o. wyłącznie do gospodarstwa domowego rozumianego jako przestrzeń mieszkalna, w którym pomoc może mieć istotne znaczenie dla rodziców (mogą zająć się działalnością zawodową, zamiast pracą w domu), a wyklucza zagrożenie eksploataowania dzieci jako siły roboczej, wbrew ich dobru, które to zjawisko, niestety, istnieje szczególnie na wsi.¹⁷

Nie znaczy to, że rodzic nie może korzystać w pewnym zakresie z pomocy dziecka w działalności zawodowej i to nie tylko tej prowadzonej w gospodar-

---

¹⁷ Zob. np. wywiad z Markiem Nowickim, prezesem Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, *Gazeta Włoborzca* z 10.12.1998 r.: „... Na wsi wciąż zdarza się praca niewolnicza – zmusza się dzieci do pracy w gospodarstwie.”

stwie domowym, albo w związku z nim. Należałoby jednak wiązać to raczej z wychowywaniem dziecka, kierowaniem nim i kształtowaniem jego osobowości, niż z nakazem pomocy z art. 91 § 2 k.r.o. Taka podstawa prawna powierzenia dziecku jakichś czynności w związku z działalnością zawodową rodzica nie pozostawia wątpliwości, że celem jest tu dobro dziecka, a nie uzyskiwanie korzyści gospodarczych z jego pracy.

W związku z powyższymi rozważaniami wydaje się, że obowiązek pomocy rodzicom we wspólnym gospodarstwie nie stanowi przeszkody do zawarcia umowy o przygotowanie zawodowe między rodzicem a dzieckiem. Obowiązek pomocy wynikający z art. 91 § 2 k.r.o. w małym stopniu dotyczy działalności zawodowej rodziców, nie powinien być spełniany przez regularne świadczenie pracy. Nie koliduje on zatem z obowiązkami wynikającymi z umowy o przygotowanie zawodowe.

Innym problemem związanym z ewentualnym zawarciem umowy o przygotowanie zawodowe między dzieckiem a rodzicem jest wykonywanie przez rodziców ustawowego przedstawicielstwa dziecka. Każde z rodziców, sprawujących władzę rodzicielską, może działać samodzielnie jako przedstawiciel ustawowy dziecka (art. 98 § 1 k.r.o.). Zgodnie jednak z art. 98 § 2 k.r.o., rodzice nie mogą reprezentować dziecka przy czynnościach prawnych między dziećmi pozostającymi pod ich władzą rodzicielską i przy czynnościach prawnych między dzieckiem a drugim z rodziców (lub jego małżonkiem), chyba że czynność polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz dziecka, albo że dotyczy należnych dziecku środków utrzymania lub wychowania. Te ograniczenia reprezentacji dziecka mają na celu wykluczenie możliwości działania rodziców w jego imieniu, ale w sposób niezgodny z interesem dziecka.

Po ukończeniu 13. lat dziecko uzyskuje ograniczoną zdolność do czynności prawnych, w związku z czym może dokonywać czynności prawnych samo, lecz zasadą jest, że do ich ważności wymagana jest zgoda przedstawiciela ustawowego. Od tej zasady istnieją wyjątki, gdy do ważności czynności prawnej dokonanej przez niepełnoletniego nie jest wymagana zgoda jego przedstawiciela ustawowego. Do tych wyjątków należy również nawiązanie stosunku pracy, co dotyczy oczywiście tylko osób, które ukończyły 15 lat (ze wskazanymi już wyżej wyjątkami). Umowa zawarta przez taką osobę jest ważna, lecz przedstawiciel ustawowy może ją rozwiązać za zgodą sądu opiekuńczego, jeśli ten stosunek prawny sprzeciwia się dobru dziecka (art. 22 § 3 k.p.).

Jeśli więc niepełnoletni po ukończeniu szkoły podstawowej chciałby uzupełnić edukację przez naukę konkretnego zawodu, ma kompetencję do samodzielnego zawarcia np. umowy o przygotowanie zawodowe, także ze swym rodzicem, prowadzącym zakład rzemieślniczy (art. 206 k.p.). Taka umowa jest ważna, gdyż zgoda na jej zawarcie, czy też potwierdzenie przez przedstawiciela ustawowego, nie jest warunkiem ważności. Problemem jest jednak to, że przed-

stawicielem ustawowym, kompetentnym w tym przypadku do oceny zgodności tego stosunku prawnego z dobrem dziecka i do ewentualnego wystąpienia do sądu opiekuńczego o zgodę na rozwiązanie umowy (art. 22 § 3 k.p.) jest sam pracodawca, czyli osoba, która może być zainteresowana w jego trwaniu, a także oceniająca dobro dziecka w sposób bardzo subiektywny. Wydaje się więc, że zawarcie umowy o pracę z własnym rodzicem może pozbawić niepełnoletnią osobę ochrony przed pozostawianiem w stosunku prawnym sprzecznym z jej dobrem, jaką wprowadził ustawodawca zamiast wymogu zgody przedstawiciela ustawowego dla ważności umowy. Nie jest to jednak podstawą dla twierdzenia, że umowa o przygotowanie zawodowe zawarta między rodzicem i niepełnoletnim dzieckiem jest nieważna.

Ustawodawca uznał, że osoba, która kończy szkołę podstawową musi dokonać samodzielnego wyboru, dotyczącego dalszego kształcenia i jeśli jej wola jest nauka zawodu, to powinna być kompetentna do samodzielnego zawarcia umowy o pracę, dotyczącej nauki zawodu. W przypadku jednak zawarcia takiej umowy z rodzicem, wydaje się, że dziecko jest szczególnie narażone na perswazję, różnorodny nacisk z jego strony, co może powodować, że swoboda wyrażenia woli będzie wątpliwa. Kontrola takiego stosunku pracy pod kątem zgodności z dobrem dziecka byłaby więc szczególnie potrzebna, gdy tymczasem sprawuje ją sam zainteresowany rodzic-pracodawca. Istnieje niebezpieczeństwo nakłonienia przez rodziców dziecka zdolnego pobierać naukę na wyższym poziomie i uzyskać lepsze wykształcenie, do nauki zawodu w ramach prowadzonego zakładu rzemieślniczego, co może być niezgodne z jego dobrem. Wydaje się więc, że w przypadku, gdy pracodawcą niepełnoletniego jest rodzic, uzasadniony jest postulat *de lege ferenda* wprowadzenia kontroli takiego stosunku pracy przez sąd opiekuńczy, bądź kuratora ustanowionego na tę okoliczność.

Powyższe rozważania prowadzą do wniosku, że nie istnieje niezgodność między normami prawa pracy i prawa rodzinnego, która prowadziłaby do niedopuszczalności zawarcia umowy o przygotowanie zawodowe między rodzicem a dzieckiem. Wydaje się, że w większości przypadków taka umowa będzie zgodna z wolą stron i z dobrem dziecka. Postulat kontroli takich stosunków prawnych przez podmiot niezależny (którym nie jest w tym przypadku rodzic), jest związany z koniecznością obiektywnej oceny tego, co najlepiej służyłoby dobru dziecka, w związku z jego zdolnościami i całokształtem sytuacji. Taka ocena niejednokrotnie może być jednak bardzo trudna.

V. Ze stosunkiem pracy związanych jest szereg innych stosunków prawnych, które razem tworzą tzw. status pracowniczy.¹⁸ Do najistotniejszych i zarazem najbardziej interesujących w omawianym kontekście należy stosu-

---

¹⁸ Zob. M. Świącicki: *Prawo pracy*, Warszawa 1968, str. 15-17.

nek ubezpieczenia społecznego. Wydaje się, że to właśnie zasady ubezpieczenia społecznego stanowią decydującą barierę ekspansji stosunku pracy w środowisku wiejskim. W istocie jednak kwestia dotyczy chyba nie tyle ogólnie pojmowanych zasad ubezpieczenia społecznego, co po prostu wysokości składek, które szczególnie w przypadku obowiązkowego ubezpieczenia emerytalnego i rentowego rolników ustalone są na niskim poziomie (zob. art. 17 ust. 1 ustawy z 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników).¹⁹ Na tle ogólnie niewysokiego poziomu emerytur i rent, zarówno pracowniczych, jak i rolniczych, niska składka na pewno mogła być uznawana za przywilej i zniechęcać do nawiązywania stosunku pracy. Powstaje jednak pytanie, jaką zmianę wprowadza w tej mierze reforma ubezpieczeń społecznych, która doprowadziła do bardzo istotnych zmian systemu ubezpieczeń pracowniczych i osób prowadzących działalność gospodarczą?

Oczywiście sami rolnicy nie mają możliwości wyboru między pracowniczym a rolniczym ubezpieczeniem społecznym. Wybór taki, poprzez zawarcie albo niezawarcie umowy o pracę mogłyby jednak mieć osoby zatrudnione w gospodarstwie rolnym, szczególnie krewni i powinowaci właściciela. Wobec tego bardzo ciekawe jest porównanie sytuacji prawnej tzw. „osób współpracujących” z prowadzącym działalność gospodarczą albo prowadzącym gospodarstwo rolne, według odpowiednio: ustawy z dnia 13.10.1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych i ustawy z 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników w zależności od tego, czy podstawą współpracy jest umowa o pracę, czy też jakiś inny stosunek prawny.

Nierozstrzygniętą kontrowersją na tle art. 26 ustawy z 18.12.1976 r. o ubezpieczeniu społecznym osób prowadzących działalność gospodarczą i ich rodzin²⁰ oraz art. 4 ust. 2 ustawy z 25.11.1986 r. o organizacji i finansowaniu ubezpieczeń społecznych²¹ był status prawny osób zaliczanych do kręgu współpracujących w prowadzeniu działalności gospodarczej, które jednak zawarły z prowadzącym działalność gospodarczą umowę o pracę. Wydawałoby się oczywiste, że skoro wolą stron było nawiązanie stosunku pracy, to konsekwencje tej czynności prawnej powinny determinować status prawny osoby również w dziedzinie ubezpieczeń społecznych, czyli powinna ona podlegać pracowniczemu ubezpieczeniu społecznemu. Takie były w tej dziedzinie postulaty doktryny.²² Ustawodawca uregulował jednak tę sprawę inaczej, wyraźnie wyłączając krewnych i powinowatych pracodawcy z zakresu

¹⁹ Dz. U. z 1991 r. Nr 7, poz. 24.

²⁰ T.j. Dz. U. z 1989 r., Nr 46, poz. 250, ze zm.

²¹ T.j. Dz. U. z 1989 r. Nr 25, poz. 137, ze zm., obowiązywała do końca 1998 roku.

²² Zob. m.in. Z. Myszka: *Glosa do uchwały SN z 28 IX 1994 r.*, II UZP 27/94, PiZS z 1995 r., nr 5, str. 80-81; S. Szymańska: *Kontrowersje wokół problemu ubezpieczenia społecznego osób współpracujących z osobą prowadzącą działalność gospodarczą*, PiZS 1996, nr 4, str. 56-57;

ubezpieczenia pracowniczego i przesuwając do ubezpieczenia osób prowadzących działalność gospodarczą (jako osoby bliskie przedsiębiorcy, współpracujące w wykonywaniu działalności). Fakt, że sprawa ta uregulowana była w dwóch odrębnych ustawach, a także niejasne sformułowania odnosnych przepisów, spowodowały powstanie pewnych niespójności regulacji oraz licznych sporów co do treści norm prawnych.

Sytuacja zmieniła się po wejściu w życie ustawy z 13.12.1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych.²³ Podstawową zmianą, w porównaniu z poprzednim stanem prawnym, jest ograniczenie kręgu osób kwalifikowanych jako „współpracujące”. Po pierwsze bowiem skróceniu uległa lista krewnych i powinowatych, którzy podlegali ubezpieczeniu jako osoby współpracujące. Art. 8 ust. 11 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych nie wymienia już: dzieci obcych przyjętych na wychowanie, rodzeństwa, wnuków, dziadków, teściów, zięciów, synowych, bratowych, szwagierek, szwagrów osoby prowadzącej działalność, czy wykonującej jedną z dwóch umów. Ponadto przynależność do kręgu osób współpracujących jest uzależniona nie tylko od współdziałania w określonej działalności, ale również od pozostawania z zatrudniającym we wspólnym gospodarstwie domowym. Taka treść regulacji likwiduje w ogóle kategorię domowników nie będących krewnymi ani powinowatymi, którzy w poprzednim stanie prawnym również byli osobami współpracującymi. Ponadto objęcie wszystkich warunkiem wspólnego zamieszkania z zatrudniającym ujednotacza sytuację prawną osób współpracujących. W poprzednim stanie prawnym w niekorzystny sposób wyróżnieni byli małżonkowie, którzy na mocy art. 4 ust. 2 pkt 2 ustawy o organizacji i finansowaniu u.s. byli wyłączeni z pracowniczego ubezpieczenia społecznego, bez względu na fakt zamieszkiwania bądź niezamieszkiwania z zatrudniającym współmałżonkiem.

Kolejną zmianą wprowadzoną przez ustawę o systemie u.s. jest nowa regulacja sytuacji, gdy osoba zaliczana do grona „współpracujących” zawiera umowę o pracę. Na podstawie art. 8 ust. 2 ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych pracownik, który spełnia kryteria kwalifikacji do grupy osób współpracujących (art. 8 ust. 11 tejże ustawy), dla celów ubezpieczeń społecznych jest traktowany jako osoba współpracująca. Pomimo pozostawania w stosunku pracy nie podlega więc ubezpieczeniu pracowniczemu. Ustawodawca stanowiąc ten przepis wyraził w jasny sposób zasadę, która obowiązywała również w starym stanie prawnym, lecz budziła wątpliwości. Niestety jednak nie wzięto pod uwagę postulatów doktryny, aby krewni i powinowaci, którzy zawarli z przedsiębiorcą umowę o pracę, podlegali pracowniczemu ubezpieczeniu społecznemu.

---

²³ Dz. U. Nr 137, poz. 887.

Osoby współpracujące przy prowadzeniu działalności gospodarczej podlegają obowiązkowo ubezpieczeniu emerytalnemu i rentowemu (art. 6 ust. 1 pkt 5 ustawy o systemie ubezpieczeniu społecznym). Podstawę wymiaru składek stanowi, podobnie jak poprzednio, zadeklarowana kwota, nie mniejsza jednak niż 60% przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w poprzednim kwartale (art. 18 ust. 8 tegoż aktu). Podstawa wymiaru ulega proporcjonalnemu obniżeniu w przypadku trwania ubezpieczenia tylko przez część miesiąca oraz za okresy pobierania zasiłków. Składka na ubezpieczenie emerytalne wynosi 19,52% podstawy wymiaru, a na ubezpieczenie rentowe 13%, co dotyczy wszystkich ubezpieczonych. Składkę na ubezpieczenie emerytalne i rentowe osób współpracujących finansują w równych częściach obie strony, zatrudniający i osoba współpracująca (art. 16 ust. 1 pkt 8 ustawy o u.s.).

Osoby prowadzące działalność gospodarczą, a także osoby współpracujące, nie podlegają obowiązkowemu ubezpieczeniu chorobowemu (art. 11 ust. 1 tejsze ustawy). Mogą jednak zostać objęte tym ubezpieczeniem na swój wniosek (art. 11 ust. 2). Składkę w wysokości 2,45% podstawy wymiaru finansują we wszystkich przypadkach sami ubezpieczeni. Omawiana grupa osób podlega natomiast obowiązkowym ubezpieczeniom wypadkowym (art. 12 ust. 1 ustawy o u.s.). Składkę na ubezpieczenie wypadkowe osób współpracujących, w wysokości indywidualnie określonej dla każdego płatnika, opłacają zatrudniający (art. 16 ust. 3 ustawy o u.s.). Osoby współpracujące przy prowadzeniu działalności gospodarczej lub wykonywaniu umów zlecenia, czy agencyjnej podlegają wyżej wymienionym ubezpieczeniom od dnia rozpoczęcia współpracy, do dnia jej zakończenia (art. 13 ust. 5 ustawy o u.s.).

Pomimo zrównania wysokości składki wszystkich ubezpieczonych (poza indywidualnie ustalaną składką na ubezpieczenie wypadkowe, związaną z rzeczywistym ryzykiem zajścia wypadku) utrzymane zostały niektóre przepisy ustawy o ubezpieczeniu społecznym osób prowadzących działalność gospodarczą i ich rodzin, regulujące mniej korzystne zasady uzyskiwania świadczeń niż w ubezpieczeniu pracowniczym. Nadal więc osobom objętym tą ustawą zasiłek chorobowy przysługuje za każdy dzień choroby, ale tylko jeśli trwa ona co najmniej 30 kolejnych dni (art. 7 ust. 2). Utrzymano też obowiązywanie art. 30 tejsze ustawy, zgodnie z którym osoba współpracująca nabywa prawo do świadczeń pieniężnych z tytułu choroby i macierzyństwa dopiero po 3 miesiącach nieprzerwanego ubezpieczenia, chyba że niezdolność do pracy jest spowodowana wypadkiem.

Uchylone natomiast zostały przepisy określające zasady ustalania świadczeń emerytalnych i rentowych dla osób prowadzących działalność gospodarczą i współpracujących z nimi. Obecnie reguły obliczania tych świadczeń usta-

lone są jednolicie dla wszystkich ubezpieczonych, w ustawie z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych.²⁴

Przedstawione wyżej problemy podstaw ubezpieczenia osób, które zawarły umowę o pracę ze swym krewnym albo powinowatym prowadzącym działalność gospodarczą, nie dotyczą analogicznych sytuacji w wiejskich gospodarstwach produkcyjnych. Regulację art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników można uznać za modelową, której wprowadzenie do ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych było postulowane przez doktrynę. Według tego przepisu domownikiem (kategoria odpowiadająca osobom współpracującym przy prowadzeniu działalności gospodarczej) jest osoba, która: 1) ukończyła 16 lat, 2) pozostaje z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym, zamieszkuje na terenie jego gospodarstwa rolnego albo w pobliżu, 3) stale pracuje w tym gospodarstwie rolnym i nie jest związana z rolnikiem stosunkiem pracy. Istotne różnice tej regulacji, porównaniu z przepisami ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych, dotyczą kręgu osób współpracujących i sytuacji osób, które zawarły umowę o pracę. Kwalifikacja osoby jako domownika jest niezależna od pokrewieństwa czy powinowactwa z rolnikiem, a tylko od wspólnego zamieszkania, bądź zamieszkania w pobliżu gospodarstwa. W środowisku wiejskim jest to rozwiązanie właściwe, pozwala objąć ubezpieczeniem np. osoby przyjęte na wychowanie i pomagające w prowadzeniu gospodarstwa (wychowawcy), a nawet osoby nie będące domownikami, stale pracujące na rzecz rolnika.

Najistotniejsza różnica polega jednak na tym, że zgodnie z art. 6 pkt 2c osoba, która nawiązała z rolnikiem stosunek pracy, podlega ubezpieczeniu pracowniczemu, nawet jeśli jest to jego krewny albo powinowaty. Sprawia to, że osoby, które zamieszkują z rolnikiem i pracują w jego gospodarstwie, mają potencjalnie możliwość wyboru pomiędzy podleganiem pracowniczemu albo rolniczemu ubezpieczeniu społecznemu. Tej możliwości wyboru nie mają, jak wiadomo, domownicy (krewni i powinowaci) pracujący na rzecz choćby rzemieślnika, gdyż pomimo nawiązania stosunku pracy podlegają oni ubezpieczeniu osób prowadzących działalność gospodarczą (jako współpracujący). Problemem jest jednak, czy przynależność do pracowniczego ubezpieczenia społecznego może być rzeczywiście atrakcyjna dla domowników rolnika.

Nowy pracowniczy system emerytalny pozbawiony został w dużej mierze elementu solidarystycznego, wyrażającego się dotąd m.in. redystrybucją środków od osób dobrze zarabiających, które otrzymywały świadczenia na niskim poziomie w proporcji do wysokości składki, do osób o niskich dochodach, które otrzymywały świadczenia relatywnie wysokie. Obecnie we wszystkich tzw. filarach ubezpieczeniowych tworzone są indywidualne konta

---

²⁴ Dz. U. nr 162, poz. 1118.

ubezpieczonych i to od wartości środków zgromadzonych na tych kontach zależeć będzie wysokość świadczeń.²⁵ Jednakże w dotychczasowym systemie to m.in. właśnie rolnicy byli beneficjentami redystrybucji, gdyż przy bardzo niskich składkach, w porównaniu do ubezpieczeń pracowniczych, mieli jednak zagwarantowane świadczenia przynajmniej na minimalnym poziomie.

Pomimo reformy ubezpieczeń społecznych sytuacja ta się nie uległa zmianie, gdyż reforma nie objęła rolniczych ubezpieczeń społecznych. Jest to możliwe dlatego, że funkcjonowanie systemu świadczeń rolniczych zapewniała i nadal zapewnia dotacja budżetowa, pokrywająca w znacznej części potrzeby. Trudno nawet mówić tu o redystrybucji, gdyż środki pochodzą spoza systemu ubezpieczeń. Istotne jest jednak to, że świadczenia nadal będą wysokie w stosunku do wartości wpłacanych składek.

W tej sytuacji wydaje się, że pomimo rzekomej, intensywnie reklamowanej atrakcyjności²⁶ nowego systemu pracowniczych ubezpieczeń emerytalnych, wysokość składek na pracownicze ubezpieczenie społeczne skłoni jednak większość osób, które mogłyby nawiązać umowy o pracę z rolnikami i podlegać pracowniczemu ubezpieczeniu społecznemu, do pozostania przy współpracy nieformalnej, z którą związane jest rolnicze ubezpieczenie społeczne i niskie składki. Wydaje się więc, że przynajmniej do momentu zmiany systemu rolniczych ubezpieczeń społecznych, wysokość składek pozostanie barierą dla nawiązywania stosunków pracy w wiejskich gospodarstwach produkcyjnych, pomimo trafnych rozwiązań ustawy o rolniczym ubezpieczeniu społecznym, umożliwiających objęcie krewnych i powinowatych rolnika ubezpieczeniem pracowniczym.

Mgr Michał Skąpski jest doktorantem w Katedrze Prawa Pracy Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

---

²⁵ W związku z tym zasadne jest pytanie o to, czy mamy tu w ogóle do czynienia z ubezpieczeniem, czy też jest to tylko forma przymusowego oszczędzania?

²⁶ Rzeczywista atrakcyjność nowego systemu ubezpieczeń społecznych, szczególnie emerytalnych i rentowych, jest przedmiotem poważnych wątpliwości. Na ten temat zob. m.in. W. Piotrowski: *Niektóre aspekty prawne reformy systemu emerytalnego*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1999, z. 1, str. 147-165; J. Jończyk: *Nowe prawo emerytalne*, *PiP* 1999, nr 7, str. 34-43; K. Kolasiński: *Konstytucyjne prawo do zabezpieczenia społecznego a nowy system ubezpieczeń społecznych*, *PiP* 1999, nr 5, str. 3-19.

dr Andrzej Bratkowski

Tradycje ubezpieczeń wzajemnych na ziemiach polskich

Działające na ziemiach polskich w okresie zaborów towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych wykazywały nie tylko patriotyczną solidarność, miały też wiele związków wynikających z ponadnarodowej wspólnoty ideowej mutualistów.

Historia ubezpieczeń w Polsce sięga czasów zamierzchłych. Za ich początek uważa się XVI/XVII-wieczne „porządki ogniowe” (w Poznaniu np. od 1544 r.), które zapewniały pomoc sąsiedzką ubezpieczającym się wzajemnie od zagrożenia pożarowego. Czy można jednak z tradycji polskich ubezpieczeń wyjąć przed nawias organiczne cechy wzajemności? Czy można i należy je widzieć np. „dwudzielnie”, w podziale na ubezpieczenia wzajemne w zakładach publicznych i prywatnych? Gdy rzucimy okiem wstecz zobaczymy, że oba te nurty nie mogą się wyprzeć swego wzajemnościowego rodowodu, choć oba w konkretnym czasie działały na różnych warunkach i różne też miały możliwości rozwoju.

Publiczne wyznaczały np. rozmiar i poziom ubezpieczeń, lecz inaczej w I połowie XIX wieku oraz inaczej i z większą mocą w dwudziestoleciu międzywojennym. Prywatne natomiast przeżywały rozkwit: od lat 60. (w zaborze austriackim), od 70. (w zaborze pruskim) i od 90. XIX wieku (w zaborze rosyjskim), aż do wybuchu I wojny światowej i odzyskania niepodległości. Wtedy obejmowały swoim zasięgiem blisko 60 proc. całego rynku ubezpieczeń na ziemiach polskich i dopiero w II RP, z uwagi na dominację obowiązkowych ubezpieczeń w zakładach publicznych, nabrały znaczenia bardziej kulturotwórczego niż gospodarczego.

Ale na ziemiach polskich, gwoli prawdy, nie było przecież w przeszłości praktycznie innych liczących się polskich ubezpieczeń, jak tylko opartych wprost na wzajemności lub wywodzących się z ekonomicznej zasady wzajemności. Warto zresztą mieć świadomość i pamiętać, że w ogóle na świecie, poza ubezpieczeniami morskimi, wszystkie rodzaje ubezpieczeń wzięły swój

początek z idei wzajemności, uzewnętrznianej w organizacyjnym powiązaniu ubezpieczanych w jeden łańcuch solidarnej współodpowiedzialności ekonomicznej. Stąd się wzięły i te ubezpieczenia, które dzisiaj zwiemy majątkowymi, i te nazywane życiowymi, i te określane jako gospodarcze, i te określane jako społeczne, i te, które były i są dobrowolne, i te, które były lub są przymusowe.

Gdy dla ziem polskich – w 1803 roku dla miast i w następnym roku dla wsi: „Fryderyk Wilhelm, z Bożej Łaski Król Polski” postanowił, „iż założone będzie towarzystwo powszechne”, uczynił tak „ojcowską tkliwością kierowany, zważając jak widoczne stąd wypływają pożytki, gdy ogólne towarzystwa zwiążą się, celem wspólnego podnoszenia szkód z ognia pochodzących”.

I właśnie, wspólne ponoszenie szkód przez samych ubezpieczonych było i jest do dziś tym, co odróżnia w sensie ekonomicznym działalność ubezpieczeniową od innych dziedzin działalności gospodarczej. Tyle, że w towarzystwach ubezpieczeń wzajemnych mówi się o tym wprost, komercyjne zaś spółki wołają o tym nie wspominać, gdyż u nich składka nie tylko musi szkody pokrywać, ale też wypłaty dla właścicieli akcji, bo... „w ubezpieczeniu kapitał posiada raczej charakter pasywny”.

Już widzę, jaka byłaby reakcja, gdyby dzisiaj, w sali sejmowej III Rzeczypospolitej, ktoś użył w dyskusji – powiedzmy, że dotyczącej np. społecznych ubezpieczeń kapitałowych – tego rodzaju oczywistego argumentu. Sądzę, że lewa strona sali, ze względów ideologicznych, biłaby brawo, a prawa, z równie mądrych pobudek, wznosiłaby okrzyki protestu. I nikomu nie ujmując sądzą też, iż obie strony tak na serio nie rozumiałyby, co mówca miał rzeczywiście na myśli? A przecież zacytowałem tu słowa, które padły równo 78 lat temu z trybuny Sejmu II Rzeczypospolitej, wypowiedziane przez prawicowego ludowca Jana Dębskiego, który jako poseł sprawozdawca w ten m.in. sposób uzasadniał celowość przyjęcia ustawy – o przymusie ubezpieczenia od ognia i o Polskiej Dyrekcji Ubezpieczeń Wzajemnych, poprzednicze Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych.

Ale wtedy i Jan Dębski wiedział doskonale, co mówi, i sala wiedziała, o czym mówi, i jakie ten argument ma znaczenie w merytorycznej dyskusji. Dla funduszy gwarancyjnych zakładów ubezpieczeń ważniejszy jest bowiem kapitał zapasowy (pochodzący dawniej z odpisu w ciężar składki ubezpieczeniowej) niż kapitał akcyjny (będący raczej kluczem do podziału dywidendy w spółkach handlowych), albo kapitał zakładowy w ubezpieczeniach wzajemnych (z reguły zwrotny w miarę zgromadzenia kapitału zapasowego). Ta wiedza o technice ubezpieczeń w gospodarce rynkowej nie była zresztą wówczas dla nikogo odkryciem, a profesjonalizm polskich ubezpieczycieli dawał gwarancje powodzenia.

Tradycje w tej mierze były zaś niemałe! Budowały je takie nazwiska, jak pierwszego polskiego teoretyka ubezpieczeń Wacława Łuszczewskiego, jak współpracującego z nim Fryderyka Skarbka – założyciela powołanej w 1842 roku polskiej Dyrekcji Ubezpieczeń (zlikwidowanej później w ramach represji po powstaniu styczniowym) i czołowego teoretyka polskiej myśli ekonomicznej I połowy XIX w., jak Henryka Kieszkowskiego, kierującego od początku 1860 r. pierwszym w Polsce niepublicznym Towarzystwem Ubezpieczeń Wzajemnych („Floriana”) i twórcy „szkoły krakowskiej” w technice ubezpieczeń wzajemnych. I wielu, wielu innych teoretyków i praktyków ubezpieczeń, których nazwisk nie sposób tu wyliczyć.

Łączył ich nie tylko wysoki poziom wiedzy zawodowej, ale i ogromne poczucie misji społecznej i patriotycznego obowiązku. Ledwie w zaborze rosyjskim rozwiązano polskie ubezpieczenia publiczne – wprowadzając na ich miejsce, ukazem z 1870 r., rosyjską organizację, *de facto* państwową, obowiązkowe i na fatalnym poziomie fachowym „wzajemne gubernialne ubezpieczenie budowli od pożarów” – zaraz prywatna, polska „Floriana” z Krakowa podjęła starania o utworzenie tam swoich filii i utrzymanie polskich wpływów (i kadry) na rynku ubezpieczeń. Kiedy zaś władze carskie odmówiły zgody, pracę prowadzono dalej pod szyldem firmy angielskiej, co pozwoliło przetrzymać do czasów, gdy rygory zelżały i można było w Warszawie powołać Towarzystwo (wzajemno-akcyjne) Ubezpieczeń na Życie „Przezorność” z udziałami kapitałowymi „Floriana”. A następnie, również z jej pomocą – Towarzystwo Ubezpieczeń od Gradobicia „Ceres” (które objęło swym zasięgiem ówczesne gubernie – Kowieńską i Wileńską, Mińską i Grodzieńską) i niedługo później Towarzystwo Wzajemnego Ubezpieczenia Nieruchomości Rolnych „Snop”.

Pod koniec wieku zresztą „na Litwie i Rusi” ruch samoobrony ziemian – przed preferowanymi przez władze rosyjskimi spółkami akcyjnymi – nabrał takiej siły, że dozwolono Towarzystwom Rolniczym na zawiązywanie ubezpieczeń wzajemnych. I w niedługim czasie, w ślad za Litwą (1879) poszło Mińskie Towarzystwo Rolne Wzajemnych Ubezpieczeń (1901), potem Kowieńskie (1903) oraz gubernie: Kijowska, Podolska i Wołyńska (1909). Wcześniej na tamtych terenach, od 1872 r. działało tylko Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń Cukrowni w Kijowie, które miało swoją filię w Warszawie i dzięki temu, mimo zawieruchy wojennej i powojennej, przetrwało – choć już jako wyłącznie polski zakład ubezpieczeń wzajemnych – do chwili, aż i tu go rosyjska rewolucja dogoniła. Nie musimy w tym miejscu dodawać, że w owych czasach, we wszystkich inicjatywach dotyczących ubezpieczeń rolniczych na dawnych kresach wschodnich Rzeczypospolitej znaczący udział mieli polscy właściciele ziemscy.

Wiele też można by opowiedzieć o sytuacji w zaborze pruskim. O wielkopolskiej twardości i odporności, na wieloletnie szykany niemieckich zabor-

ców (m.in. w postaci rygorów administracyjno-prawnych i, o czym mało kto wie, wybiórczych i tendencyjnych zmian w metodyce rozliczania rezerw techniczno-ubezpieczeniowych – stosowane wobec polskiego Banku Wzajemnych Ubezpieczeń na Życie „Vesta”, by tę silną ekonomicznie, popularną wśród Polaków placówkę doprowadzić do upadku lub przynajmniej wymusić jej przejście we władanie towarzystwom pruskim. Wydaje się jednak, że najbardziej ciekawym zjawiskiem polskiej samopomocy i samoorganizacji społecznej na terenach zaboru pruskiego była stosunkowo duża liczba małych, lokalnych towarzystw ubezpieczeń wzajemnych. W miejscowościach, które często trudno dzisiaj odszukać na mapie Polski, np. Paproć, Psarskie Wielkie, Myśliwiec, Książki, Kopanino, Złotoryja, Grabowiec, Silno, Groch itp. Wśród nich oryginalnością przedmiotu ubezpieczenia wyróżniało się z pewnością miasto Kościan, z jego „Spółką wzajemną na zabezpieczenie wiatraków”.

Działające na ziemiach polskich w okresie zaborów towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych wykazywały nie tylko patriotyczną solidarność. Miały też wiele związków wynikających z ponadnarodowej wspólnoty ideowej mutualistów. U progu swej działalności krakowskie Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych skorzystało z dorobku i doświadczeń starszych, zaprzyjaźnionych towarzystw ubezpieczeń wzajemnych. Pomoc okazało Towarzystwo Gotajskie i ze Schwedt w Prusach, Societe d'Assurances Mutuelles z Paryża, pierwsze założone w C.K. Austrii (w 1824 r.) dolnoaustriackie towarzystwo ubezpieczeń wzajemnych, pierwsze węgierskie z Budapesztu i pierwsze czeskie z Pragi. Te dwa ostatnie podjęły się wspólnej reasekuracji nowopowstałej „Florianski”, bo „nie wypadało”, by Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych opłacać się miało w drogich zakładach komercyjnych ubezpieczeń. Później, jak już „Florianska” stała się silną firmą, sama zaczęła z kolei pomagać innym. Gdy np. Ukraińcy zaczęli poszukiwać swej narodowej szansy na polu samoorganizacji społecznej w formie ubezpieczeń, im także „Florianska” pomogła i dzięki temu powstało lwowskie Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych „Dnister” z honorowym prezesem metropolitą Andrzejem Szeptyckim na czele, a później i drugie towarzystwo ukraińskie – ubezpieczeń na życie „Karpatia”.

Polskie towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych, przed I wojną światową, nie ograniczały swych zainteresowań do samych ubezpieczeń. Miały poczucie misji społecznej, wcielały w życie moc projektów samopomocy gospodarczej ludności. Niewątpliwie najpiękniejsze karty zapisała „Florianska” w Krakowie i w innych miastach galicyjskich, np. wyposażenie bojowe straży pożarnych ufundowane było z reguły przez Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych, mające przecież za patrona św. Floriana (skąd właśnie wzięła się obiegowa nazwa „Florianska”). Mniej znana, ale jakże użyteczna była też rola odgrywana przez „Florianskę” w rozwoju krakowskiego budownictwa mieszkaniowego. Dzięki rozsądnej grze lokacyjnej, połączonej z inwestowa-

niem w nieruchomości gruntowe, w uzbrojenie terenów i w budowę obiektów na wynajem, krakowska „Florianka” w latach 90. ubiegłego wieku stała się jednym z największych deweloperów w mieście (obok magistratu i powiatowej komunalnej kasy oszczędności). Podziw wreszcie budzi zasięg i tempo podejmowania przez krakowskie Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych nowych przedsięwzięć.

Prześledźmy kalendarium zdarzeń: w 1866 r. w sześć lat po rozpoczęciu działalności ubezpieczeniowej (ubezpieczeń od ognia, gradobicia itp.) rusza własna kasa oszczędności, a w 1869 r. towarzystwa zaliczkowe, czyli lokalne spółdzielnie kredytowe związane z oszczędnościami. W tym samym roku rozpoczyna działalność pion ubezpieczeń życiowych. W 1783 r. po kolejnych czterech latach – po oddaniu kasy oszczędności zarządowi miasta jako zorganizowanej struktury miejskiej komunalnej kasy oszczędności – „Florianka”, w tym samym składzie osobowym rady nadzorczej i zarządu, uruchamia własne Towarzystwo Wzajemnego Kredytu. Jak mówi się w sprawozdaniu (za 1891 rok): *„Towarzystwo wzajemnego kredytu nazwać można jedną z najpożyteczniejszych przez macierz swoją, tj. Towarzystwo wzajemnych ubezpieczeń wytworzonych instytucji. Niema bowiem w całym kraju żadnego ziemianina będącego członkiem Towarzystw wzajemnych ubezpieczeń, a potrzebującego taniego i rychłego kredytu, któryby nie znalazł pomocy u tej instytucji, o ile tylko przedstawia pewność dotrzymania przyjętych zobowiązań”*. I dalej, na przełomie lat 1890-1900 i do wybuchu wojny, pomoc w zakładaniu, ubezpieczeń wzajemnych na terenach zaboru, rosyjskiego i na Ukrainie, a także w 1909 r. – wspólnie z galicyjskimi stowarzyszeniami ludowymi – zawiązanie Towarzystwa Ludowych Ubezpieczeń Wzajemnych „Wisła” (wcześniej w 1906 roku pod tą samą nazwą założono w Warszawie ubezpieczenia wzajemne, ale wśród „przemysłowców i fabrykantów” – nie uruchomione jednak przed wojną).

Zamykając ten ledwie rzut oka na dorobek pięćdziesięcioletniego okresu rozwoju prywatnych ubezpieczeń wzajemnych przed I wojną światową, wspomnijmy jeszcze tylko o dość wyjątkowym – jak gdyby poprzedzającym późniejsze obowiązkowe ubezpieczenia społeczne – Warszawskim Towarzystwie Wzajemnych Ubezpieczeń od nieszczęśliwych wypadków, założonym w 1904 roku i zrzeszającym przedsiębiorców ubezpieczających się *de facto* od odpowiedzialności cywilnej – *za śmierć, kalectwo i inne uszkodzenia na zdrowiu, jakim ulegnie robotnik lub oficjalista wskutek nieszczęśliwego wypadku, spowodowanego biegiem czynności w przedsiębiorstwach stowarzyszonego*.

Czy na tej pięknej historii polskich ubezpieczeń wzajemnych w najtrudniejszych czasach niewoli nie było jednak też jakichś plam ciemniejszych? – oczywiście, że były, ale szczęśliwie niejako na marginesie. Było np. niepowodzenie ziemian plockich, którzy już w 1886 r. *„złączyli się w luźny związek,*

poręczając sobie wzajemnie wynagradzanie szkód gradowych". Popęlnili jednak błąd w ocenie prawdopodobieństwa wyrównywania ryzyka szkód. „Związek gradowy na tak szczupłym terenie jest eksperymentem bardzo ryzykownym”. Płocczanie przegrali dość szybko swoje kapitały zapasowe i od bankructwa uratowało ich przyłączenie się do większego towarzystwa, jakim był „Ceres”. Niechlubnym przypadkiem, ale o innym charakterze, było założone w 1904 r. Warszawskie Towarzystwo Wzajemnej Pomocy na wypadek śmierci „Wzajemna Pomoc”. W opinii współczesnych, była to luźno zorganizowana i bez znajomości techniki ubezpieczeniowej prowadzona kasa pośmiertna, która wiodąc: „13-letni suchotniczy żywot, gospodarowała wprawdzie oszczędnie, ale na chybił-trafił” i po wojnie ślad już po niej zaginął.

Okres wojny, a światowej w szczególności, jest dla firm ubezpieczeniowych trudnym czasem walki o zachowanie kapitałów i zachowanie życia na powojnie. Wiadomo, że los wojenny ziem polskich nie oszczędził. Nie oszczędził też polskich zakładów ubezpieczeń, które zostały okaleczone kadrowo i ograbione. Wymieniona w Traktacie Ryskim, do zwrotu Polsce, suma wywiezionych do Rosji kapitałów zapasowych (tylko przedwojennych ubezpieczeń państwowych) sięgała 19,3 mln rubli.

A po I wojnie zaraz druga – polsko-bolszewicka. A potem jeszcze kilkuletni chaos gospodarczy powodowany i skalą zniszczeń wojennych, i przede wszystkim wyniszczającą inflacją. Nikt, poza firmami ubezpieczeniowymi, których lokaty spoczywały bezpiecznie zagranicą, nie miał szans zachowania wartości swych rezerw kapitałowych. A przecież patriotycznym obowiązkiem polskich zakładów ubezpieczeń wzajemnych było, pod zaborami nawet, ale lokowanie kapitałów tu, na polskim terenie, w nieruchomości budynkowe, w akcje polskich przedsiębiorstw, w listy zastawne i inne papiery wartościowe polskich instytucji kredytowych.

I mimo to lub (może właśnie dlatego, już w 1921 roku. Sejm RP zdecydował się na organizację nowej Polskiej Dyrekcji Ubezpieczeń Wzajemnych, ale zobowiązanej do kontynuowania tradycji, w której: „nacechowana poczuciem obywatelskim działalność Dyrekcji Ubezpieczeń, zorganizowanej opieki społecznej została przerwana przez moskali, którzy w 1866 roku instytucję tę w dotychczasowej formie skasowali”.

Wg słów posła sprawozdawcy (Jana Dębskiego) – PDUW powinna być *aparatem na wskroś publiczno-społecznym, o cechach szerokiej użyteczności publicznej, administrowanym przez czynniki z samorządów czerpane. I tego rodzaju organizacje ubezpieczeń publicznosamorządowych, istniejące w Polsce od 118 lat, widzimy w wielu państwach na zachodzie*”.

Obrady Sejmu były burzliwe, ale nikt nie kwestionował postanowienia: „Art. 1. Polska Dyrekcja Ubezpieczeń Wzajemnych jest instytucją sa-

morządową, opartą na zasadach wzajemności i mającą na celu dobro publiczne, nie zaś osiągnięcie zysków". Dzień uchwalenia ustawy z 22 czerwca 1921 roku stał się więc dniem sukcesu polskich mutualistów, ale...

Właściwy spór bowiem toczył się w dwu kwestiach: wyboru – przymusu lub dobrowolności w ubezpieczeniach od klęsk pożarowych oraz przyznania lub nie przyznania wyłączności PDUW na ten rodzaj ubezpieczeń. Do dyskusji w pierwszej sprawie – poza argumentami nie do odparcia z uwagi na tragiczny stan gospodarki i finansów państwa – dorzucono i może to przeważyło, bliskie etosowi polskich mutualistów uzasadnienie, że „*obowiązkowość w dziedzinie ubezpieczeń ma poważne znaczenie wychowawcze, przyzwyczajają bowiem ludność – mało na ogół uświadomioną – do oszczędności i przezorności gospodarczej, wpaja jej potrzebę gromadzenia wysiłkiem zbiorowym funduszy rezerwowych na cele publiczne, uczy wreszcie kultury ubezpieczeniowej i samopomocy*”.

W drugiej sprawie – wyłączności PDUW – przyjęto rozwiązanie, wówczas chyba konieczne i korzystne dla całego kraju, które stworzyło dla prywatnych zakładów ubezpieczeń, w tym i wzajemnych, bardzo niekorzystną sytuację i naraziło je na duże trudności finansowe. Członkowie towarzystw prywatnych, z obowiązku ustawowego, przenieść musieli do PDUW ubezpieczenia ogniowe. Jest oczywiste, że w ślad za tym, z czysto ludzkiej wygody, poszły i inne ubezpieczenia gospodarcze, które, co prawda na zasadach dobrowolności, ale zaczął oferować ten sam ubezpieczyciel.

Wzbudziło to liczne protesty. Przez pięć lat nie podporządkowywali się temu członkowie Towarzystwa ukraińskiego „Dniestr”, ale i on musieli w końcu też skapitulować, „Florianka” zaś, która lojalnie oddała podstawowy dla finansów Towarzystwa portfel ubezpieczeń (ogniowych), a także pomogła PDUW organizacyjnie i kadrowo, nie wytrzymała tej konkurencji na dłuższą metę i w okresie wielkiego kryzysu lat 30., być może raczej z tego powodu, zmuszana była do rezygnacji z wzajemności i przekształcenia w spółkę akcyjną. W tym samym czasie także się rozwiązały towarzystwa warszawskie „Snop” i „Wisła”, a upadł założony już po wojnie wzajemny Związek Ubezpieczeniowy Przemysłowców Polskich.

Sama PDUW też zresztą przeżywała trudności. Już w 1924 r. nastąpiła jej pierwsza ustawowa reorganizacja, by w 1927 r. przekształcić ją ostatecznie w Powszechny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych. W tej postaci, z udziałem np. przedstawicieli największych miast polskich w Radzie Nadzorczej, przetrwała do czasu upaństwowienia po II wojnie światowej i likwidacji polskich ubezpieczeń wzajemnych w ogóle.

W latach 20. nastąpiło po-zaborcze porządkowanie podstaw prawa ubezpieczeniowego. W 1928 r. wydano rozporządzenie ustawodawcze o kontroli ubezpieczeń. Wprowadzono w ten sposób wyraźny podział na publiczne i prywatne zakłady ubezpieczeń, przy czym publiczne miały z założenia cha-

rakter ubezpieczeń wzajemnych, choć np. w przypadku zakładów komunalnych z gwarancjami obciążającymi majątek gmin lub ich związków. Prywatne natomiast zakłady ubezpieczeń, uwzględniając odpowiednio różne normy ostrożnościowe, przyjmować mogły wyłącznie formę spółek akcyjnych lub towarzystw ubezpieczeń wzajemnych, z tym że wśród wzajemnych wyróżniono dodatkowo kategorią małych towarzystw o mniej rygorystycznych zasadach zawiązywania i uproszczonej technice samofinansowania. Warto tu wspomnieć, że równocześnie na PZUW nałożony został obowiązek w zakresie reasekuracji tych małych towarzystw ubezpieczeń wzajemnych, co miało duże znaczenie praktyczne dla ich rozpowszechniania.

Małe towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych są zresztą zjawiskiem samym w sobie. Inwentaryzacja powojenna ujawniła ich 33, ale ponieważ ta kategoria obejmowała wtedy także kasy pensyjne, pośmiertne i emerytalne, rychło ujawniło się ich dalsze 9. Była wśród nich kasa pogrzebowa w Kościerzynie założona w 1850 r. i ta działała w formie małego t.u.w. aż do wybuchu II wojny światowej. Były też stare, zakładane głównie na Górnym Śląsku w latach 1855-1892, jak byśmy to dzisiaj powiedzieli kasy przyzakładowe, które sukcesywnie w latach 1928-1930 włączono w niezależny od gospodarczych system, obejmujący zakłady ubezpieczeń społecznych. Ale była też między nimi grupa 9. lokalnych ubezpieczeń ogniowych z Wielkopolski, z której trzy założone były jeszcze w poprzednim wieku i działały nieprzerwanie w całym okresie międzywojennym.

Odrębną kategorię stanowiły małe towarzystwa rolniczych ubezpieczeń wzajemnych. Ich liczba była zmienna i wynosiła 60-70 w szczytowym okresie lat 1926-1928, który wypadł po ustabilizowaniu się wartości waluty polskiej i zanim padły na Polskę konsekwencje kryzysu światowego. Było jednak wśród nich kilkanaście trwale działających, na czele z Towarzystwem Ubezpieczeń Wzajemnych zwierząt rzeźnych, założonym w Bydgoszczy w 1891 roku. Małe t.u.w. rolnicze specjalizowały się w ubezpieczaniu żywego inwentarza od chorób (np. węgrzyca świń) i od pomoru (w tym także bydła rzeźnego), w tej dziedzinie dysponowały też przygotowanymi wzorcami np. umowy założycielskiej itp.

Pośród ośmiu działających w 1938 r. dużych towarzystw, 6 było założonych jeszcze przed wojną (z założonym jeszcze w ub. wieku w Kijowie, ale teraz już Polskim Towarzystwem Ubezpieczeń Cukrowni na czele). Podobne porównanie spółek akcyjnych wypada zaś znacznie gorzej – na 13 działających tylko dwie były przedwojennymi.

Między towarzystwami ubezpieczeń wzajemnych i w ogóle między prywatnymi zakładami ubezpieczeń największe sukcesy w okresie międzywojennym odnosiła poznańska „Vesta”. Był to już właściwie swoisty koncern, w skład którego wchodziły „Vesta” Bank Wzajemnych Ubezpieczeń na Życie, Towarzystwo Wzajemnych Ubezpieczeń od ognia i gradobicia oraz dla klien-

tów nie stowarzyszonych – Poznańsko-Warszawskie Towarzystwo Ubezpieczeń SA.; wszystkie oczywiście z siedzibą przy ul. Św. Marcin 61 w Poznaniu.

Publiczne zakłady ubezpieczeń wzajemnych rozwijały się w dwóch kierunkach. Ubezpieczenia majątkowe prowadziło PZUW i uzupełniający go na terenie Wielkopolski i Pomorza Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych w Poznaniu. Pewnym eksperymentem w latach 1928-1933, nie rozszerzonym dalej, był komunalny Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych m.st. Warszawy (jego przekazanie do PZUW, jeszcze w 1938 roku, ówczesny prezydent Warszawy Stefan Starzyński kwitował z żalem – „*jest to strata niepowetowana i opóźniająca rozwój Straży Ogniowej*”), gdzie przymusem ubezpieczenia objęto nie tylko budynki mieszkalne, ale i przemysłowe.

Ubezpieczenia życiowe zaś, na zasadach ciągłości prowadziły w Poznaniu – stara Kasa Strażacka i lokalny Zakład Ubezpieczeń na Życie. Ale nowością były struktury powstałe od zera. Późniejsza z nich (1935 r.) łączyła ubezpieczenia z samorządem zawodowym w postaci Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych Izby Lekarskiej Warszawsko-Białostockiej. Wcześniejsza natomiast, czyli Poczтовая Kasa Oszczędności kwalifikowana była jako osoba prawa publicznego wykonująca działalność ubezpieczeniową.

Wejście w 1928 r. Pocztovej Kasy Oszczędności na rynek ubezpieczeniowy wiązało się – poza oczywistymi celami społecznymi – z polityką gospodarczą państwa polskiego zmierzającą do zatrzymania w kraju kapitałów gromadzonych w postaci życiowych ubezpieczeń, stanowiących przecież jedną z form kapitalizacji oszczędności ludności. Nie było przypadkiem, że utworzonym przez Fryderyka Skarbka w 1843 roku ubezpieczeniom życiowym nadano nazwę „Główna Kasa Oszczędności”. Ubezpieczeniowa część PKO miała odrębną osobowość prawną, ale ściśle współpracowała ze *stricte* pocztową częścią PKO, korzystając z jej rozbudowanej sieci terenowych placówek przy sprzedaży polis ubezpieczenia ludowego na życie bez badania lekarskiego na sumy do 5 000 zł. Statutowo zresztą PKO nie przekraczało 10 000 zł sumy ubezpieczenia na jedno ryzyko. Rozwój działalności ubezpieczeniowej PKO zapewniła efektywna promocja i kręgi wzajemności związane w różnych środowiskach o patriotycznym nastawieniu.

W czasie II wojny światowej okupant dopuścił działalność polskich zakładów ubezpieczeń, ale pod komisarycznym zarządem niemieckim i bez ubezpieczeń osobowych. Nie na wiele się to jednak zdało, bo po wojnie dość szybko, w latach 1948-52, cała działalność ubezpieczeniowa w kraju została „odwzajemniona”, znacjonalizowana i pozbawiona gospodarczej autonomii, włączona w budżetowy „krwioobieg” centralnego planowania.

Teraz, po kilkudziesięciu latach, od nowa raczkujemy w działalności ubezpieczeniowej w ogóle, a wzajemnej w szczególności. Wiemy, jak świat nas wyprzedził. Wiemy, że np. w Finlandii ubezpieczenia wzajemne obejmują

80 proc. rynku ubezpieczeń, w USA ok. 50 proc., we Francji ok. 40 proc. Wiemy, że zaczynając z niczego, poza pamięcią chlubnej przeszłości, doszliśmy, po kilku latach, do udziału liczonego ledwie w promilach, mimo i tak przecież jeszcze niedorozwiniętego rynku ubezpieczeń w Polsce.

Powrót do naszych rodzimych źródeł siły ubezpieczeń wzajemnych daje jednak szansę, byśmy mogli na przełomie wieków nadrobić to nasze cywilizacyjne spóźnienie...

*Dr Andrzej Bratkowski, upr. inż. bud. spec. II st.,
jest członkiem Akademii Inżynierskiej w Polsce.*

Bibliografia

---

1. Antoni Doerman: „Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych w Krakowie 1861-1911”, Kraków 1911.
2. Maryan Głowacki: „Przedsiębiorstwa ubezpieczeniowe na ziemiach polskich i znaczenie ich dla gospodarstwa narodowego”, Warszawa 1921.
3. Jan Łazowski: „Wstęp do nauki o ubezpieczeniach”, Sopot 1998 (na podstawie I wydania z 1934 r. – adaptacja i redakcja naukowa W.W.Mogilski) oraz:
4. „Samorządy a ubezpieczenia”, Warszawa 1921
5. „Na froncie gospodarczym”, Warszawa 1928.
6. „Pięć lat na froncie gospodarczym”, Warszawa 1931.
7. „Polska bibliografia ubezpieczeniowa” (opr. Z. Szymański), Warszawa 1929.
8. „Przewodnik Ubezpieczeniowy” (dwutygodnik), Warszawa 1922.
9. Roczniki Państwowego Urzędu Kontroli Ubezpieczeń 1922-1938.
10. Dzienniki Ustaw RP – Nr 64/1921, poz. 395; Nr 92/1924, poz. 92; Nr 9/1928, poz. 64.

Ponadto dokumentacja zgromadzona w Muzeum Ubezpieczeń w Krakowie.

Polska Izba Ubezpieczeń – Ubezpieczeniowy Samorząd Gospodarczy

W 1996 r. Instytut Gallupa w Wielkiej Brytanii przeprowadził badania opinii publicznej, które wykazały, że 2/3 społeczeństwa uważa, iż sektor ubezpieczeniowy jest wyjątkowo ważny dla gospodarki państwowej, a ponad połowa oceniła, że ten dział funkcjonuje sprawnie, a nawet bardzo skutecznie. W kształtowaniu pozytywnego wizerunku każdego sektora gospodarczego, w pojęciu społeczeństwa, niebagatelną rolę odgrywają stowarzyszenia branżowe. Tworzone są one przez zakłady ubezpieczeń działające na tym samym rynku. Ich istnienie również jest uzasadnione potrzebami rynkowymi. W naszym kraju Ubezpieczeniowym Samorządem Gospodarczym, skupiającym wszystkie zakłady ubezpieczeń, jest Polska Izba Ubezpieczeń.

Polska Izba Ubezpieczeń powstała w 1990 r. na podstawie art. 86 ustawy z dnia 28 lipca 1990 r. o działalności ubezpieczeniowej,¹ jako dobrowolne zrzeszenie zakładów ubezpieczeń. Ustawą z dnia 8 czerwca 1995 r. o zmianie ustawy o działalności ubezpieczeniowej, która weszła w życie w dniu 22 października 1995 r., Izba została przekształcona w obowiązkową organizację – **Ubezpieczeniowy Samorząd Gospodarczy**. Tworzą go zakłady ubezpieczeń prowadzące działalność na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, zgodnie z wymienioną ustawą o działalności ubezpieczeniowej z dnia 28 lipca 1990 r. Przynależność zakładów ubezpieczeń do Izby jest obowiązkowa. Aktualnie zrzesza ona 54 członków. Izba działa na podstawie ustawy o działalności ubezpieczeniowej oraz na podstawie Statutu, który podlega zatwierdzeniu przez Ministra Finansów.

W Polsce ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o działalności ubezpieczeniowej przełamała ostatecznie monopol w tej dziedzinie usług. Na rynku ubezpieczeniowym powstało szereg zakładów, z których kilka wykazywało dynamiczny rozwój. Proces formowania rynku ubezpieczeniowego został skorelowany z przemianami gospodarczymi kraju, zmianami w strukturze własności oraz

---

¹ (Dz. U. Nr 59, poz. 344 z późn. zm.)

poziomem zamożności społeczeństwa. Polski rynek ubezpieczeniowy, po uchwaleniu ustawy o działalności ubezpieczeniowej oraz po opracowaniu i opublikowaniu najważniejszych przepisów wykonawczych do tej ustawy, posiada najbardziej nowoczesny system ubezpieczeń w Europie Środkowej. W dużym stopniu odpowiada on systemowi obowiązującemu w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Ubezpieczenia polskie zaczęły zajmować istotne miejsce w gospodarce, przyczyniając się poprzez swoją funkcję ochronną do rozwoju firm, a także do ochrony klientów i ich oszczędności.

Według statutu, nadrzędnym celem działalności Izby jest podejmowanie zadań integrujących środowisko. Podstawowym zadaniem Izby jest reprezentowanie i ochrona wspólnych interesów członków, kształtowanie i upowszechnianie zasad dobrej praktyki ubezpieczeniowej oraz współdziałanie w zapobieganiu zagrożeniom rynku ubezpieczeniowego.

Do pozostałych zadań Izby należy:

- 1) reprezentowanie zakładów ubezpieczeń wobec organów władzy i administracji państwowej oraz podejmowanie działań, w celu ochrony ich interesów,
- 2) podejmowanie działań na rzecz tworzenia warunków rozwoju zakładów ubezpieczeń – wyrażanie opinii o projektach aktów prawnych dotyczących działalności ubezpieczeniowej, inicjowanie rozwiązań ustawodawczych oraz zmian obowiązujących przepisów,
- 3) współdziałanie z Ministerstwem Finansów, Państwowym Urzędem Nadzoru Ubezpieczeń i z Rzecznikiem Ubezpieczonych w zakresie wynikającym z przepisów ustawy,
- 4) tworzenie możliwości polubownego i pojednawczego rozstrzygnięcia sporów pomiędzy członkami Izby,
- 5) kształtowanie i upowszechnianie zasad etyki w działalności ubezpieczeniowej,
- 6) sprawowanie pieczy nad przestrzeganiem zasad uczciwej konkurencji na rynku ubezpieczeniowym,
- 7) opracowywanie analiz i prognoz obejmujących funkcjonowanie i perspektywy rozwoju rynku ubezpieczeniowego.

W trakcie realizacji swoich planowych zadań Polska Izba Ubezpieczeń osiągnęła pozytywne rezultaty w rozwiązywaniu wielu problemów ważnych dla rozwoju i funkcjonowania rynku ubezpieczeniowego, a w szczególności:

- spowodowano nieobciążanie podatkiem VAT usług pośrednictwa w zakresie ubezpieczeń,
- doprowadzono wspólnie z Państwowym Urzędem Nadzoru Ubezpieczeń do opracowania nowych załączników do kwartalnych i rocznych sprawozdań finansowych sporządzanych przez zakłady ubezpieczeń,

- w wyniku podjętej inicjatywy doprowadzono do przyjęcia w ustawie Prawo o ruchu drogowym istotnych uregulowań zwiększających bezpieczeństwo na drogach, usprawniających procedurę rejestracyjną i umożliwiającą rejestrację obowiązkowych ubezpieczeń odpowiedzialności cywilnej właścicieli i posiadaczy pojazdów w centralnym rejestrze pojazdów,
- uzyskano pozytywne rozwiązania w ustawie o doradcach podatkowych, w ustawie o rachunkowości w odniesieniu do agentów ubezpieczeniowych, w projekcie nowych rozwiązań w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia od ognia i innych zdarzeń losowych w gospodarstwach rolnych, w przygotowywanych przepisach dotyczących ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej z tytułu nadzwyczajnych zagrożeń środowiska i innych. Rozpoczął się proces budowy organizacji samorządowej, która stała się partnerem dla organów administracji rządowej, a także uczestniczyła w tworzeniu zasad współpracy z instytucjami rynku ubezpieczeniowego, a mianowicie z Państwowym Urzędem Nadzoru Ubezpieczeń, Rzecznikiem Ubezpieczonych, Polskim Biurem Ubezpieczeń Komunikacyjnych i Ubezpieczeniowym Funduszem Gwarancyjnym.

Izba od samego początku skoncentrowała swoje działania na rzecz interesów swoich członków, współpracując aktywnie w przygotowywaniu kodyfikacji prawa ubezpieczeniowego oraz w pracach legislacyjnych związanych z tworzeniem aktów prawnych dotyczących działalności ubezpieczeniowej.

Polska Izba Ubezpieczeń wyjątkowo dużo uwagi poświęca rozwojowi kontaktów z zagranicznymi organizacjami, szczególnie z Europejskim Komitetem Ubezpieczeń oraz Francuską Federacją Towarzystw Ubezpieczeniowych i Niemieckim Związkiem Ubezpieczycieli, mając na uwadze wymianę doświadczeń i szkolenie kadr zakładów ubezpieczeń. 23 października br. minął rok od przyjęcia Polski do Europejskiego Komitetu Ubezpieczeń (CEA). Podstawowym warunkiem przyjęcia do CEA jest zrzeszenie zakładów ubezpieczeń swobodnie konkurujących na rynku. Tylko stowarzyszenia spełniające ten warunek mogą zostać przyjęte do Europejskiego Komitetu Ubezpieczeń.

CEA został założony w 1953 r. i jest federacją stowarzyszeń ubezpieczeniowych z państw europejskich, w których funkcjonuje gospodarka rynkowa.

Izba jest reprezentowana w 11. komisjach problemowych Europejskiego Komitetu Ubezpieczeń. Polscy delegaci biorą udział w posiedzeniach plenarnych tych komisji. Osoby delegowane mają za zadanie zapoznanie się z materiałami CEA dotyczącymi funkcjonowania rynku ubezpieczeń w Europie oraz reprezentowanie polskiego rynku ubezpieczeń i stanowiska polskich ubezpieczycieli na forum międzynarodowym w czasie posiedzeń poszczególnych komisji.

Fakt przyjęcia Polski do struktur organizacji o tak znaczącej pozycji w Europie jest dla nas motywacją do dalszych wysiłków i ciągłego doskonalenia systemu ubezpieczeń w Polsce.

W dniu 7 lipca 1999 r. odbyło się Nadzwyczajne Zebranie Przedstawicieli, na którym omówiono problemy merytoryczne mające aktualnie istotne znaczenie dla ubezpieczeniowego samorządu gospodarczego. W 1999 r. dokonano wyboru nowych władz statutowych Izby oraz postanowiono opracować i zatwierdzić podstawowe kierunki działalności oraz rozwoju Polskiej Izby Ubezpieczeń w latach 1999–2001. Wstępne założenia tego dokumentu były wcześniej konsultowane z wszystkimi członkami Izby, a następnie zatwierdzone przez Zarząd Polskiej Izby Ubezpieczeń.

Przyjęte kierunki działalności na lata 1999–2001 zawierają zadania programowe, jakimi powinny kierować się władze Izby i wszyscy jej członkowie w okresie całej kadencji. Za najważniejsze uznano:

- określenie właściwego sformułowania ustawowych i statutowych zadań Polskiej Izby Ubezpieczeń w ramach prac legislacyjnych,
- kreowanie korzystnego wizerunku rynku i samorządu ubezpieczeniowego,
- wypracowanie form i kierunków polityki o rynku i samorządzie ubezpieczeniowym,
- konsekwentna realizacja przyjętych założeń programowych,
- opracowanie programu edukacji ubezpieczeniowej, w celu podnoszenia świadomości ubezpieczeniowej społeczeństwa i podmiotów gospodarczych oraz współdziałanie w tym zakresie z instytucjami państwowymi i pozarządowymi, Państwowym Urzędem Nadzoru Ubezpieczeń i Rzecznikiem Ubezpieczonych.

Opracowane kierunki działalności wskazują na dalsze przedsięwzięcia związane z prowadzeniem właściwej polityki informacyjnej o rynku i samorządzie ubezpieczeniowym, rozszerzaniem informacji i opracowań naukowych dla rozwoju ubezpieczeń w kraju oraz nasileniem promocji w kraju i zagranicą, z myślą o dostosowywaniu standardów prawnych i ubezpieczeniowych do wymogów Unii Europejskiej.

Bardzo ważnym zadaniem jest opracowanie programu edukacyjnego przeznaczzonego dla kadr ubezpieczeniowych, rozszerzenie zakresu seminariów, treningów i specjalistycznego szkolenia zawodowego w kraju i zagranicą dla praktyków pracujących w sektorze ubezpieczeń, przy współdziałaniu wysoko kwalifikowanych specjalistów i we współpracy z renomowanymi instytucjami i organizacjami.

Polska Izba Ubezpieczeń rozszerzy w najbliższym czasie zakres wydawanych materiałów informacyjnych i wzbogaci ich formę oraz ułatwi dostęp do tych materiałów wszystkim zainteresowanym ubezpieczeniami.

Rozszerzaniu samorządowych atrybutów Izby powinno sprzyjać umacnianie roli stałych komisji problemowych, a także doraźne powoływanie spe-

cjalistycznych zespołów i grup roboczych. Niezbędne jest także powoływanie ekspertów i specjalistów z różnych ośrodków naukowych, zajmujących się problematyką ubezpieczeniową do rozwiązywania specjalnych problemów. Należy w tym zakresie korzystać z doświadczeń innych państw, w których istnieje wieloletnia tradycja i których osiągnięcia mogą być wykorzystywane przez polski rynek ubezpieczeniowy.

Polska Izba Ubezpieczeń jako pełnoprawny członek Europejskiego Komitetu Ubezpieczeń zintensyfikuje kontakty i zwiększy aktywność delegatów PIU w pracach stałych Komisji tego Komitetu oraz przygotowuje na użytek rynku europejskiego informacje o sytuacji i rozwoju polskiego rynku ubezpieczeniowego.

Za ważne uznano kontynuowanie współpracy ze Związkiem Ubezpieczycieli Niemieckich i z Francuską Federacją Towarzystw Ubezpieczeniowych, a także otwarcie polskiego rynku ubezpieczeń na kontakty dwustronne z organizacjami samorządu ubezpieczeniowego i zakładami ubezpieczeń w Rosji, Ukrainie, Białorusi i państwach nadbałtyckich, w szczególności w zakresie organizacji spotkań, konferencji, seminariów i szkoleń.

Ubezpieczenia stały się ważnym czynnikiem rozwoju gospodarki narodowej i jej istotną integralną częścią, czego przykładem mogą być wyniki finansowe sektora ubezpieczeń. Działalność Polskiej Izby Ubezpieczeń – Ubezpieczeniowego Samorządu Gospodarczego ma istotne znaczenie dla prawidłowego rozwoju sektora ubezpieczeń w Polsce, integrując środowisko zakładów ubezpieczeń i tworząc podwaliny w procesie powstania prężnie działającego lobby ubezpieczeniowego.

Mgr Dorota Mamaj jest specjalistką ds. szkoleń i promocji w Polskiej Izbie Ubezpieczeń.

*dr Stanisław Lachowski
prof. dr hab. Jerzy Zagórski*

Praca dzieci na wsi a ich stan zdrowia*

Praca dzieci w rodzinnym gospodarstwie rolnym ma oczywiście określoną wartość ekonomiczną – tworzy dochód rodziny. Panuje jednak przekonanie, że dzieci z rodzin wiejskich są przeciążone pracą i, mimo pewnych korzyści, ma to generalnie negatywny wpływ na ich wszechstronny rozwój(...)

Problem zatrudniania dzieci do pracy dotyczy przede wszystkim krajów słabo rozwiniętych, gdzie praca dzieci stanowi tanią siłę roboczą, jednak występuje również w krajach zamożnych. Z badań przeprowadzonych w Portugalii wynika, że ponad 24 700 dzieci poniżej 14. roku życia zatrudnionych jest głównie w przemyśle tekstylnym, odzieżowym i obuwniczym.¹ W ostatnich latach w Wielkiej Brytanii, uznając fakt podejmowania pracy zarobkowej przez dzieci, postuluje się, by były one objęte szczególną opieką psychologów.²

Problem pracy dzieci występuje również w Polsce, przede wszystkim – wśród dzieci z rodzin rolniczych, gdzie ma miejsce angażowanie ich do pracy w gospodarstwie rolnym rodziców. W tej sytuacji dziecko nie jest pracownikiem najemnym, lecz uczestniczy w produkcji rodzinnego warsztatu pracy. Specyfiką rodzinnych „warsztatów pracy” w tych rodzinnych gospodarstwach rolnych jest udział niemal wszystkich jej członków w produkcji. Angażowanie dzieci do pracy ma swoją bogatą tradycję. W przeszłości, gdy praca na

---

* Praca wykonana w ramach SPR-1 koordynowanego przez CIOP.

¹ Eaton Martin, Da Silva Carlos-Pereira: *Portuguese child labour: Manufacturing for change or continuing exploitation in the textile industry? Childhood: A Global Journal of Child Research*, 1998. Vol 5(3), s. 325-343.

² McKechnie Jim, S. Lindsay, S. Hobbs, *Child employment: A neglected topic? Psychologist*, 1996. Vol 9, s. 219-222.

roli sprowadzała się głównie do pracy fizycznej człowieka, znaczenie pracy dzieci było bardzo duże. Dziecko w rodzinie traktowane było często jako tania siła robocza, którą można dowolnie dysponować. Dzisiejsi rodzice na ogół nie traktują dziecka jako potencjalnej siły roboczej we własnym gospodarstwie lub jako kontynuatora ich zawodu.³ Niemniej jednak z badań prowadzonych w ostatnich latach wynika, że udział dzieci z rodzin rolniczych w pracach gospodarstwa domowego i rolnego jest ciągle znaczący.⁴

Praca pełni w życiu człowieka dorosłego wiele ważnych funkcji. Psychologowie, pedagodzy i socjologowie podkreślają duże znaczenie pracy również w życiu dziecka. Wskazują oni na istotną rolę pracy w procesie socjalizacji i wychowania dziecka. Pozytywną rolę pracy można dostrzec już w przypadku dzieci w wieku przedszkolnym. Wychowanie przez pracę znalazło powszechne uznanie wśród pedagogów i psychologów, którzy uważają, że naturalnym środowiskiem dla tego procesu jest rodzina. Dom rodzinny jest bowiem terenem naturalnego, oczywistego dla dziecka dojrzewania społecznego.⁵ Poprzez włączanie dziecka do coraz bardziej odpowiedzialnych obowiązków, dostrzega ono swój rozwój społeczny jako coraz dojrzalsze uczestnictwo w życiu rodziny.

Aktywność fizyczna, w tym również praca fizyczna dziecka, wpływa również na jego prawidłowy rozwój somatyczny oraz zapobiega powstawaniu wad postawy.⁶ Praca dzieci w rodzinnym gospodarstwie rolnym ma oczywiście określoną wartość ekonomiczną – tworzy dochód rodziny. Panuje jednak przekonanie, że dzieci z rodzin wiejskich są przeciążone pracą i, mimo pewnych korzyści, ma to generalnie negatywny wpływ na ich wszechstronny rozwój, w tym rozwój fizyczny i stan zdrowia.

W celu zweryfikowania tej hipotezy przeprowadzono badania w IMW na temat zjawiska angażowania dzieci wiejskich do prac w gospodarstwie rolnym i jego konsekwencji. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie, na podstawie wyników przeprowadzonych badań, związku między obciążeniem pracą dzieci w rodzinach wiejskich a ich stanem zdrowia. Przeprowadzona analiza nie pozwala ustalić jednoznacznych zależności przyczynowo-skutkowych, ponieważ na stan zdrowia dziecka mają wpływ bardzo różne czynniki takie jak: uwarunkowania genetyczne, środowiskowe, styl

---

³ L. Dyczewski: *Rodzina polska i kierunki jej przemiany*, Lublin, 1981, s. 121

⁴ K. Palonka. *Obciążenie pracą dzieci w gospodarstwie rolnym w: Wieś Współczesna* 1983 nr 9, s. 119-125; S. Lachowski, *Praca dzieci na wsi, Humanizacja Pracy*, 1998 nr 4, s. 24-34.

⁵ W. Rachalska, *Wybór zawodu a wychowanie przez pracę w rodzinie*, Warszawa 1984, s. 37.

⁶ A. Dziak: *Zagrożenia zdrowia u dzieci i młodzieży wynikające z niedostatku ruchu, ćwiczeń ruchowych i sportu*. W: *Prozdrowotne wychowanie dzieci i młodzieży. Materiały naukowe*. Warszawa 1998 s. 47-48.

życia, w tym sposób odżywiania. Praca dzieci w gospodarstwie domowym lub rolnym jest więc jednym z wielu czynników warunkujących stan zdrowia dziecka.

Metody przeprowadzonych badań

W latach 1997-1998 przeprowadzono badania w 26. losowo wybranych szkołach podstawowych województwa lubelskiego i chełmskiego (obecnie województwo lubelskie). Do badań zakwalifikowano szkoły z pełną liczbą oddziałów (pominięto również szkoły filialne). W każdej ze szkół badania ankietowe i lekarskie przeprowadzono wśród dzieci z klasy V i VII. Zastosowano dwie techniki zbierania materiału badawczego: audytoryjną ankietę nt.: „Praca dzieci w gospodarstwie domowym i rolnym” oraz badania lekarskie rozwoju fizycznego i stanu zdrowia przeprowadzone według „Karty badań lekarskich”. Ankieta „Praca dzieci w gospodarstwie domowym i rolnym” obejmowała następujące zagadnienia:

- 1) czas pracy,
- 2) prace domowe,
- 3) prace rolne,
- 4) największe i najmniejsze obciążenie pracą w ciągu jednego tygodnia,
- 5) poczucie obciążenia pracą,
- 6) samoocena stanu zdrowia,
- 7) charakterystyka dziecka i jego środowiska rodzinnego,
- 8) charakterystyka gospodarstwa rolnego rodziców badanych dzieci.

Drugą metodą zbierania materiału badawczego było badanie lekarskie, które obejmowało:

- 1) pomiary antropometryczne budowy ciała,
- 2) ocenę sprawności fizycznej,
- 3) ocenę ostrości wzroku,
- 4) ocenę układu kostno-stawowego,
- 5) ocenę układu sercowo-naczyniowego,
- 6) ocenę układu oddechowego,
- 7) inne uwagi na temat zdrowia.

W wytypowanych klasach badaniom za pomocą ankiety „Praca dzieci w gospodarstwie domowym i rolnym” poddano około 800 uczniów klas V i VII. Do badań lekarskich dobrano dzieci drogą losową spośród tych, które wypełniły ankietę – po 10. dzieci z każdej klasy. W sumie przebadano ponad 500 osób. Badania lekarskie przeprowadzono na terenie szkoły w specjalnie

do tego przygotowanej sali. Dzieci były wcześniej poinformowane o terminie ich przeprowadzenia. Do analizy statystycznej przyjęto ankiety i badania lekarskie 464. dzieci.

Badane dzieci i ich rodziny

Grupa badanych osób składała się z 464. dzieci, w tym 231 dziewcząt (49,8%) i 233. chłopców (50,8%). Wśród dzieci niewiele mniejszy odsetek stanowiły dzieci z klas piątych – w wieku 12 lat (47,4%) niż dzieci z klas siódmych – w wieku 14 lat (52,6%) (Tabela 1). W grupie chłopców i dziewcząt proporcje między dziećmi starszymi i młodszymi są zbliżone do proporcji w populacji ogólnej.

Tabela 1
Klasa, do której uczęszczają badane dzieci

Klasa, do której uczęszcza dziecko	Płeć				Razem	
	dziewczęta		chłopcy			
	n	%	n	%	n	%
V klasa	113	48,9	107	45,9	220	47,4
VII klasa	118	51,1	126	54,1	244	52,6
Ogółem	231	100,0	233	100,0	464	100,0

Prawie połowa badanych dzieci (47,9%) wychowuje się w dużej wielopokoleniowej rodzinie, w której oprócz rodziców i dzieci zamieszkują również dziadkowie i tworzą wspólne gospodarstwo domowe. Pozostałe dzieci (52,1%) wychowują się w rodzinach dwupokoleniowych (rodzice i dzieci).

Prawie wszystkie badane dzieci (94,8%) mają pełną rodzinę, z obojgiem rodziców. Tylko 4,9% badanych dzieci pochodzi z rodzin niepełnych, a jedno dziecko z rodziny zastępczej. Wśród dzieci z rodzin niepełnych dziesięciokrotnie więcej wychowuje się w rodzinie bez ojca – 21 dzieci (4,5%) niż w rodzinie bez matki – 2 dzieci (0,4%).

Mimo że badane dzieci mieszkają na wsi, to jednak nie wszystkie pochodzą z rodzin typowo rolniczych. Nieco więcej niż połowa rodziców badanych dzieci (55,9%) zajmuje się zawodowo wyłącznie rolnictwem (Tabela 2). Ten charakter zatrudnienia częściej występuje wśród matek (60,1%) niż ojców (51,6%). Ojcowie natomiast częściej niż matki, oprócz rolnictwa, pracują również w innych zawodach (29,0% ojców, 19,3% matek). Ogółem, jednocześnie w rolnictwie i poza rolnictwem pracuje co czwarty rodzic badanych dzieci

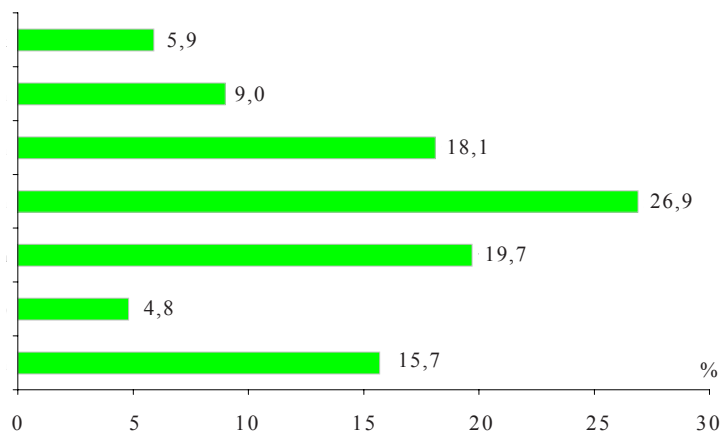

(24,1%). Co ósmy rodzic pracuje wyłącznie poza rolnictwem (12,9%). Zawodowego związku z rolnictwem nie posiada prawie identyczny odsetek ojców i matek. Dla 6,4% rodziców głównym źródłem utrzymania jest renta lub emerytura. Sytuacja taka dotyczy takiej samej części matek i ojców.

Tabela 2
Zawód rodziców badanych dzieci

Zawód rodzica	Matki		Ojcowie		Razem	
	n	%	n	%	n	%
rolniczy	277	60,1	229	51,6	506	55,9
pozarolniczy	58	12,6	59	13,3	117	12,9
rolniczy i inny	89	19,3	129	29,0	218	24,1
emeryt, rencista	31	6,7	27	6,1	58	6,4
gospodyni domowa/nie pracuje	6	1,3	-	-	6	0,7
Ogółem	461	100,0	444	100,0	905	100,0

$\chi^2 = 16,77$ $p < 0,01$

Ryc. 1. Wielkość gospodarstwa rodziców badanych dzieci

Zdecydowana większość badanych dzieci wychowuje się w rodzinach, w których prowadzona jest w różnym zakresie działalność rolnicza (Ryc.1). Tylko 5,9% rodzin badanych dzieci nie posiada w ogóle ziemi, a 9,0% posiada mniej niż 1 hektar i w świetle obowiązującego prawa nie są zaliczane do rodzin rolniczych. Pozostałe rodziny (85,1%) mają więcej niż 1 hektar ziemi i uznaje się, że prowadzą rodzinne gospodarstwo rolne. Wielkość gospodarstw rolnych posiadanych przez rodziców badanych dzieci jest bardzo zróżnicowana. Prawie co piąta rodzina (18,1%) posiada małe gospodarstwo rolne

o powierzchni do 5 ha (Ryc. 1). Przeszło 1/4 rodzin prowadzi działalność rolniczą w gospodarstwie o powierzchni od 5 do 10 ha i niewiele większy odsetek rodzin (24,5%) w gospodarstwie o powierzchni od 10 do 20 ha.

Stosunkowo duża część dzieci (15,7%) pochodzi z rodzin posiadających duże, powyżej 20 ha gospodarstwo. Wśród rodzin posiadających gospodarstwa rolne zdecydowaną większość stanowią te, które prowadzą produkcję mieszaną (82,5%). Produkcją roślinno-zwierzęco-ogrodniczą zajmuje się 41,2% rodzin rolniczych. Taki sam odsetek rodzin (41,3%) prowadzi produkcję roślinno-zwierzęcą. Produkcję specjalistyczną – tylko roślinną, tylko sadowniczą, albo tylko ogrodniczą prowadzi prawie co piąta rodzina (17,5%), przy czym 9,0% rodzin uprawia zboża lub okopowe i podobny odsetek rodzin (8,5%) zajmuje się sadownictwem lub ogrodnictwem.

Czas pracy dzieci wiejskich

Z informacji przekazanych przez dzieci na temat czasu ich pracy w dni powszednie, soboty i niedziele wynika, że poświęcają one różną ilość czasu w poszczególne dni tygodnia na prace domowe i w gospodarstwie rolnym. Najwięcej czasu na ten cel poświęcają badane dzieci w soboty – średni czas pracy przypadający na jedno dziecko wynosi prawie 3 godziny (2,83 godz.) (Tabela 3). Średnio o jedną godzinę mniej pracują dzieci w pozostałe dni powszednie – dni zajęć szkolnych (1,92 godziny). Najmniej pracują dzieci w niedziele – średnio około pół godziny (0,63 godziny).

Wysokie wartości odchylenia standardowego wskazują, że czas pracy poszczególnych dzieci jest bardzo zróżnicowany – są dzieci w ogóle nie pracujące lub pracujące bardzo mało, ale są również takie, które pracują bardzo dużo (maksymalny czas pracy w sobotę dla niektórych dzieci wynosi około 10 godzin).

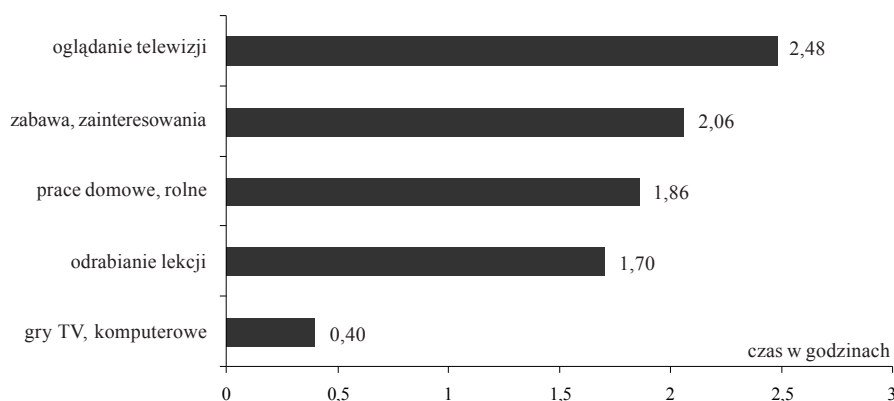
Porównując średni czas pracy przypadający na jedno dziecko ze średnim czasem innych zajęć należy stwierdzić, że praca stanowi znaczący, lecz nie najważniejszy element codziennych, pozaszkolnych zajęć dziecka wiejskiego.

Średnio w każdym dniu tygodnia badane dziecko przeznacza 1,86 godziny na prace domowe i w gospodarstwie rolnym (Ryc. 2). Prawie tyle samo czasu poświęcają dzieci na naukę (1,70 godziny), nieco więcej – na zabawę (2,06 godziny), a najwięcej na oglądanie telewizji (2,48 godziny). Łączny czas, który dziecko spędza przed ekranem telewizyjnym lub komputerowym wynosi prawie trzy godziny (2,88).

Tabela 3
Średni czas (w godz.) przeznaczony na poszczególne czynności w różnych dniach tygodnia, ze względu na płeć badanych dzieci

Rodzaj czynności	Średni czas przeznaczony na poszczególne czynności						
	dzień powszedni		sobota		niedziela lub święto		ogółem na jeden dzień
	średnia	odchylenie st.	średnia	odchylenie st.	średnia	odchylenie st.	średnia
prace domowe lub w gospodarstwie rolnym							
dziewczeta	1,88	1,26	2,81	1,71	0,60	0,99	1,83
chłopcy	1,96	1,35	2,85	1,97	0,66	1,21	1,90
ogółem	1,92	1,30	2,83	1,84	0,63	1,11	1,86
zabawa, własne zainteresowania							
dziewczeta	1,84	1,13	*2,45	1,39	2,79	1,83	2,06
chłopcy	1,84	1,30	2,63	1,83	2,78	1,97	2,09
ogółem	1,84	1,22	2,44	1,63	2,79	1,90	2,06
oglądanie telewizji							
dziewczeta	***1,97	1,26	***2,44	1,55	**3,04	1,80	2,19
chłopcy	2,54	1,63	3,13	1,95	3,62	1,92	2,78
ogółem	2,25	1,49	2,79	1,79	3,33	1,88	2,48
gry TV, komputerowe							
dziewczeta	***0,24	0,58	***0,28	0,73	***0,24	0,65	0,25
chłopcy	0,53	0,94	0,64	1,04	0,68	1,10	0,57
ogółem	0,38	0,79	0,46	0,91	0,46	0,93	0,40
odrabianie lekcji							
dziewczeta	***2,18	1,14	1,35	1,17	1,11	1,21	1,91
chłopcy	1,61	0,98	1,15	1,22	1,25	1,17	1,49
ogółem	1,90	1,10	1,25	1,20	1,18	1,19	1,70

Istotność różnic na poziomie: * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Ryc. 2. Średni czas trwania poszczególnych zajęć w jednym dniu

Średni czas pracy w gospodarstwie domowym i rolnym przypadający na dziewczynkę i chłopca jest bardzo podobny (brak istotnych różnic). Jednak na poszczególne zajęcia dziewczęta i chłopcy poświęcają różną ilość czasu. Wśród cech charakteryzujących dziecko lub jego rodziców, tylko wiek dziecka wpływa istotnie na długość czasu jego pracy (Tabela 4). Dzieci starsze pracują znacznie dłużej niż dzieci w młodszym wieku. Dotyczy to zarówno pracy w dzień powszedni (dzieci starsze – 2,1 godziny, dzieci młodsze – 1,71 godziny), jak również pracy w sobotę (dzieci starsze – 3,0 godziny, dzieci młodsze – 2,63 godziny).

Badane dzieci zostały zapytane również o dzień w tygodniu poprzedzającym badanie, w którym najdłużej pracowały i dzień, w którym pracowały najkrócej lub w ogóle nie pracowały. Dzieci wymieniały konkretne czynności wykonywane w tych dniach i określały czas ich trwania.

Tabela 4
Średni czas (w godz.) przeznaczony na poszczególne czynności w różnych dniach tygodnia ze względu na wiek badanych dzieci

Rodzaj czynności	Średni czas przeznaczony na poszczególne czynności w różnych dniach tygodnia						
	dzień powszedni		sobota		niedziela lub święto		ogółem na jeden dzień
	średnia	odchylenie st.	średnia	odchylenie st.	średnia	odchylenie st.	średnia
prace domowe lub w gospodarstwie rolnym							
11-12 lat	**1,71	1,23	*2,63	1,93	0,70	1,25	1,70
13-14 lat	2,10	1,34	3,00	1,75	0,57	0,96	2,01
zabawa, własne zainteresowania							
11-12 lat	*1,70	1,29	2,41	1,72	*2,60	1,76	1,93
13-14 lat	1,96	1,12	2,46	1,56	2,95	2,01	2,17
oglądanie telewizji							
11-12 lat	2,11	1,65	2,70	1,88	3,15	1,99	2,34
13-14 lat	2,37	1,31	2,86	1,71	3,49	1,77	2,60
gry TV, komputerowe							
11-12 lat	0,31	0,68	0,39	0,83	*0,36	0,80	0,33
13-14 lat	0,45	0,88	0,52	0,98	0,55	1,02	0,47
odrabianie lekcji							
11-12 lat	1,82	1,06	1,24	1,19	1,25	1,18	1,65
13-14 lat	1,96	1,14	1,26	1,21	1,23	1,20	1,75

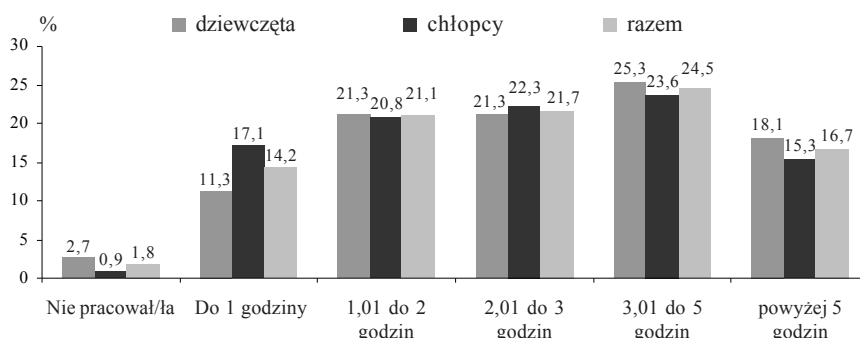
* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001

Średni czas pracy badanych dzieci w dniu największego obciążenia pracą (w tygodniu poprzedzającym badanie) jest stosunkowo wysoki i wynosi 3,54 godziny na jedno dziecko w badanej populacji (Tabela 5). Czas ten jest bardzo zróżnicowany dla poszczególnych dzieci. Niewielka część dzieci (1,8%) w ciągu tygodnia poprzedzającego badanie nie podejmowała żadnych prac w domu lub w gospodarstwie rolnym (Ryc. 3). W dniu największego obciążenia pracą 14,2% dzieci pracowało jedną godzinę lub krócej, co piąte dziecko (21,1%) w dniu takim pracowało od 1 do 2 godzin. Również co czwarte dziecko (21,7%) pracowało od 3 do 5 godzin, a pozostałe (16,7%) – powyżej pięciu godzin. Średni czas pracy dla grupy dziewcząt jest niewiele dłuższy niż dla chłopców, ale różnice nie są istotne statystycznie (Tabela 5).

Tabela 5
Średni czas pracy przypadający na jedno dziecko w dniu największego obciążenia pracą, ze względu na cechy dziecka

Cechy dziecka	Czas pracy w dniu największego obciążenia			
	średnia	odchylenie standardowe	błąd standardowy	istotność różnic
Płeć				
dziewczeta	3,59	2,21	0,15	nie istotna
chłopcy	3,50	2,48	0,17	
ogółem	3,54	2,34		
Wiek				
12 lat	2,91	1,98	0,14	P<0,0001
14 lat	4,10	2,49	0,16	

Istotnie różni się czas pracy dzieci młodszych i starszych. Dzieci starsze w dniu największego obciążenia pracą na zajęcia domowe i w gospodarstwie rolnym poświęciły średnio 4 godziny (4,1), a dzieci młodsze o ponad jedną godzinę mniej (2,91 godziny).

Ryc. 3. Czas pracy w dniu największego obciążenia

Z przeprowadzonych badań wynika, że połowa badanych dzieci posiada przynajmniej jeden dzień w tygodniu, który jest dniem zupełnie wolnym od pracy. Dniem tym jest najczęściej niedziela. Pozostałe dzieci, każdego dnia tygodnia wykonują pewne prace, przy czym co dziesiąte badane dziecko na prace te poświęca minimum jedną godzinę.

Rodzaj prac wykonywanych przez dzieci

Prace wykonywane w gospodarstwie domowym

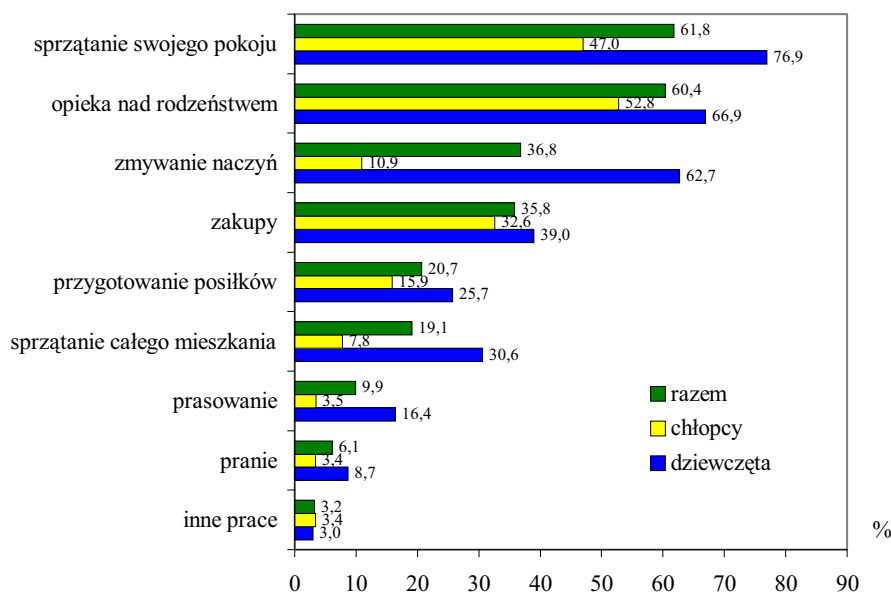

Prawie wszystkie badane dzieci są angażowane do prac domowych. Typowe prace na rzecz gospodarstwa domowego wykonywane są przynajmniej od czasu do czasu przez większość badanych dzieci. Najczęściej prace te polegają na sprzątanii swojego pokoju lub miejsca do odrabiania lekcji, albo na odpoczynku (96,8% dzieci) oraz robieniu zakupów dla domu (95,5%). Niewiele mniej dzieci angażuje się do sprzątanii całego mieszkania (81,2%) i opieki nad rodzeństwem (80,0%). Ponad połowa badanych dzieci zajmuje się przygotowaniem posiłków (56,4%), prasowaniem (57,6) i praniem (53,7%). Niewiele mniejsza część badanych dzieci zmywa naczynia (43,5%). Inne prace domowe, takie jak np. przynoszenie wody, węgla, drewna, palenie w piecu wykonuje 5,2% dzieci.

Przedstawiona poniżej charakterystyka zakresu wykonywanych prac domowych dotyczy samego faktu wykonywania niezależnie od częstotliwości. Dla pewnej części dzieci prace te są stałymi obowiązkami – wykonują je codziennie lub prawie codziennie. Stałymi obowiązkami większości dzieci jest sprząkanie swojego pokoju, miejsca do odrabiania lekcji lub odpoczynku (61,8%) oraz opiekowanie się młodszym rodzeństwem (60,4%) (Ryc. 4). Co trzecie badane dziecko prawie codziennie robi zakupy (35,8%) i zmywa naczynia (36,8%). Stałym obowiązkiem co piątego dziecka jest gotowanie lub przyrządzanie posiłków (20,7%) oraz sprząkanie całego mieszkania (19,1%). Pozostałe prace jako stałe obowiązki wykonuje znacznie mniejszy odsetek badanych: prasowanie – 9,9% i pranie 6,1%.

Prace domowe wyraźnie częściej wykonują dziewczęta niż chłopcy – wszystkie rodzaje prac wykonuje większy odsetek dziewcząt niż chłopców. Mimo to należy przyznać, że do prac domowych angażuje się stosunkowo wysoki odsetek chłopców. Również chłopcy wykonują prace domowe codziennie lub prawie codziennie (Ryc. 4). Stałym obowiązkiem domowym

co drugiego badanego chłopca jest sprzątanie swojego pokoju (47%) i opieka nad młodszym rodzeństwem (52,8%). Co trzeci chłopiec codziennie robi zakupy dla domu. Pozostałe prace domowe niewielki odsetek chłopców wykonuje systematycznie.

Ryc. 4. Prace domowe wykonywane przez dzieci codziennie

Prace wykonywane w gospodarstwie rolnym

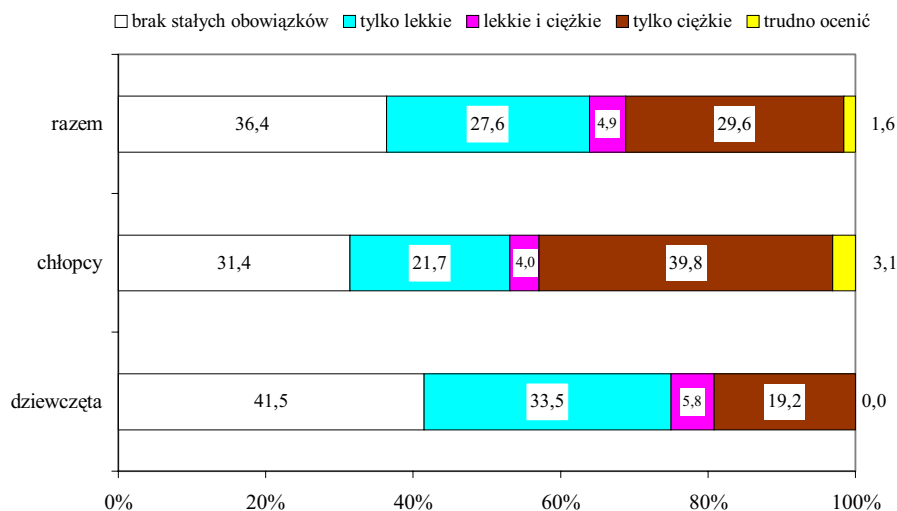
Analiza odpowiedzi na temat prac wykonywanych w różnych porach roku wykazuje, że badane dzieci w różnym zakresie biorą udział niemal we wszystkich pracach gospodarstwa rolnego. Większość prac wykonywanych przez nie w ciągu roku to prace sezonowe. Jednak pewne zajęcia w gospodarstwie rolnym występują niezależnie od pory roku i są codziennymi czynnościami w produkcji rolnej. Ponad 2/3 badanych dzieci z rodzin rolniczych (68,5%) stwierdziła, że ma stałe obowiązki w gospodarstwie rolnym, co oznacza, że pewne prace wykonuje codziennie lub prawie codziennie. Pozostałe dzieci (31,5%) nie mają takich obowiązków. Prawie co trzecie dziecko (29,3%) jako stałe obowiązki wymienia obrządek małych zwierząt, a więc karmienie i pielęgnację psów, królików, drobiu, a co czwarte dziecko (24,4%) do swych stałych obowiązków zaliczyło obrządek dużych zwierząt. Wśród innych prac wykonywanych codziennie stosunkowo często wymieniane były: noszenie

wody, węgla, drewna (6,9%) oraz prace porządkowe (4,9%). Niektóre dzieci przyznały, że do ich stałych obowiązków należą prace stosunkowo ciężkie, takie jak wyrzucanie obornika, i dojenie krów. Stałe obowiązki w gospodarstwie rolnym mają częściej chłopcy (68,5%) niż dziewczęta (57,8%).

Analiza prac wykonywanych w gospodarstwie rolnym przez dzieci codziennie lub prawie codziennie wskazuje, że są to prace o różnej ciężkości, a zatem obciążające dziecko w różnym stopniu. Wynika z niej, że co czwarte dziecko (27,6%) wykonuje prace lekkie i nieco więcej dzieci (29,6%) wykonuje prace ciężkie (Ryc. 5). Wśród stałych obowiązków co dwudziestego dziecka (4,9%) znalazły się zarówno lekkie jak i ciężkie prace. Prace lekkie są wykonywane zdecydowanie częściej przez dziewczęta niż przez chłopców, natomiast w przypadku prac ciężkich sytuacja jest odwrotna – chłopcy wykonują te prace częściej niż dziewczęta (wysoka istotność różnic – $\chi^2 = 32,7$ $p < 0,0001$).

Wysoką istotność różnic stwierdzono również analizując ciężkość stałych obowiązków w gospodarstwie rolnym w zależności od wieku dzieci. Dzieci starsze wykonują zdecydowanie częściej prace ciężkie niż dzieci młodsze.

Wiele prac w rolnictwie stwarza duże zagrożenie wypadkowe i zdrowotne. Prace te są szczególnie niebezpieczne i szkodliwe dla dzieci. Spośród wielu wykonywanych przez dzieci prac wybrano 14 stanowiących zagrożenie dla zdrowia, rozwoju fizycznego lub psychicznego dziecka i spytano o sposób ich wykonywania.

Ryc. 5. Ciężkość prac wykonywanych w gospodarstwie rolnym przez dzieci a ich płeć

Z analiz wynika, że we wszystkich wymienionych pracach brał udział mniejszy lub większy odsetek badanych dzieci. Co drugie dziecko nosiło ciężkie, w jego odczuciu, przedmioty lub jeździło ciągnikiem. Około 1/3 dzieci zaangażowanych była do cięcia słomy lub siana w sieczkarni, uprawy gleby narzędziami ciągnikowymi oraz sadzenia ziemniaków sadzarką. Stosunkowo duży odsetek dzieci brał udział w: uboju zwierząt, omłotach, cięciu drewna piłą tarczową. W pozostałych pracach uczestniczył mniejszy odsetek dzieci, ale należy zaznaczyć, że badane dzieci były zaangażowane również do ręcznego i ciągnikowego rozsiewania nawozów sztucznych oraz do stosowania chemicznych środków ochrony roślin. Udział dzieci w poszczególnych pracach był bardzo zróżnicowany. Pewna część dzieci tylko pomagała osobom dorosłym (najczęściej rodzicom) w ich wykonywaniu, inne były zaangażowane na równi z dorosłymi. Znacząca część dzieci wykonywała te prace zupełnie samodzielnie, bez nadzoru osób dorosłych.

Samodzielne wykonywanie pracy najczęściej dotyczyło jazdy ciągnikiem (17,4%) lub uprawy gleby narzędziami ciągnikowymi (8,0%). Co piąte dziecko (21,1%) stwierdza, że samodzielnie nosi ciężkie przedmioty. Badane dzieci samodzielnie wykonywały również takie prace jak: ubój zwierząt i cięcie słomy lub siana w sieczkarni, cięcie drewna piłą łańcuchową oraz rozsiewanie nawozów sztucznych ręcznie lub rozsiewaczem ciągnikowym czy stosowanie chemicznych środków ochrony roślin (od 1,3% do 5,5 % badanych dzieci).

W celu dokonania ogólnej oceny narażenia dzieci związanego z wykonywaniem prac niebezpiecznych i szkodliwych opracowano liczbowy wskaźnik zagrożenia tymi pracami. Z przeprowadzonej analizy wynika, że 14,5% dzieci nie wykonywało w ogóle prac niebezpiecznych lub szkodliwych dla zdrowia. Zagrożenie ze strony tych prac należy ocenić w przypadku co trzeciego dziecka (32,0%) jako małe; co czwarte dziecko (24,4%) jest nimi w dość znacznym stopniu zagrożone, a 29,2% dzieci zagrożonych jest w dużym stopniu.

Czas pracy a stan zdrowia dzieci

Analiza czasu pracy badanych dzieci w zestawieniu ze wskaźnikami ich stanu zdrowia wykazała, że w niektórych przypadkach występuje współzależność między tymi cechami. Własne zdrowie najlepiej oceniają dzieci pracujące najdłużej (powyżej 3. godzin dziennie) (Tabela 6). W grupie tej tylko 2,9% dzieci twierdzi, że ma słabe zdrowie. Tak ocenia swoje zdrowie kilkakrotnie większy odsetek dzieci pracujących krócej niż 3 godziny dziennie. Natomiast w grupie dzieci nie pracujących ponad 1/4 dzieci (27,8%) twierdzi, że ma słabe zdrowie.

OCHRONA ZDROWIA I REHABILITACJA W ROLNICTWIE

Dzieci nie pracujące w ogóle znacznie częściej niż pracujące cierpią na choroby przewlekłe lub poważnie chorowały (Tabela 7). W grupach dzieci poświęcających na prace domowe lub w gospodarstwie rolnym różną ilość czasu odsetek osób przewlekłe chorych wzrasta wraz ze wzrostem liczby godzin pracy.

Tabela 6
Samooceńna stanu zdrowia dziecka a średni czas pracy
przypadający na jeden dzień w tygodniu

Stan zdrowia	Czas pracy									
	nie pracuje		0,1-1,0 h		1,1-2,0 h		2,1-3,0 h		powyżej 3 h	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
bardzo zdrowe	4	22,2	61	47,7	47	32,2	37	41,6	27	39,1
raczej zdrowe	9	50,0	52	40,6	93	63,7	42	47,2	40	58,0
raczej słabego zdrowia	5	27,8	15	11,7	6	4,1	10	11,2	2	2,9
Razem	18	100,0	128	100,0	146	100,0	89	100,0	69	100,0

$\chi = 29,62$, $p < 0,001$

Tabela 7
Przewlekłe choroby lub przebyte ciężkie choroby a średni czas pracy
przypadający na jeden dzień w tygodniu

Czy dziecko choruje?	Średni czas pracy							
	nie pracuje		0,1-1,5 h		1,51-3,0 h		powyżej 3 h	
	n	%	n	%	n	%	n	%
nie	11	68,8	60	85,7	132	79,5	156	78,9
tak	5	31,3	10	14,3	34	20,5	44	21,1
Razem	16	100,0	70	100,0	166	100,0	209	100,0

$\chi = 10,67$ $p < 0,05$

Dolegliwości typowe dla wieku dziecięcego jak ból gardła, głowy, zębów brzucha itp. nie zależą od czasowego obciążenia pracą. Ogólna ocena stanu zdrowia dokonana na podstawie częstotliwość występowania powyższych dolegliwości nie różni się istotnie w grupach dzieci poświęcających na pracę odmienną ilość czasu (Tabela 8). Należy jednak zaznaczyć, że najlepsze zdrowie (najmniej dolegliwości) mają dzieci w ogóle nie pracujące – co trzecie dziecko (35,3%) oraz pracujące do 1. godziny dziennie – prawie taka sama część dzieci (30,5%). W grupie dzieci pracujących najdłużej odsetek dzieci

mających bardzo dobre zdrowie jest dwukrotnie mniejszy (17,4%) w porównaniu z dziećmi nie pracującymi w ogóle.

Tabela 8
Ogólna ocena stanu zdrowia dziecka a średni czas pracy przypadający na jeden dzień w tygodniu

Stan zdrowia	Czas pracy									
	nie pracuje		0,1-1,0 h		1,1-2,0 h		2,1-3,0 h		powyżej 3,0 h	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
bardzo dobre	6	35,3	39	30,5	32	21,9	24	26,7	12	17,4
raczej dobre	4	23,5	33	25,8	47	32,2	23	25,6	22	31,9
raczej słabe	4	23,5	34	26,6	36	24,7	27	30,0	20	29,0
słabe	3	17,6	22	17,2	31	21,2	16	17,8	15	21,7
Razem	17	100,0	128	100,0	146	100,0	90	100,0	69	100,0

Podobna zależność wystąpiła między czasem pracy dziecka a jego postawą ciała (Tabela 9). Największy odsetek dzieci z wadliwą postawą ciała jest w grupie dzieci nie wykonujących żadnych prac (12, 5%). Wśród dzieci pracujących do 3. godzin dziennie odsetek dzieci o wadliwej postawie ciała jest trzykrotnie mniejszy (4,3%). W grupie dzieci pracujących najdłużej (powyżej 3. godzin) odsetek dzieci o wadliwej postawie nieco wzrasta (7,2%) w porównaniu z dziećmi pracującymi krócej.

Tabela 9
Średni czas pracy dziecka przypadający na jeden dzień w tygodniu a jego postawa ciała

Postawa ciała	Czas pracy							
	nie pracuje		0,1-1,5 h		1,51-3,0 h		powyżej 3 h	
	n	%	n	%	n	%	n	%
doskonała	7	43,8	42	60,0	90	54,2	105	50,2
dobra	7	43,8	25	35,7	69	41,6	89	42,6
wadliwa	2	12,5	3	4,3	7	4,2	15	7,2
Razem	16	100,0	70	100,0	166	100,0	209	100,0

Powyższe zestawienia wskazują, że zupełny brak obowiązków w domu lub gospodarstwie rolnym współwystępuje z ogólnie gorszym stanem zdro-

wia, większą zachorowalnością oraz z gorszą postawą ciała. Poświęcanie na pracę zbyt dużej ilości czasu sprawia, że zwiększa się zachorowalność dzieci i pogarsza się ich postawa ciała.

Rodzaj wykonywanych prac a stan zdrowia dzieci

Stopień zaangażowania badanych dzieci do prac w domu albo do prac niebezpiecznych lub szkodliwych w gospodarstwie rolnym nie ma istotnego wpływu na samoocenę stanu zdrowia (Tabela 10, 11). Należy jednak podkreślić, że wraz ze wzrostem stopnia zaangażowania do prac w domu czy też w gospodarstwie rolnym wzrasta odsetek dzieci, które oceniają swoje zdrowie jako słabe. Jednak różnica ta nie jest istotna statystycznie.

Tabela 10

Samoocena stanu zdrowia dziecka a wskaźnik zaangażowania w prace domowe

Samoocena stanu zdrowia	Zaangażowanie w prace domowe					
	małe		przeciętne		duże	
	n	%	n	%	n	%
bardzo zdrowy	66	44,6	61	35,7	52	37,1
raczej zdrowy	72	48,6	97	56,7	73	52,1
raczej słabego zdrowia	10	6,8	13	7,6	15	10,7
Razem	148	100,0	171	100,0	140	100,0

Tabela 11

Samoocena stanu zdrowia dziecka a wskaźnik zaangażowania do prac niebezpiecznych lub szkodliwych w gospodarstwie rolnym

Samoocena stanu zdrowia	Zaangażowanie							
	brak		raczej małe		raczej duże		bardzo duże	
	n	%	n	%	n	%	n	%
bardzo zdrowy	22	33,3	60	41,1	40	35,7	57	42,5
raczej zdrowy	41	62,1	72	49,3	64	57,1	65	48,5
raczej słabego zdrowia	3	4,5	14	9,6	8	7,1	12	9,0
Razem	66	100,0	146	100,0	112	100,0	134	100,0

Stopień obciążenia pracami domowymi lub rolnymi istotnie różnicuje występowanie niektórych dolegliwości. Większe zaangażowanie do prac domowych powoduje częstsze występowanie takich dolegliwości jak ból głowy oraz ból gardła (Tabela 12, 13).

Tabela 12
Ból głowy a wskaźnik zaangażowania dzieci w prace domowe

Częstotliwość występowania	Zaangażowanie					
	małe		przeciętne		duże	
	n	%	n	%	n	%
prawie nigdy	47	32,9	42	24,3	27	19,4
rzadko	35	24,5	49	28,3	36	25,9
raczej często	45	31,5	45	26,0	34	24,5
bardzo często	16	11,2	37	21,4	42	30,2
Razem	143	100,0	173	100,0	139	100,0

$\chi^2=19,29$, $p<0,01$

Tabela 13
Ból gardła a wskaźnik zaangażowania dzieci w prace domowe

Częstotliwość występowania	Zaangażowanie					
	małe		przeciętne		duże	
	n	%	n	%	n	%
nigdy	29	20,4	21	12,5	4	2,9
bardzo rzadko	50	35,2	63	37,5	32	23,2
raczej często	50	35,2	63	37,5	71	51,4
bardzo często	13	9,2	21	12,5	31	22,5
Razem	142	100,0	168	100,0	138	100,0

$\chi^2=37,80868$ $p<0,001$

W przypadku dużego zaangażowania dzieci do prac niebezpiecznych lub szkodliwych w gospodarstwie rolnym nasilają się u tych dzieci bóle mięśni i stawów (Tabela 14).

Prawie co trzecie dziecko, które jest w bardzo dużym stopniu angażowane do tego typu prac, odczuwa często bóle mięśni i stawów. Dolegliwości te odczuwa o połowę mniejszy odsetek dzieci nie wykonujących tych prac ($\chi^2=12,5$ $p<0,05$).

Tabela 14
Ból mięśni lub stawów a wskaźnik zaangażowania dzieci
do prac niebezpiecznych lub szkodliwych

Częstotliwość występowania	Zagrożenie pracami rolnymi							
	brak		raczej małe		raczej duże		bardzo duże	
	n	%	n	%	n	%	n	%
nigdy	28	42,4	60	42,3	31	28,4	44	34,4
rzadko	28	42,4	54	38,0	53	48,6	45	35,2
często	10	15,2	28	19,7	25	22,9	39	30,5
Razem	66	100,0	142	100,0	109	100,0	128	100,0

$\chi^2=12,51$, $p<0,05$

Różny stopień zaangażowania w wykonywanie prac domowych ma istotny wpływ na ogólną ocenę stanu zdrowia dokonaną w oparciu o częstość odczuwanych dolegliwości. Duże obciążenie pracami domowymi negatywnie wpływa na stan zdrowia dzieci (Tabela 15).

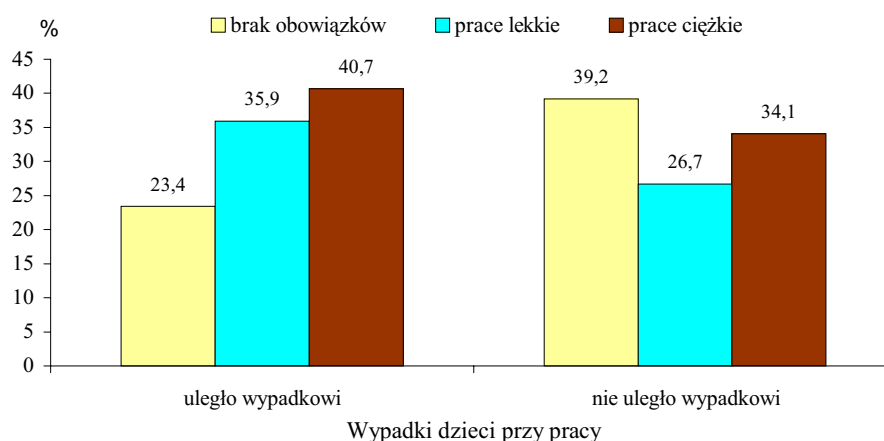
Stan zdrowia co trzeciego dziecka (32,7%) z grupy mało zaangażowanych w prace domowe oceniono jako bardzo dobry. Taką ocenę zdrowia otrzymało tylko co siódme dziecko (14,3%) z grupy dzieci w dużym stopniu zaangażowanych do prac domowych. Wśród dzieci dużo pracujących w domu stosunkowo duży odsetek dzieci (23,6%) często choruje, natomiast wśród dzieci mało pracujących – choruje prawie dwukrotnie mniej (13,6%).

Tabela 15
Ogólna ocena stanu zdrowia dziecka a wskaźnik zaangażowania
w prace domowe

Stan zdrowia	Zaangażowanie w prace domowe					
	małe		przeciętne		duże	
	l	%	l	%	l	%
bardzo dobre	48	32,7	47	27,0	20	14,3
raczej dobre	35	23,8	58	33,3	40	28,6
raczej słabe	44	29,9	34	19,5	47	33,6
słabe	20	13,6	35	20,1	33	23,6
Razem	147	100,0	174	100,0	140	100,0

$\chi^2=22,83$ $p<0,001$

Istotny wpływ na stan zdrowia ludności wiejskiej mają z pewnością wypadki i zatrucia osób pracujących w rolnictwie. Ze statystyk KRUS wynika, że każdego roku kilkoro dzieci w wypadkach przy pracy traci życie, a około 1 500 dzieci doznaje mniej lub bardziej poważnych uszkodzeń ciała.⁷ Z relacji badanych dzieci wynika, że co siódme spośród nich miało wypadek przy pracy w gospodarstwie rolnym lub domowym, a co dwudzieste uległo zatruciu środkami chemicznymi. Analiza wypadkowości w zależności od rodzaju wykonywanych prac w gospodarstwie rolnym wykazała, że istnieje związek między wypadkami a codziennym wykonywaniem prac w gospodarstwie rolnym. Wśród dzieci, które uległy wypadkowi odsetek dzieci mających stałe obowiązki w gospodarstwie rolnym (76,4%) jest znacznie wyższy niż wśród dzieci, które nie miały wypadku (60,8%) (Ryc. 6). Większe obciążenie dzieci stałymi obowiązkami poprzez powierzanie im prac ciężkich fizycznie nie ma istotnego znaczenia w powstawaniu wypadków. Wprawdzie odsetek dzieci wykonujących ciężkie prace jest wyższy w grupie dzieci po wypadku (40,7%) niż w grupie dzieci, które wypadku nie miały (34,1%), ale różnice są niewielkie.

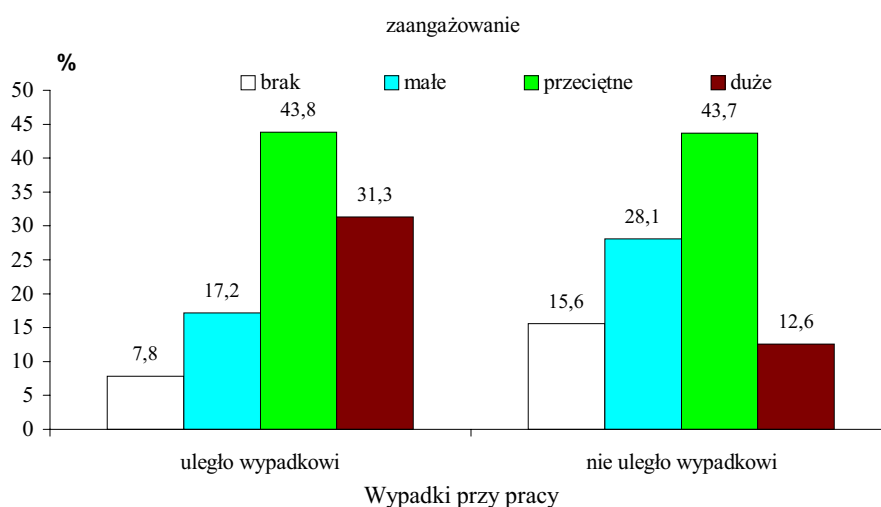

Ryc. 6. Charakter stałych obowiązków dzieci w gospodarstwie rolnym a wypadki przy pracy

Powstawaniu wypadków wśród dzieci sprzyja natomiast angażowania dzieci do prac niebezpiecznych lub szkodliwych. Wypadkom ulegają przede wszystkim dzieci, których zaangażowanie do wykonywania prac niebezpiecz-

⁷ Wypadki przy pracy rolniczej i choroby zawodowe rolników oraz działalność prewencyjna KRUS w 1998 roku. Warszawa 1999 s. 5-10.

nych lub szkodliwych jest duże lub przeciętne (Ryc. 7). Zaangażowanie do tych prac co trzeciego dziecka po wypadku oceniono jako duże, podczas gdy wśród dzieci, które nie uległy wypadkowi, duże zaangażowanie do prac niebezpiecznych wystąpiło prawie trzykrotnie rzadziej (12,6%). Jednocześnie dzieci nie wykonujące prac niebezpiecznych stanowią dwukrotnie większy odsetek wśród dzieci, które nie uległy wypadkowi niż wśród dzieci, które miały wypadek przy pracy.

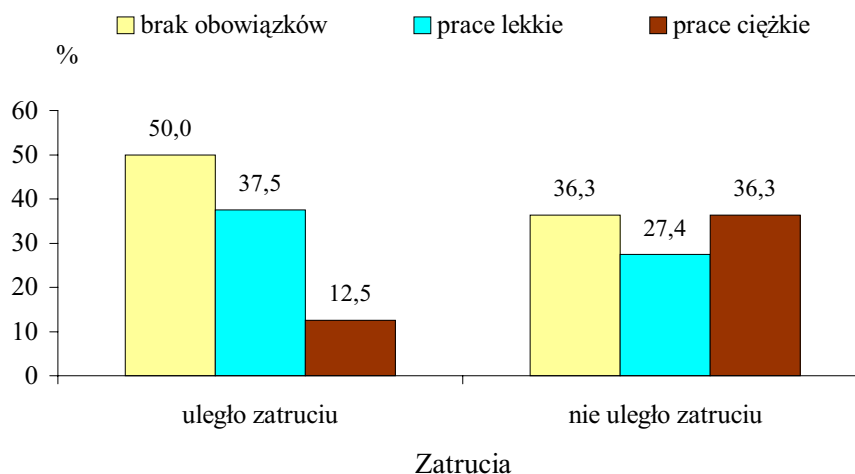

Ryc. 7. Wskaźnik zaangażowania dzieci do prac niebezpiecznych lub szkodliwych a wypadki przy pracy

Na podstawie przeprowadzonych analiz statystycznych można przypuszczać, że występowanie zatruc środków chemicznymi wśród dzieci wiejskich nie jest związane z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego lecz raczej z funkcjonowaniem gospodarstwa domowego. Co drugie dziecko, które uległo zatruciu nie ma stałych obowiązków w gospodarstwie rolnym, a tylko co ósme dziecko (12,5%) często wykonuje prace ciężkie (Ryc. 8).

Wśród dzieci, które nigdy nie zatruci się środkami chemicznymi, tylko co trzecie nie ma stałych obowiązków w gospodarstwie rolnym, ale również co trzecie dziecko tej grupy w ramach stałych obowiązków wykonuje prace ciężkie. Zatem codzienne lub prawie codzienne wykonywanie prac w gospodarstwie rolnym nie sprzyja zatruciom środkami chemicznymi, w tym najrzadziej ulegają zatruciu dzieci wykonujące ciężkie prace fizyczne.

Ryc. 8. Charakter stałych obowiązków dzieci w gospodarstwie rolnym a zatrucia środkami chemicznymi

Podsumowanie

Przeprowadzone badania wykazują, że obciążenie pracą dzieci wiejskich jest bardzo zróżnicowane. Około 1/3 badanych dzieci przeznaczają na wykonywanie różnych prac w gospodarstwie domowym lub rolnym przeciętnie mniej niż 1 godzinę dziennie. Można przyjąć, że jest to zaangażowanie do prac w niedużym wymiarze czasu. Również około 1/3 badanych dzieci pracuje w gospodarstwie domowym lub rolnym przeciętnie od 1 do 2 godzin dziennie. Natomiast pozostała grupa dzieci (35,3%) poświęca na te prace stosunkowo dużo czasu, bo przeciętnie od 2 do 3 godzin dziennie, w tym istnieje grupa dzieci (15,2%), które pracują przeciętnie dłużej niż 3 godziny dziennie.

Czas pracy dzieci jest różny w zależności od pory roku. Najwięcej czasu na pracę dzieci przeznaczają latem. Dniem tygodnia, w którym dzieci pracują najdłużej jest sobota (średni czas dla całej populacji – 2,83 godziny), natomiast najkrócej pracują w niedzielę (średni czas dla całej populacji – 0,63 godziny).

Przeprowadzone analizy wykazują, że badane dzieci, bez względu na czas poświęcany na pracę w gospodarstwie domowym i rolnym, dysponują podobną ilością czasu wolnego. Badane dzieci podobną ilość czasu prze-

znaczą na zabawę, rozwijanie własnych zainteresowań oraz oglądanie telewizji.

Badane dzieci biorą udział niemal we wszystkich pracach gospodarstwa domowego i rolnego. Dla dużej części (około 2/3 badanych) pewne prace domowe lub rolne są ich stałymi obowiązkami, to jest czynnościami wykonywanymi codziennie lub prawie codziennie. Stałe obowiązki badanych dzieci w gospodarstwie rolnym są bardzo zróżnicowane – od prostych czynności dotyczących opieki nad małymi zwierzętami (króliki, drób, psy) po prace ciężkie, składające się z wielu złożonych czynności (obrządek dużych zwierząt, a więc ich karmienie, czyszczenie, wywóz obornika itp.).

Stosunkowo wysoki odsetek dzieci (około połowa badanych) uczestniczy w pracach gospodarstwa rolnego stwarzających duże zagrożenia wypadkowe lub zdrowotne. Znaczna część spośród nich wykonuje te prace zupełnie samodzielnie, bez nadzoru osób dorosłych.

Umiarkowane zaangażowanie dzieci do prac w rodzinnym gospodarstwie rolnym lub do prac domowych na ogół wiąże się z subiektywnie odczuwanym dobrym stanem zdrowia. Dzieci pracujące najdłużej częściej niż pozostałe dzieci podają, że czują się zdrowe oraz rzadziej niż pozostałe dzieci uważają siebie za osoby słabego zdrowia.

W badaniach lekarskich dzieci pracujące niezbyt długo i niezbyt ciężko wypadają korzystniej niż dzieci wcale nie pracujące lub pracujące bardzo dużo. Zupełny brak obowiązków współwystępuje z ogólnie gorszym stanem zdrowia, większą zachorowalnością i gorszą postawą ciała. Z kolei duża ilość czasu poświęcana przez dzieci na pracę wiąże się z większą zachorowalnością i gorszą postawą ciała. Dzieci angażowane do pracy w gospodarstwie rolnym w stopniu umiarkowanym mają częściej prawidłową postawę ciała i rzadziej chorują na poważne schorzenia lub choroby przewlekłe.

Znaczne angażowanie dzieci do prac niebezpiecznych i szkodliwych wiąże się z nasilaniem się u dzieci bólów mięśni i stawów. Znaczne angażowanie do prac domowych powoduje natomiast istotnie częściej występujące bóle głowy i bóle gardła. Należy przyznać, że duże obciążenie pracami domowymi negatywnie wpływa na stan zdrowia dzieci.

Duży zakres obowiązków w gospodarstwie rolnym ma również związek z wypadkowością dzieci. Wypadkowość jest większa w grupie dzieci posiadających stałe obowiązki w gospodarstwie oraz w grupie dzieci angażowanych do wykonywania prac niebezpiecznych lub szkodliwych w stopniu przeciętnym lub dużym. Duże obciążenie dzieci pracami rolnymi nie ma jednak związku ze zwiększoną liczbą zatrucí środkami chemicznymi. W grupie dzieci, które uległy zatruciu znacznie mniej jest dzieci bardzo obciążonych pracami rolnymi niż w grupie dzieci, które nie zatruciły się środkami chemicznymi. Należy przypuszczać, że do zatrucí tego typu dochodzi częściej w gospodarstwie domowym niż rolnym.

Przedstawiona analiza pozwala sądzić, że związek między zaangażowaniem dzieci wiejskich do pracy a ich rozwojem fizycznym i stanem zdrowia ma charakter dwukierunkowy. Oznacza to, że obciążenie dzieci pracą niewątpliwie wpływa na stan zdrowia (umiarkowane zaangażowanie – pozytywnie, nadmierne zaangażowanie – negatywnie), z drugiej strony stan zdrowia i rozwój fizyczny wpływa na decyzję rodziców o powierzaniu dziecku określonych prac i o ilości czasu przeznaczanego przez dziecko na pracę.

Dr Stanisław Lachowski jest pracownikiem Zakładu Ergonomii Instytutu Medycyny Wsi im. Witolda Chodźki w Lublinie.

Prof. dr hab. Jerzy Zagórski jest dyrektorem Instytutu Medycyny Wsi im. Witolda Chodźki w Lublinie.

mgr Marcin Obłoz
mgr Hanna Szostak-Krzywicka

Analiza orzeczeń Sądu Apelacyjnego w Lublinie w sprawach dotyczących zawieszania i ograniczania wypłaty świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników

Na bazie analizy omawianej kategorii spraw rozpoznanych przez sąd apelacyjny uprawniona wydaje się konkluzja o konieczności zwrócenia baczniejszej uwagi na treść i formę stosowanych standardowo druków, gdyż niejednokrotnie wyłącznie tego typu uchybienia uniemożliwiły skuteczną windykację świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników, wypłaconych pomimo ewidentnego braku przesłanek materialnych.

Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (tekst jednolity: Dz. U. z 1998 r. Nr 7 poz. 25 ze zm.), zwana dalej „ustawą”, w art. 1 ust. 2 wyodrębnia ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie oraz ubezpieczenie emerytalno-rentowe.

Do świadczeń pieniężnych przysługujących z poszczególnych rodzajów ubezpieczenia należą zgodnie z art. 9, 18 i 29 tejże ustawy odpowiednio: jednorazowe odszkodowanie z tytułu stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu albo śmierci wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej, zasiłek chorobowy, zasiłek z tytułu urodzenia lub przyjęcia na wychowanie dziecka, zasiłek macierzyński, emerytura rolnicza, renta inwalidzka rolnicza, renta rodzinna, emerytury i renty przyznane na podstawie przepisów obowiązujących przed dniem 1 stycznia 1991 r., dodatki do emerytur i rent oraz zasiłek pogrzebowy.

Ustawa nie uzależnia prawa do świadczeń z ubezpieczenia emerytalno-rentowego (z wyjątkiem zawartym w art. 19 ust. 2, regulującym prawo ubezpieczonego rolnika do wcześniejszej emerytury) od zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej. Jednakże fakt prowadzenia takiej działalności ma wpływ na wysokość wypłacanego świadczenia. *Ratio legis* unormowań przewidujących zawieszanie świadczeń z uwagi na prowadzenie działalności rolniczej wydaje się stanowić założenie, iż świadczeniobiorca osiąga dochody z tej działalności.

Wypłata świadczenia (emerytury, renty inwalidzkiej lub renty rodzinnej) ulega zawieszeniu na zasadach określonych w art. 28 ust. 2-8 i 32 ustawy. Zawieszenie wypłaty emerytury rolniczej lub renty inwalidzkiej rolniczej dotyczy tylko części uzupełniającej tych świadczeń. Zgodnie z art. 28 ust. 2 pkt 2, w związku z art. 6 pkt 10 oraz art. 105 ust. 1, na zasadach określonych w ustawie zawieszaniu podlegają również rolnicze świadczenia emerytalno-rentowe przyznane na podstawie przepisów obowiązujących przed dniem 1 stycznia 1991 r. w części równej 95% emerytury podstawowej, z tym że wypłata tych świadczeń podlega zawieszeniu, o ile podlegałaby zawieszeniu również w myśl przepisów obowiązujących w dacie ich przyznania, chyba że okoliczności uzasadniające zawieszenie nastąpiły po dniu 31 marca 1991 r.

Nie podlegają natomiast zawieszaniu okresowe renty inwalidzkie, przyznane na podstawie art. 24 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (tekst jednolity: Dz. U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 ze zm.).

Wypłatę podlegających zawieszaniu składników powyższych świadczeń zawieszają się w całości lub w części. Wypłata części uzupełniającej, ewentualnie części równej 95% emerytury podstawowej wymienionych wyżej świadczeń ulega zawieszeniu w całości, jeżeli emeryt lub rencista nie zaprzestał prowadzenia działalności rolniczej, przy czym w świetle art. 28 ust. 4 ustawy uznaje się, że przesłanka ta jest spełniona, jeżeli świadczeniobiorca lub jego małżonek jest właścicielem (współwłaścicielem), bądź posiadaczem gospodarstwa rolnego, albo prowadzi dział specjalny produkcji rolnej.

Jednakże w aspekcie tej przesłanki nie uwzględnia się:

- użytków rolnych, lasów i gruntów leśnych, gruntów pod stawami i zabudowaniami, które nie podlegają opodatkowaniu podatkiem rolnym, zgodnie z art. 2 ustawy z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym (tekst jednolity: Dz. U. z 1993 r. Nr 94, poz. 431 ze zm.),
- działów specjalnych, od których podatek nie przekracza połowy stawki podatku rolnego z 1 ha przeliczeniowego,
- gruntów wydzierżawionych na podstawie pisemnej umowy zawartej z osobą nie będącą zstępnym lub pasierbem świadczeniobiorcy, osobą

- pozostającą ze świadczeniobiorcą we wspólnym gospodarstwie domowym lub małżonkiem wymienionych osób, bądź małżonkiem świadczeniobiorcy – o ile umowa została zawarta co najmniej na 10 lat i wpisana do ewidencji gruntów,
- gruntów dzierzawionych od Skarbu Państwa,
  - gruntów trwale wyłączonych z produkcji rolniczej, w tym zalesionych gruntów rolnych,
  - gruntów i działów specjalnych należących do małżonka, z którym świadczeniobiorca zawarł związek małżeński po ustaleniu prawa do emerytury lub renty rolniczej, a także
  - własności nie ustalonej odpowiednimi dokumentami urzędowymi, jeżeli grunty będące przedmiotem tej własności nie znajdują się w posiadaniu rolnika lub jego małżonka.

Wyplata ulega zawieszeniu w połowie jeżeli:

- świadczeniobiorca prowadzi działalność rolniczą z małżonkiem, który nie ma ustalonego prawa do emerytury lub renty i nie spełnia warunków do uzyskania emerytury rolniczej albo renty inwalidzkiej rolniczej,
- gdy świadczeniobiorca prowadzi działalność, mając na utrzymaniu niepełnoletniego zstępnego, który ukończył szkołę podstawową lub 15 lat,
- gdy działalność rolniczą prowadzi wyłącznie współmałżonek świadczeniobiorcy i istnieją szczególne przeszkody w jej zaprzestaniu,
- jeżeli świadczeniobiorca jest długotrwale niezdolny do pracy wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej – przez okres dwóch lat od tego wypadku lub zachorowania.

W jednej czwartej odpowiedniej części świadczenia wyplata ulega zawieszeniu jeżeli:

- świadczeniobiorca nie zawarł umowy z następcą i nie ma możliwości sprzedaży nieruchomości wchodzących w skład gospodarstwa rolnego co najmniej po cenie odpowiadającej ich oszacowaniu według przepisów o gospodarowaniu nieruchomościami Skarbu Państwa, przy czym spełnienie warunku niemożności sprzedaży nieruchomości stwierdza Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa lub upoważniony przez nią wójt,
- jeżeli trwają czynności zmierzające do wywłaszczenia tych nieruchomości, ich wykupu na cel uzasadniający wywłaszczenie lub do trwałego wyłączenia gruntów z produkcji rolniczej, a także
- gdy nieruchomości są położone w strefie ochronnej lub na innym obszarze utworzonym w związku z wprowadzeniem ograniczeń w użytkowaniu gruntów rolnych albo w celach ochronnych.

W razie zawieszenia wypłaty świadczenia w całości lub z powodu wypadku bądź choroby zawodowej na okres dwóch lat – w połowie, zawieszeniu

podlega w całości dodatek pielęgnacyjny, przysługujący z tytułu ukończenia 75 lat.

Wypłata emerytury lub renty rolniczej nie podlega zawieszeniu przez okres jednego roku w przypadku podjęcia działalności rolniczej na gruntach nabytych w drodze dziedziczenia, uprzednio wydierżawionych na okres co najmniej 10 lat, jeżeli dzierżawa ustała wcześniej z przyczyn niezależnych, albo na gruntach odzyskanych w wyniku rozwiązania – z przyczyn niezależnych od uprawnionego – umowy, na podstawie której zbył on te grunty lub w wyniku uchylecia, bądź stwierdzenia nieważności decyzji administracyjnej.

W świetle ustawowych przesłanek zawieszania świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników za prawne formy zaprzestania działalności rolniczej należy zatem uznać:

- zawarcie w formie aktu notarialnego jakiegokolwiek umowy przenoszącej własność i posiadanie nieruchomości wchodzących w skład gospodarstwa rolnego, w szczególności umowy w celu wykonania umowy z następcą, o której mowa w art. 85 ustawy,
- wyzbycie się posiadania gruntów przez rolnika nie będącego ich właścicielem (np. w wyniku ustania dzierżawy),
- wydierżawienie gruntów osobie, nie będącej zstępnym lub pasierbem świadczeniobiorcy, osobą pozostającą ze świadczeniobiorcą we wspólnym gospodarstwie domowym lub małżonkiem wymienionych osób, bądź małżonkiem świadczeniobiorcy – o ile umowa została zawarta co najmniej na 10 lat i wpisana do ewidencji gruntów,
- przejęcie gruntów na własność Skarbu Państwa, dokonane na wniosek rolnika mającego ustalone prawo do emerytury lub renty – w trybie art. 58 ust. 1 ustawy,
- wykup, wywłaszczenie lub trwale wyłączenie gruntów z produkcji rolniczej,
- zrzeczenie się własności nieruchomości rolnej.

W myśl art. 34 ust. 1 prawo do emerytury lub renty rolniczej ulega także zawieszeniu na zasadach określonych w przepisach emerytalnych, z tym że w takim przypadku nie zawieszają się wypłaty części składowej emerytury rolniczej lub renty inwalidzkiej rolniczej, a także nadwyżki emerytury lub renty inwalidzkiej z ubezpieczenia społecznego rolników indywidualnych i członków ich rodzin ponad 95 % emerytury podstawowej.

Niezależnie od przedstawionych powyżej zasad zawieszania wypłaty świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników, faktyczne ograniczenie wysokości wypłacanych świadczeń wynikać może z dokonywanych potrąceń w szczególności z tytułu zaległych składek z odsetkami, składek bieżących,

należnych za osobę pobierającą świadczenie (z wyjątkiem domownika) oraz składek, do opłacenia których zobowiązany jest świadczeniobiorca (art. 50 ust. 1 ustawy).

W kontekście stosowania przytoczonych przepisów poddano analizie orzeczenia Sądu Apelacyjnego w Lublinie, za okres od dnia 1 sierpnia 1996 r. do dnia 31 sierpnia 1999 r. Spośród 407 rozpoznanych w tym okresie spraw z odwołań od decyzji Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego 45 spraw dotyczyło przedmiotowej problematyki, przy czym w siedemnastu sprawach odwołania dotyczyły zasadności kwalifikacji przez organ rentowy pobranych świadczeń jako nienależnych, w związku z następczym stwierdzeniem podstaw do ich zawieszenia.

W tej kategorii spraw jedynie w trzech przypadkach sąd oddalił apelacje ubezpieczonych na podstawie ustalenia, iż zarówno zaskarżona decyzja organu rentowego, jak i orzeczenie sądu pierwszej instancji są prawidłowe. W pięciu przypadkach oddalone zostały apelacje organu rentowego, zaś w siedmiu sprawach sąd apelacyjny zmienił zaskarżone orzeczenia sądu pierwszej instancji – w pięciu przypadkach na korzyść ubezpieczonych.

W jednym przypadku sąd uchylił zaskarżony wyrok i odrzucił odwołanie ubezpieczonego uznając, iż sąd wojewódzki bezzasadnie potraktował zamieszczoną w decyzji KRUS informację o powstałej nadpłacie świadczenia jako orzeczenie podlegające zaskarżeniu. W jednej sprawie uchylono zaskarżony wyrok z uwagi na nie wyjaśnienie wszystkich okoliczności istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy.

Na uwagę zasługuje fakt, iż w trzynastu, spośród siedemnastu spraw dotyczących obowiązku zwrotu świadczeń, wypłaconych pomimo zaistnienia podstaw do ich zawieszenia, przedmiotem oceny sądu apelacyjnego były przede wszystkim przesłanki formalne kwalifikacji świadczeń jako nienależnych.

Przepisy ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, w zakresie zasad zwrotu nienależnie pobranych świadczeń, odsyłają do ogólnych przepisów ubezpieczeniowych, te zaś – zarówno aktualnie jak i w poprzednim stanie prawnym – uzależniają kwalifikację jako nienależnie pobranego świadczenia, wypłaconego pomimo zaistnienia okoliczności powodujących ustanie prawa do świadczenia lub wstrzymania jego wypłaty od pouczenia osoby pobierającej świadczenie o tych okolicznościach.

W świetle analizowanych orzeczeń kwestia prawidłowego pouczenia o powyższych okolicznościach i związanych z nimi obowiązkach ubezpieczonych wydawała się być problematyczna zarówno w praktyce organów rentowych, jak i sądów ubezpieczeń społecznych pierwszej instancji.

W uzasadnieniach przedmiotowych orzeczeń sąd apelacyjny, powołując się na utrwalone orzecznictwo, wielokrotnie wywodził, iż skierowane do świadczeniobiorców pouczenia powinny być precyzyjne, wyczerpujące

i nie nastęcające żadnych trudności interpretacyjnych przeciętnemu odbiorcy, gdyż tylko takie pouczenie uzasadnia możliwość obciążenia ubezpieczonego obowiązkiem zwrotu świadczenia, wypłaconego pomimo braku materialnoprawnej podstawy i na skutek okoliczności nie ujawnionych wobec organu rentowego.

Niedopuszczalne jest przy tym stosowanie domniemania pouczenia świadczeniobiorcy o jego obowiązkach. Pouczenie nie może być abstrakcyjne i nie może odnosić się do wszystkich, hipotetycznych okoliczności powodujących ustanie lub zawieszenie prawa do świadczeń. Sąd apelacyjny wskazywał również na niejasność i standardowość pouczeń zamieszczanych w decyzjach organu rentowego oraz ich nieadekwatność do poszczególnych stanów faktycznych. Jak wynika z jednego z uzasadnień, powyższe mankamenty dostrzegła również Centrala KRUS, wprowadzając druki z rozszerzonym, precyzyjniej sformułowanym pouczeniem.

Na bazie analizy omawianej kategorii spraw rozpoznanych przez sąd apelacyjny uprawniona wydaje się konkluzja o konieczności zwrócenia baczniejszej uwagi na treść i formę stosowanych standardowo druków, gdyż niejednokrotnie wyłącznie tego typu uchybienia uniemożliwiły skuteczną windykację świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników, wypłaconych pomimo ewidentnego braku przesłanek materialnych.

Reprezentatywny dla kwestii związanych z treścią pouczeń zawartych w decyzjach organów rentowych jest stan faktyczny sprawy III AUa 213/97 Sądu Apelacyjnego w Lublinie, zakończonej wyrokiem z dnia 8 lipca 1997 r., zmieniającym zaskarżony wyrok sądu wojewódzkiego i poprzedzającą go decyzję KRUS poprzez orzeczenie, że ubezpieczona nie ma obowiązku zwrotu kwoty żądanej przez organ rentowy z tytułu nienależnie pobranego świadczenia. Istotą sprawy było to, że przytoczony powyżej przepis art. 28 ust. 4 ustawy został po raz pierwszy powołany przez organ rentowy w decyzji zobowiązującej do zwrotu należności, natomiast nie znalazł się on we wcześniejszych decyzjach ustalających prawo ubezpieczonego do renty rodzinnej. W tej sytuacji sąd apelacyjny uznał za błędne stanowisko organu rentowego oraz sądu pierwszej instancji, zgodnie z którym ubezpieczona została prawidłowo pouczona o okolicznościach powodujących zawieszenie wypłaty świadczenia.

W sprawie III AUa 530/98 sąd apelacyjny, zmieniając w części wyrok sądu pierwszej instancji, tj. w zakresie obowiązku zwrotu nienależnie pobranego świadczenia ustalił, że pouczenia zawarte w decyzjach organu rentowego nie były adekwatne do stanu faktycznego sprawy, gdyż nie uwzględniały obowiązku zawiadomienia tegoż organu o fakcie pobierania świadczenia emerytalno-rentowego przez małżonka świadczeniobiorcy. Pobieranie bowiem renty inwalidzkiej przez męża ubezpieczonej dawało organowi rentowemu podstawę do zawieszenia świadczenia stosownie do art. 28 ust. 6 pkt 1 ustawy.

Drugą kategorię spraw z omawianego zakresu, jakie znalazły się na wókanckandzie sądu apelacyjnego w analizowanym okresie, stanowią sprawy z odwołań od decyzji KRUS w przedmiocie potrąceń całości lub części świadczeń z tytułu zaległych składek na ubezpieczenie społeczne rolników.

W świetle zgromadzonego materiału porównawczego (w liczbie dziewięciu spraw) praktyka organów rentowych w tym zakresie wydaje się być całkowicie prawidłowa, gdyż żadne z odwołań ubezpieczonych nie zostało prawomocnie uwzględnione, zaś argumentacja podnoszona przez skarżących w znacznej części odnosiła się do emocjonalnych aspektów sprawy. W kilku natomiast przypadkach sąd wojewódzki bezzasadnie zmienił, nie naruszające prawa decyzje KRUS (opierając się na błędnej interpretacji art. 50 ust. 1 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników), poprzez przyjęcie w drodze wykładni gramatycznej, że powołany przepis nie daje podstaw do potrącenia całości należnego do wypłaty świadczenia. Ponadto sąd wojewódzki uznał, że do renty inwalidzkiej rolniczej ma zastosowanie przepis art. 505 pkt 2 kodeksu cywilnego, zgodnie z którym nie mogą być umorzone przez potrącenie wierzytelności o dostarczenie środków utrzymania, a także dokonał interpretacji art. 50 ust. 1 ustawy w kontekście zasad współżycia społecznego.

W uzasadnieniach wyroków zmieniających powyższe orzeczenia sąd apelacyjny dał wyraz pogładowi, iż powołany ostatnio przepis nie limituje wysokości potrąceń, która należy do swobodnej decyzji organu rentowego, a nadto, iż zasady dokonywania potrąceń ze świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników są uregulowane przepisami ubezpieczeniowymi, a tym samym nie mają tu zastosowania normy prawa cywilnego, w tym także klauzula generalna określona w art. 5 k.c.

Przykładem tego typu orzeczeń są sprawy III AUa 200/98 oraz III AUa 219/98, gdzie sąd pierwszej instancji bezzasadnie wywodził, iż zaskarżona decyzja organu rentowego, „*jakkolwiek poprawna pod względem formalnym, to jednak merytorycznie nie jest słuszna, gdyż KRUS mógł, ale nie musiał dokonywać potrąceń*”. Stanowisko swoje sąd wojewódzki enigmatycznie uzasadniał polityką prorodzinną zasadami słuszności i sytuacją ekonomiczną strony.

Na marginesie wypada zauważyć, że zaległe, bądź nie uiszczone za bieżący kwartał składki na ubezpieczenie społeczne rolników nie stanowią należności pobranych świadczeń w rozumieniu art. 52 ust. 2 ustawy, wskutek czego do potrąceń tych należności nie stosuje się ograniczeń wynikających z przepisów o ubezpieczeniu społecznym, do których odsyła powołany przepis, tj. – wg stanu prawnego przed dniem 1 stycznia 1999 r. – do art. 108-109 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz. U. Nr 40, poz. 267 ze zm.), zaś wg aktualnie obowiązującego prawa – do art. 140-141 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz. U. Nr 162, poz. 1118 ze zm.).

Trzecia kategoria spraw będących przedmiotem kognicji sądu apelacyjnego w omawianym okresie dotyczy różnorodnych stanów faktycznych zakwalifikowanych przez organ rentowy jako przesłanki zawieszenia wypłaty świadczeń z ubezpieczenia rolniczego. W ogólnej liczbie dziewiętnastu spraw z tego zakresu sąd apelacyjny w dziewięciu przypadkach podzielił stanowisko zarówno organu rentowego, jak i sądu pierwszej instancji i oddalił apelacje ubezpieczonych, zaś w trzech przypadkach uchylił zaskarżone wyroki i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania, z uwagi na nie wyjaśnienie wszystkich okoliczności faktycznych. W jednym przypadku oddalono apelację KRUS, nie podzielaając stanowiska organu rentowego co do faktu, iż pobyt świadczeniobiorcy za granicą miał charakter stały. W sześciu sprawach orzeczenia sądu apelacyjnego, uwzględniające apelacje ubezpieczonych lub organu rentowego, miały charakter reformatoryjny.

Wskazać tu można, na przykład, stan faktyczny sprawy III AUa 461/97, w której zarówno organ rentowy, jak i sąd pierwszej instancji prawidłowo ustaliły, że minął dwuletni okres z art. 28 ust. 5 ustawy, uprawniający prowadzącą działalność rolniczą ubezpieczoną do pobierania połowy świadczenia z uwagi na niezdolność do pracy spowodowaną wypadkiem przy pracy, ale nie zwróciły uwagi na to, iż ubezpieczona spełniała warunek art. 28 ust. 6 pkt 1 ustawy do dalszego pobierania renty. Wskazuje to na konieczność zwrócenia baczniejszej uwagi na wszechstronne wyjaśnienie okoliczności faktycznych przez organy orzekające, mając na względzie poziom świadomości prawnej ubezpieczonych.

W konkluzji powyższej analizy – jakkolwiek opartej na niezbyt licznych w praktyce orzeczniczej sądu apelacyjnego sprawach z przedmiotowego zakresu – należy stwierdzić, że sprawy dotyczące zawieszania i ograniczania wypłaty świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników nie nasuwają poważniejszych problemów prawnych, jak również nie nastęrczają istotnych trudności organom stosującym odnośne przepisy.

W związku z powyższą problematyką wypada jednakże odnotować interesującą wykładnię pojęcia „działalności rolniczej”, dokonaną przez Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z dnia 27 maja 1997 r. w sprawie II UKN 145/97 opublikowanego w OSN APUS Nr 8 z 1998 r. pod pozycją 247. Z wywodów Sądu Najwyższego wynika, iż nabycie własności gospodarstwa rolnego w drodze dziedziczenia, bez prowadzenia działalności rolniczej, nie stanowi podstawy do zawieszenia wypłaty świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników, gdyż jeżeli grunty rolne nie znajdują się w posiadaniu rolnika lub jego małżonka, to chociaż jest ich właścicielem czy współwłaścicielem, nie można uważać, że prowadzi działalność rolniczą.

Do powyższej konkluzji Sąd Najwyższy doszedł w wyniku systemowej wykładni omówionego powyżej art. 28 ustawy, w związku z art. 6 pkt 3, zgodnie z którym ilekroć w ustawie jest mowa o działalności rolniczej, ro-

zumie się przez to działalność w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej, w tym produkcji ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej, rybnej i leśnej. Sąd Najwyższy powołuje również art. 38 ustawy, który dotyczy warunków podlegania ubezpieczeniu i wprowadza domniemanie, że właściciel czy współwłaściciel gruntów prowadzi działalność rolniczą na tych gruntach lub uczestniczy w prowadzeniu takiej działalności, z czego zdaniem Sądu Najwyższego wynika, iż ustawodawca nie wyklucza sytuacji, w jakich właściciel czy współwłaściciel gruntów nie prowadzi działalności rolniczej na swoich gruntach.

Na zasadzie wnioskowania *a maiori ad minus* Sąd Najwyższy wywodzi, iż skoro zgodnie z art. 28 ust. 9 ustawy w przypadku podjęcia działalności rolniczej na gruntach nabytych w drodze dziedziczenia wypłata świadczeń nie ulega zawieszeniu przez okres jednego roku, to nie można stosować częściowego zawieszenia wypłaty, jeżeli emeryt lub rencista nie posiada faktycznie gospodarstwa rolnego. Sąd Najwyższy powołuje również przepisy art. 1025 kodeksu cywilnego, wprowadzający domniemanie, że osoba, która uzyskała stwierdzenie nabycia spadku, jest spadkobiercą, co – chociażby w świetle art. 1029 k.c. przewidującego roszczenie o wydanie spadku – nie oznacza faktycznego objęcia spadku.

Na uwagę zasługuje także afirmujące powyższe orzeczenie stanowisko B. Wierzbowskiego („*Ubezpieczenia społeczne*” cz. II, „*Przegląd orzecznictwa z zakresu ubezpieczeń rolniczych*”; *Ubezpieczenia w Rolnictwie Materiały i Studia*; Nr 2 z 1999 r.; KRUS; Warszawa 1999), zgodnie z którym zawarte w uzasadnieniu wyroku wywody Sądu Najwyższego zasługują na pełną aprobatę oraz upowszechnienie. Komentator zdaje się nawiązywać do obiektywnej teorii egzegezy przepisów prawa, podnosząc, iż w aktualnych realiach polskiego rolnictwa odpadło uzasadnienie dla restryktywnej wykładni art. 28 ustawy, odwołującej się do motywów historycznych i *ratio legis* w chwili jej uchwalania, gdy ustawodawca nie uwolnił się jeszcze od tendencji, aby za pomocą przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników realizować również cele pozaubezpieczeniowe.

Słusznie więc Sąd Najwyższy – na gruncie wykładni systemowej – zwraca uwagę na elementy socjalne i ekonomiczne, podkreślając, iż przy częściowym zawieszeniu wypłaty świadczeń zakłada się, że emeryt lub rencista ma z prowadzenia działalności rolniczej jakieś źródło dochodu, a więc restrykcje zawarte w przepisach o zawieszeniu wypłaty świadczeń nie powinny odnosić się do nie posiadających właścicieli gruntów rolnych. Ze względów praktycznych ustawodawca przyjął domniemanie, że stan prawny (stosunki własnościowe) jest zgodny ze stanem faktycznym (posiadanie, prowadzenie działalności rolniczej). Domniemanie to jest jednak wzruszalne zarówno w postępowaniu przed organem rentowym, jak i przy rozpatrywaniu przez sądy spraw z zakresu ubezpieczenia społecznego rolników, przy czym ciężar

dowodu spoczywa na zainteresowanym, który musi wykazać, że nie prowadzi działalności rolniczej.

W ocenie autorów niniejszego opracowania, przedstawiona powyżej interpretacja pojęcia „prowadzenia działalności rolniczej” w kontekście podstawy częściowego zawieszenia wypłaty świadczeń emerytalno-rentowych daje wyraz nie tyle systemowej, co funkcjonalnej (celowościowej) metodzie wykładni przepisu art. 28 ust. 4 ustawy. Powołany przepis stanowi, iż uznaje się, że emeryt lub rencista zaprzestał prowadzenia działalności rolniczej, jeżeli on, ani jego małżonek nie jest właścicielem (współwłaścicielem) lub posiadaczem gospodarstwa rolnego i nie prowadzi działu specjalnego, nie licząc: [...]. Niewątpliwie z wyjątków określonych w dalszej części przepisu wynika – jak słusznie wywiódł Sąd Najwyższy – że *ratio legis* instytucji częściowego zawieszania wypłaty świadczeń stanowi założenie, iż świadczeniobiorca osiąga dochód z działalności rolniczej. Niemniej jednak konstrukcja przepisu jest raczej przykładem fikcji prawnej, niż domniemania prawnego (por. np.: art. 38 ustawy; art. 7, art. 197, art. 341, art. 1025 § 2 kodeksu cywilnego; art. 62 §1 i 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, art. ustawy o księgach wieczystych i hipotece), co oznacza, że ustawodawca nakazuje traktować hipotezę normy prawnej zawartej w komentowanym przepisie jako równoznaczną co do skutków prawnych z hipotezą art. pkt 3 ustawy, który zawiera ustawową definicję „działalności rolniczej” i stosować ją do dyspozycji art. 28 ust. 1 ustawy, zgodnie z którym wypłata emerytury lub renty inwalidzkiej ulega częściowemu zawieszeniu na zasadach określonych w ust. 2-8, jeżeli emeryt lub rencista prowadzi działalność rolniczą.

Sąd Najwyższy dając pierwszeństwo wykładni systemowej, a raczej – zdaniem autorów – teleologicznej, przed wykładnią gramatyczną, nie zwrócił uwagi na fakt, iż przepis art. 28 ust. 4 byłby zbędny, gdyby ustawodawca utożsamiał pojęcie „działalności rolniczej” jako przesłanki zawieszenia wypłaty świadczeń z ustawową definicją zawartą w art. 6 pkt 3 ustawy. Nie byłoby żadnej potrzeby użycia sformułowania: „uznaje się, że emeryt lub rencista zaprzestał prowadzenia działalności rolniczej”, o ile ustawodawca uzależniałby zawieszanie wypłaty świadczeń od faktycznego prowadzenia takiej działalności. Zastosowany w formie alternatywnej zwrot „nie jest właścicielem (współwłaścicielem) lub posiadaczem gospodarstwa rolnego” dowodzi, iż dyspozycja cytowanego przepisu – z zastrzeżeniem wyjątków określonych w pkt 1-7 – dotyczy zarówno świadczenioborców wykonujących władztwo faktyczne, jak i nie posiadających właścicieli gospodarstwa rolnego. Wynika to także z art. 28 ust. 4 pkt 7 ustawy, zgodnie z którym nie uznaje się za prowadzenie działalności rolniczej własności (udziału we współwłasności) nie ustalonej odpowiednimi dokumentami urzędowymi, jeżeli grunty będące przedmiotem tej własności (współwłasności) nie znajdują się w posiadaniu rolnika lub jego małżonka. Wyłączenie to byłoby bezprzedmiotowe, gdyby

ustawodawca generalnie uzależniał zawieszanie wypłaty świadczeń od posiadania gruntów rolnych przez właściciela. W oparciu o metodę wykładni systemowej nie może ostać się także argument z przepisu art. 28 ust. 9 ustawy stanowiącego, iż wypłata świadczeń nie ulega zawieszeniu przez okres jednego roku w przypadku podjęcia działalności rolniczej na gruntach: nabytych w drodze dziedziczenia; uprzednio wydzierżawionych co najmniej na dziesięć lat, jeżeli dzierżawa ustała wcześniej z przyczyn niezależnych od wydzierżawiającego lub odzyskanych w wyniku rozwiązania – z przyczyn niezależnych od uprawnionego – umowy, na podstawie której uprzednio zbył on te grunty, albo w wyniku uchylecia bądź stwierdzenia nieważności decyzji administracyjnej.

Zdaniem autorów, z usytuowania cytowanego przepisu wynika, że operuje on pojęciem działalności rolniczej w rozumieniu art. 28 ust. 4 ustawy i na jego gruncie nie sposób zasadnie przyjąć niemożności zawieszenia wypłaty świadczeń, jeżeli emeryt lub rencista nie posiada faktycznie gospodarstwa rolnego. *Ratio legis* tego przepisu ogranicza się do uwzględnienia sytuacji, w której świadczeniobiorca wskutek zdarzeń od niego niezależnych uzyskuje władztwo faktyczne lub prawne gospodarstwa rolnego, wyczerpując tym samym dyspozycję art. 28 ust. 4 ustawy. Oczywista jest celowość wprowadzenia w takiej sytuacji swoistego okresu karencji zawieszenia wypłaty świadczeń, umożliwiającego zainteresowanemu ewentualne rozporządzenie gospodarstwem rolnym w zamiarze uniknięcia zawieszenia. Nie wydaje się, aby ustawodawca zakładał, iż świadczeniobiorca, zaskoczony losowym odzyskaniem czy uzyskaniem gospodarstwa rolnego, natychmiast podejmował w nim działalność rolniczą w rozumieniu art. 6 pkt 3 ustawy, co stanowi dodatkowy argument za wykładnią systemową wyłącznie w obrębie art. 28 ustawy.

Nie wydaje się również zasadny argument oparty na domniemaniu wprowadzonym w art. 38 ustawy, gdyż przepis ten dotyczy ustalenia podlegania ubezpieczeniu i winien być interpretowany w związku z ustawową definicją pojęcia działalności rolniczej oraz rolnika jedynie na użytek tego postępowania. Konkluzje na gruncie art. 1025 k.c. i art. 1029 k.c. są tyleż oczywiste, co nie adekwatne w kontekście przedmiotowej kwestii. Niewątpliwie ze stwierdzenia nabycia spadku nie wynika fakt jego objęcia. Podobnie jednak nabycie własności gospodarstwa rolnego na podstawie czynności prawnej nie jest równoznaczne z wejściem w jego posiadanie, a tym bardziej z podjęciem działalności rolniczej w rozumieniu art. 6 pkt 3 ustawy. Podzieliwszy poglądy Sądu Najwyższego, należałoby konsekwentnie przyjąć stanowisko, iż stosunki własnościowe nie mają żadnego znaczenia w kontekście instytucji częściowego zawieszania wypłaty świadczeń z ubezpieczenia społecznego rolników, a istotny jest wyłącznie fakt ewentualnego prowadzenia przez świadczeniobiorcę działalności w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej, w tym produkcji ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej, rybnej i leśnej.

Stanowisko Sądu Najwyższego nie wydaje się możliwe do zaakceptowania w świetle gramatycznej wykładni art. 28 ustawy, która pozwala na jednoznaczne ustalenie treści zawartej w tym przepisie normy. Systemowe sięgnięcie do art. 6 pkt 3 ustawy, jakkolwiek logicznie poprawne, nie jest uzasadnione z uwagi na to, iż – jak starali się wykazać autorzy – art. 28 ust. 4 ustawy w sposób szczególnie definiuje działalność rolniczą w związku z zawieszaniem świadczeń emerytalno-rentowych. Natomiast do wykładni funkcjonalnej nie uprawnia jednoznaczny sens przepisu. Przedmiotowa kwestia jest dyskusyjna na tle dotychczasowej praktyki sądów powszechnych, opartej na gramatycznej wykładni art. 28 ust. 4 ustawy. Przykładami takiej interpretacji powołanego przepisu są chociażby orzeczenia wydane w sprawach III AUa 315/97, czy IIIAUa 351/97 Sądu Apelacyjnego w Lublinie, w uzasadnieniach których sąd – na bazie analogicznego stanu faktycznego – wyraził pogląd, iż art. 28 ust. 4 ustawy wprowadza domniemanie prowadzenia działalności rolniczej przez właściciela lub posiadacza gospodarstwa rolnego i jedynie przeprowadzenie dowodu, że rencista lub emeryt, ani jego małżonek, nie są właścicielami, współwłaścicielami, bądź posiadaczami gospodarstwa rolnego, może to domniemanie obalić. Nie wymagają komentarza konsekwencje postulowanego upowszechnienia odmiennego poglądu dla praktyki sądów oraz organów rentowych.

Mgr Hanna Szostak-Krzywicka jest sędzią Sądu Apelacyjnego w Lublinie.

Mgr Marcin Obłozą jest asystentem w Zakładzie Prawa Pracy na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

mgr Ewa Jaworska-Spičak

Zwłoka w zgłoszeniu przez rolnika wypadku przy pracy rolniczej a prawo do jednorazowego odszkodowania

(...) co należy rozumieć pod pojęciem zgłoszenia wypadku „bez zbędnej zwłoki”? Czy „zwłoką” jest zgłoszenie wypadku np. po upływie dwóch dni, czternastu dni, czy też dwóch lat od zaistniałego zdarzenia? Jaki skutek prawny ma zgłoszenie wypadku po upływie określonego czasu, warunkującego przyznanie prawa do jednorazowego odszkodowania z tytułu wypadku przy pracy rolniczej?

Przed zbliżającą się nowelizacją ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników,¹ gdy zapoznają się z kolejnymi projektami zawierającymi istotne zmiany, nie znalazłam przepisu, który doprowadziłby do rozwiązania istniejących od lat problemów:

- Czy zwłoka w zgłoszeniu przez rolnika wypadku przy pracy rolniczej ma wpływ na prawo do jednorazowego odszkodowania?
- Czy Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego winna zawsze odpowiadać przyznaniem prawa do jednorazowego odszkodowania z tytułu wypadku przy pracy rolniczej, zgłoszonego ze zwłoką nawet 2-letnią, w sytuacji, gdy nie ma jeszcze przedawnienia roszczenia w świetle art. 291 k.p.?
- Czy zwłoka w zgłoszeniu wypadku w sytuacji, gdy jego okoliczności i przyczyny świadczą, że był to wypadek przy pracy rolniczej, może skutkować odmową prawa do jednorazowego odszkodowania?

---

¹ Ustawa z dnia 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz. U. z 1998 r. Nr 7, poz. 25 z późn. zm.).

- Jak ma się przedawnienie roszczenia o jednorazowe odszkodowanie do nałożonego przez ustawodawcę na poszkodowanego obowiązku, aby każdy zaistniały wypadek w gospodarstwie rolnym zgłaszał on bez zbędnej zwłoki?

Niniejsze opracowanie winno dać odpowiedź na pytanie, jak w praktyce sprawdza się przepis art. 45 ust. 1 ww. ustawy. Jak wiadomo, każdy przepis prawny jest weryfikowany poprzez możliwość wykorzystania go w praktyce. Zebrane przeze mnie przykłady zastosowania wymienionego przepisu są dowodami w omawianej sprawie.

W myśl ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników ubezpieczonemu (rolnikowi/domownikowi), który doznał stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku przy pracy rolniczej, przysługuje jednorazowe odszkodowanie. Jednorazowe odszkodowanie przysługuje także osobie najbliższej ubezpieczonemu rolnikowi, która – nie będąc jego pracownikiem i nie podlegając ubezpieczeniu – pomagała ubezpieczonemu rolnikowi w pracach związanych z prowadzeniem działalności rolniczej i wskutek zaistniałego wypadku doznała uszczerbku na zdrowiu.

Ponadto jednorazowe odszkodowanie przysługuje także członkom rodziny ubezpieczonego, zmarłego wskutek wypadku przy pracy rolniczej, a także członkom osoby najbliższej, o której mowa w art. 10 ust. 1 pkt 2 ustawy, która zmarła wskutek wypadku. Zgodnie z art. 45 omawianej ustawy, w razie zaistnienia wypadku przy pracy rolniczej poszkodowany oraz rolnik są obowiązani bez zbędnej zwłoki zgłosić KRUS wypadek.

Powstaje w tym miejscu pytanie, co należy rozumieć pod pojęciem zgłoszenia wypadku „bez zbędnej zwłoki”? Czy „zwłoka” jest zgłoszenie wypadku np. po upływie dwóch dni, czternastu dni, czy też dwóch lat od zaistniałego zdarzenia? Jaki skutek prawny ma zgłoszenie wypadku po upływie określonego czasu, warunkującego przyznanie prawa do jednorazowego odszkodowania z tytułu wypadku przy pracy rolniczej. Odpowiedź na zadane pytania należałoby poprzedzić wyjaśnieniem, jak uprzednio obowiązujące przepisy ustaw o ubezpieczeniu społecznym rolników i przepisy wykonawcze do tych ustaw definiowały postępowanie odnośnie zgłaszania zaistniałych wypadków przy pracy rolniczej.

Otóż § 9 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 9 grudnia 1977 r. w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin² stanowił, że o każdym

---

² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9.12.1977 r. w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin (Dz. U. z 1977 r. Nr 37, poz. 166 z późn. zm.).

wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym poszkodowany, członek jego rodziny lub sołtys jest obowiązany bezzwłocznie zawiadomić naczelnika gminy. Ponadto, w świetle § 19 ww. rozporządzenia: „świadczenia z tytułu wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym nie przysługiwały, jeżeli poszkodowany lub członkowie jego rodziny nie zawiadomili naczelnika gminy o wypadku w ciągu 6. miesięcy od dnia wypadku lub ustania przyczyn uniemożliwiających zawiadomienie o wypadku”.

W tym miejscu należy stwierdzić, że w okresie obowiązywania ustawy z dnia 27.10.1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin,³ § 19 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 9.12.1997 r. – jako przepis wykonawczy – nie zawsze skutkowałam decyzją odmawiającą ubezpieczonym rolnikom prawa do jednorazowego odszkodowania z dwóch powodów:

- 1) z uwagi, że w takich przypadkach, gdy zgłoszenie wypadku miało miejsce po upływie 6. miesięcy od dnia wypadku, ustalano przeważnie przyczynę uniemożliwiającą zawiadomienie o wypadku, co powodowało automatyczne przesunięcie tego terminu i możliwe było przeprowadzenie postępowania w zakresie ustalania okoliczności i przyczyn zaistniałego zdarzenia,
- 2) z uwagi na 3-letnie przedawnienie roszczenia o jednorazowe odszkodowanie z tytułu wypadku przy pracy od dnia, w którym roszczenie to stało się wymagalne – zgodnie z art. 291 § 1 k.p.⁴

Jeśli chodzi o brzmienie tego przepisu pod rządami ustawy z dnia 14.12.1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin,⁵ to – zgodnie z § 16 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 28 marca 1983 r.⁶ – poszkodowany, członek jego rodziny lub sołtys był obowiązany niezwłocznie zawiadomić naczelnika gminy o każdym wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym.

Tak więc brzmienie przepisu dot. obowiązku niezwłocznego zgłoszenia wypadku nie uległo zmianom. Przepis ten został jedynie przeniesiony z rozporządzeń do ustawy z dnia 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników. Zrezygnowano natomiast zarówno w ustawie z dnia 14.12.1982 r. o u.s.r., jak i w obowiązującej obecnie ustawie z dnia 20.12.1990 r. o u.s.r. z przepisu, który pozbawiałby prawa ubezpieczonego rolnika lub domownika do jednorazowego odszkodowania w przypadku zgłoszenia wypadku po upły-

³ Ustawa z dnia 27.10.1977 r. o z.e.r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 32, poz. 140).

⁴ Art. 291 § 1 Kodeksu pracy.

⁵ Ustawa z dnia 14.12.1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (Dz. U. Nr 40, poz. 268 z późn. zm.).

⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28.03.1983 r. w sprawie wykonania niektórych przepisów ustawy o u.s.r. (Dz. U. z 1983 r. Nr 21, poz. 94 z późn. zm.).

wie 6. miesięcy od dnia zaistniałego zdarzenia. Przyjęto bowiem założenie, że uregulowanie to kolidowałoby z art. 291 § 1 k.p. dot. przedawnienia roszczenia o jednorazowe odszkodowanie.

Reasumując, zgodnie z obowiązującymi przepisami, poszkodowany oraz rolnik jest obowiązany niezwłocznie zgłosić Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego każdy wypadek przy pracy rolniczej. Jeżeli zgłoszenie nastąpiło z opóźnieniem, zgłaszający wypadek powinien podać przyczynę zwłoki, która zostaje wpisana do protokołu powypadkowego. Zgłoszenie może być także dokonane przez członków rodziny oraz inne osoby w każdy dostępny sposób – m.in. osobiście, za pośrednictwem poczty lub telefonicznie.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że do przyjęcia zgłoszenia wypadku przy pracy rolniczej zobowiązane są wszystkie oddziały regionalne oraz placówki terenowe KRUS.

Zgłoszenie wypadku dokonane przez osobę uprawnioną do jednorazowego odszkodowania z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego jest jednoznaczne ze zgłoszeniem roszczenia o to świadczenie. Inne osoby zgłaszające zaistnienie wypadku winny być poinformowane przez KRUS, że dokonały tylko zgłoszenia wypadku, natomiast o przyznaniu jednorazowego odszkodowania osoba uprawniona powinna wystąpić z odpowiednim wnioskiem. Zgłoszenie bowiem wypadku bez zbędnej zwłoki ułatwia organowi rentowemu KRUS niezwłoczne podjęcie postępowania dowodowego, mającego na celu ustalenie okoliczności i przyczyn zaistniałego zdarzenia.

Należy więc ponownie postawić pytanie – czy i jaki skutek prawny ma zwłoka w zgłoszeniu wypadku przy pracy rolniczej na prawo do jednorazowego odszkodowania?

Proponuję dokonać analizy na wybranych przykładach, w których wypadki zostały zgłoszone z różnym opóźnieniem. Pozwoli to w konsekwencji na sformułowanie odpowiedzi i wyciągnięcie wniosków na postawione tak pytanie.

Przykład 1

Ubezpieczony rolnik uległ wypadkowi podczas obrządku inwentarza (został kopnięty przez konia) w gospodarstwie rolnym. Poszkodowany zgłosił wypadek po upływie 60. dni, bo – jak stwierdził – nie wiedział, że może ubiegać się o jednorazowe odszkodowanie. Okoliczności zdarzenia były bezsporne, albowiem potwierdzili je świadkowie oraz lekarz, który udzielił rolnikowi pierwszej pomocy.

Przykład 2

Ubezpieczony rolnik uległ wypadkowi drogowemu podczas powrotu z punktu skupu. Wypadek zgłosił ze znacznym opóźnieniem – po upływie dwóch lat. Uzasadnił, że było ono spowodowane długotrwałym leczeniem. Skompletowana dokumentacja potwierdziła okoliczności zaistniałego zdarzenia i wykluczona została przyczyna spowodowania przez rolnika wypadku wskutek rażącego niedbalstwa.

Przykład 3

Ubezpieczony rolnik uległ wypadkowi na własnym podwórku. Podał do protokołu powypadkowego, że niósł karmę dla zwierząt i poślizgnął się. Wypadek zgłosił po upływie 14. dni, a przyczyny opóźnienia zgłoszenia wypadku nie umiał uzasadnić. Z karty leczenia szpitalnego, po którą wystąpił organ rentowy KRUS wynikało, że w szpitalu tym rolnik podał inne okoliczności zaistniałego zdarzenia niż do protokołu powypadkowego.

Przykład 4

Ubezpieczony rolnik uległ wypadkowi podczas prac żniwnych – upadł z przyczepy. Nie doznał wtedy zewnętrznych obrażeń, dlatego nie zgłosił zaistniałego zdarzenia w KRUS. Dopiero po upływie trzech lat zgłosił wypadek, przedkładając orzeczenie lekarskie, z którego wynika, że aktualnie ujawnione schorzenie jest wynikiem wypadku sprzed trzech lat, o czym poszkodowany nie wiedział.

Warto podkreślić, że w podanych przykładach wypadki zostały zgłoszone z różnym opóźnieniem. Różne też były same okoliczności i przyczyny zaistniałych zdarzeń. Analizując je pod kątem zwłoki na prawo do jednorazowego odszkodowania, należy stwierdzić, co następuje: zarówno w przykładzie 1, gdzie zwłoka w zgłoszeniu wypadku wyniosła 60 dni, jak też w przykładzie 2, gdzie wypadek zgłoszono aż z dwuletnim opóźnieniem (niezależnie od uzasadnienia przyczyny opóźnionego zgłoszenia), organ rentowy KRUS nie miał podstaw prawnych do odmowy poszkodowanym prawa do jednorazowego odszkodowania z tytułu doznanego stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu.

Uzasadnienie przyznania prawa do jednorazowego odszkodowania jest proste, albowiem okoliczności samych zdarzeń były bezsporne i nosiły zna-

miona wypadku przy pracy rolniczej, zgodnie z definicją wypadku przy pracy zawartą w art. 11 ustawy z dnia 20.12.1990 r. o u.s.r.

Tak więc późne zgłoszenie tych zdarzeń przez poszkodowanych nie mogło mieć wpływu na prawo do świadczenia. Ponadto w żadnym z dwóch przykładów nie nastąpiło przedawnienie roszczenia w świetle art. 291 § 1 k.p.

Jeśli chodzi o sytuację podaną w przykładzie 3, to fakt zwłoki w zgłoszeniu wypadku i brak podania przyczyny opóźnienia także nie wpłynął na wydanie przez KRUS decyzji odmawiającej poszkodowanemu prawa do jednorazowego odszkodowania. Natomiast fakt, iż rozbieżne było udokumentowanie okoliczności zaistniałego zdarzenia spowodował, że organ rentowy nie uznał go za wypadek przy pracy rolniczej, a tym samym poszkodowany nie nabył prawa do świadczenia.

Można przyjąć, że w podanym przykładzie 3 na odmowę prawa, wobec niemożności ustalenia faktycznych okoliczności zdarzenia, miało dodatkowo negatywny wpływ także późne zgłoszenie samego wypadku przez poszkodowanego. Nie mógł on bowiem udowodnić okoliczności zdarzenia, które świadczyłyby bezspornie, że zaistniałe zdarzenie było wypadkiem przy pracy rolniczej. Tak więc późne zgłoszenie zaistniałego zdarzenia w tym przypadku dodatkowo „wspomagało” uzasadnienie decyzji odmawiającej prawa do jednorazowego odszkodowania.

Co się zaś tyczy sytuacji przedstawionej w przykładzie 4, gdzie zgłoszenie wypadku nastąpiło aż po upływie trzech lat, to pomimo tak znacznego opóźnienia (okoliczności zdarzenia były bezsporne) organ wydał decyzję przyznającą prawo do jednorazowego odszkodowania, zgodnie z uchwałą Sądu Najwyższego w składzie 7. sędziów z dnia 17.10.1984 r.⁷ Zgodnie z wym. uchwałą bieg przewidzianego w art. 291 § 1 k.p. terminu przedawnienia roszczenia o jednorazowe odszkodowanie z tytułu wypadku przy pracy rozpoczyna się od dnia, w którym pracownik (ubezpieczony) dowiedział się o doznaniu stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu, albo jego zwiększeniu się o co najmniej 10%.

W tym przypadku, pomimo tak późnego zgłoszenia zdarzenia, nie można było uznać, że nastąpiło przedawnienie roszczenia, albowiem poszkodowany o doznany uszczerbku wskutek zaistniałego wypadku dowiedział się po przeszło trzech latach, co zostało potwierdzone orzeczeniem lekarskim.

Tak więc, nawet przy zgłoszeniu zdarzenia po upływie 3. lat od daty zaistniałego wypadku, są sytuacje, w których nie można zastosować art. 291 § 1 k.p., oczywiście pod warunkiem, że okoliczności i przyczyny zdarzenia nie budzą żadnych wątpliwości co do uznania go za wypadek przy pracy rolniczej.

---

⁷ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17.10.1984 r. – III PZP 29/84.

Można by jeszcze podać wiele przykładów, gdzie zgłoszenie wypadku następuje ze zwłoką. W większości jednak zwłoka ta nie miała negatywnego skutku prawnego w postaci odmowy prawa do jednorazowego odszkodowania, przy założeniu, że zdarzenie było wypadkiem przy pracy rolniczej. Nawet w takiej sytuacji, gdzie wypadek został zgłoszony z opóźnieniem, a uzasadnienie późnego zgłoszenia roszczenia (niewiedza) zostało zweryfikowane przez oddział poprzez udowodnienie poszkodowanemu, że już wcześniej ubiegał się o odszkodowanie, nie miało skutków prawnych co do odmowy. Zaistniałe zdarzenie spełniało bowiem wymogi art. 11 ustawy z dnia 20.12.1990 r. o u.s.r.

W tym miejscu należałoby dokonać podsumowania niniejszego omówienia i przedstawić wnioski.

1. Bezdyskusyjne jest ustawowe zobowiązanie poszkodowanego do zgłoszenia Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego każdego wypadku bez zbędnej zwłoki.
2. Niezwłoczne zgłoszenie wypadku umożliwia organowi rentowemu KRUS ustalenie okoliczności i przyczyn wypadku, m.in. poprzez przeprowadzenie postępowania dowodowego, obejmującego w szczególności oględziny miejsca i przedmiotów związanych z wypadkiem.
3. Wnikliwe postępowanie dowodowe umożliwia organowi rentowemu KRUS podjęcie prawidłowej decyzji co do uznania zaistniałego zdarzenia za wypadek przy pracy rolniczej.
4. Zgłoszenie w terminie późniejszym wypadku (co wykazała przedstawiona analiza) w większości nie skutkuje odmową prawa do jednorazowego odszkodowania ubezpieczonemu przy założeniu, że zaistniałe zdarzenie spełnia wymogi art. 11 ustawy z dnia 20.12.1990 r. o u.s.r.
5. Tylko w przypadku, gdy podane przez poszkodowanego okoliczności zaistniałego zdarzenia budzą wątpliwości co do ich wiarygodności, późniejsze zgłoszenie zdarzenia może stanowić dodatkową przesłankę do ewentualnego podjęcia przez KRUS decyzji o nieuznaniu zdarzenia za wypadek przy pracy rolniczej, co pociąga za sobą odmowę prawa do odszkodowania.
6. Należy stwierdzić, że uzasadnienia późnego zgłoszenia wypadku do KRUS przez poszkodowanych są różne, począwszy od stwierdzenia niemożności zgłoszenia z uwagi na długotrwałe leczenie, niewiedzy co do możliwości ubiegania się o świadczenie lub nie podania przez poszkodowanego żadnej przyczyny. Wpisanie do protokołu powypadkowego przyczyn opóźnienia w zgłoszeniu wypadku, nie ma żadnego wpływu na prawo do świadczenia.
7. Ewentualna propozycja wprowadzenia do ustawy przepisu wyznaczającego datę końcową okresu, po przekroczeniu którego ubezpieczonemu nie przysługiwałoby prawo do jednorazowego odszkodowania, podobnie

jak to miało miejsce pod rządami ustawy z dnia 27.10.1977 r. o z.e.r. (§ 19 rozporządzenia z 9.12.1977 r.) jest nieuzasadnione prawnie, albowiem pamiętać trzeba zawsze o art. 291 § 1 k.p. o przedawnieniu roszczenia o jednorazowe odszkodowanie. Ponadto wykonanie tego przepisu nie sprawdziło się w praktyce.

Podsumowując należy twierdzić, że trudno zdefiniować, co należy rozumieć pod pojęciem „zgłoszenia wypadku bez zbędnej zwłoki”. W tym zakresie nie wyrokował żaden sąd. Sformułowanie to winno pozostać w art. 45 ustawy z dnia 20.12.1990 r. o u.s.r. jako dyscyplinujące ubezpieczonego i ułatwiające prowadzenie postępowania powypadkowego przez organ rentowy KRUS. Zwłoka zaś w zgłoszeniu wypadku nie rodzi skutków prawnych co do przyznania prawa do jednorazowego odszkodowania, chyba że zachodzi przedawnienie roszczenia o to świadczenie.

*Mgr Ewa Jaworska-Spićak jest głównym specjalistą
w Biurze Świadczeń Centrali KRUS.*

mgr Beata Nowak

Przegląd zmian w ustawodawstwie

Do dnia 15 listopada 1999 r. weszły w życie między innymi następujące akty prawne:

Dzienniki Ustaw

Nr 75/99

---

poz. 847 rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 7 września 1999 r. **zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad ustalania podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe.**

Rozporządzenie rozszerza katalog rodzajów przychodów, wyłączonych z podstawy wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe o nagrody Ministra Gospodarki przyznawane za szczególne osiągnięcia w eksporcie.

Rozporządzenie weszło w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia, tj. od dnia 17 września 1999 r.

Nr 78/99

---

poz. 875 ustawa z dnia 23 września 1999 r. **o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych.**

W 1999 r. FUS mogą być udzielane pożyczki z budżetu państwa, w łącznej kwocie nie większej niż 4 000 000 tys. zł.

Rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia, tj. z dniem 29 września 1999 r.

poz. 880 rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 23 września 1999 r. w sprawie klasyfikacji części budżetowych oraz określenia ich dysponentów.

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego została umieszczona na 72. pozycji w klasyfikacji części budżetowych. Klasyfikacja części budżetowych ma zastosowanie po raz pierwszy do opracowania projektu ustawy budżetowej na rok 2000.

Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 2000 r.

Nr 79/99

poz. 899 rozporządzenie z dnia 29 września 1999 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad oraz trybu rozliczania składek na ubezpieczenia społeczne z uwzględnieniem dotacji Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych i budżetu państwa.

Rozporządzenie przesunęło o jeden kwartał stosowanie rozliczeń zaliczkowych, które pierwotnie miały zakończyć się z 30 września 1999 r. oraz określa, że wyliczenie miesięcznej podstawy wymiaru składek na ubezpieczenie społeczne za osoby, o których mowa w art. 25 ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, będzie następowało na podstawie kwoty składek należnych za grudzień 1998 r. (rozwiązanie to pozwala na uaktualnienie kwoty zaliczki).

Weszło w życie z dniem ogłoszenia, tj. z dniem 1 października 1999 r.

Nr 80/99

poz. 914 rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 4 października 1999 r. w sprawie nadania statutu Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych jest państwową jednostką organizacyjną posiadającą osobowość prawną i działającą na podstawie ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz. U. Nr 137, poz. 887 z późniejszymi zmianami). W skład ZUS wchodzi: centrala i terenowe jednostki organizacyjne. Organami Zakładu Ubezpieczeń Społecznych są:

- 1) Prezes ZUS (Prezes ZUS kieruje działalnością Zakładu i reprezentuje go na zewnątrz, z pomocą Zarządu ZUS, głównego inspektora kontroli, naczelnego lekarza, dyrektorów komórek organizacyjnych Centrali ZUS i dyrektorów oddziałów oraz realizuje zadania zastrzeżone do zakresu jego działania.),
- 2) Zarząd ZUS,
- 3) Rada Nadzorcza ZUS.

Centrala ZUS jest jednostką organizacyjną, z pomocą której Prezes oraz Zarząd realizują swoje zadania.

Terenowymi jednostkami ZUS są oddziały kierowane przez dyrektora i podlegające im inspektoraty kierowane przez kierownika inspektoratu.

Rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia, tj. z dniem 8 października 1999 r.

Nr 90/99

poz. 1001 ustawa z dnia 8 października 1999 r. o zmianie ustawy o pomocy społecznej i ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych.

Ustawa dodaje w ustawie z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz. U. Nr 123, poz. 776 z późniejszymi zmianami) po art. 6 – art. 6a mówiący o tym, że zespół orzekający o stopniu niepełnosprawności wydaje opinię w sprawie:

- konieczności sprawowania stałej, bezpośredniej opieki nad dzieckiem i jego pielęgnacji w zakresie, który uniemożliwia podjęcie zatrudnienia lub pracy w prowadzonym gospodarstwie rolnym przez osobę ubiegającą się o zasiłek stały,
- spełniania przez osobę ubiegającą się o skierowania do domu pomocy społecznej przesłanek określonych w art. 19 ust. 1 ustawy z dnia 29 li-

stopada 1990 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 1998 r. Nr 64, poz. 414 z późn. zm.).

Rozporządzenie weszło w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia, tj. od dnia 8 listopada 1999 r.

Monitory Polskie

Nr 26/99

---

poz. 406 obwieszczenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 28 lipca 1999 r. **w sprawie wysokości zasiłku dla bezrobotnych.**

W okresie od dnia 1 września 1999 r. do dnia 30 listopada 1999 r. wysokość zasiłku dla bezrobotnych wynosi 402,60 zł.

Nr 28/99

---

poz. 438 komunikat Prezesa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych z dnia 16 sierpnia 1999 r. **w sprawie kwoty zasiłku pogrzebowego.** Od dnia 1 września 1999 r. wysokość zasiłku pogrzebowego wynosi 3 318,96 zł.

poz. 440 komunikat Prezesa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych z dnia 25 sierpnia 1999 r. **w sprawie wskaźnika waloryzacji składek za II kwartał 1999 r.**

Od dnia 1 września 1999 r. wskaźnik waloryzacji za II kwartał 1999 r. wynosi 103,93%.

Nr 29/99

---

poz. 452 obwieszczenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 3 września 1999 r. **w sprawie podwyższenia kwot jednorazowych odszkodowań z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych.**

Kwoty jednorazowych odszkodowań wynoszą począwszy od dnia 10 września 1999 r.:

- 1) 329,30 zł za każdy procent uszczerbku na zdrowiu, nie mniej jednak niż 1 232,50 zł z tytułu doznania stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku przy pracy lub choroby zawodowej,
- 2) 6 100,60 zł z tytułu orzeczenia całkowitej niezdolności do pracy i niezdolności do samodzielnej egzystencji spowodowanej wypadkiem przy pracy lub chorobą zawodową,
- 3) 329,30 zł za każdy procent uszczerbku na zdrowiu z tytułu zwiększenia uszczerbku na zdrowiu,
- 4) 30 486,70 zł, gdy do odszkodowania uprawniony jest małżonek lub dziecko zmarłego, oraz 6 100,60 zł z tytułu zwiększenia odszkodowania przysługującego na drugiego i każdego następnego uprawnionego,
- 5) 15 268,50 zł, gdy do odszkodowania uprawnieni są tylko inni członkowie rodziny niż małżonek i dzieci zmarłego, oraz 6 100,60 zł tytułu zwiększenia odszkodowania przysługującego na drugiego i każdego następnego uprawnionego,
- 6) 6 100,60 zł, gdy do odszkodowania równocześnie z małżonkiem lub dziećmi zmarłego uprawnieni są inni członkowie rodziny; każdemu z nich przysługuje ta kwota niezależnie od odszkodowania przysługującego małżonkowi lub dzieciom.

Rozporządzenie nie obejmuje rolników, dla których kwoty odszkodowań zostały ustalone w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z dnia 28 lutego 1995 r. w sprawie szczegółowych zasad ustalania wysokości jednorazowego odszkodowania z tytułu wypadku przy pracy rolniczej i chorób zawodowych oraz zasiłku chorobowego (Dz. U. Nr 21, poz. 116 z późn. zm.).

poz. 454 obwieszczenie Prezesa Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego z dnia 8 września 1999 r. w sprawie wysokości składki na ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie w IV kwartale 1999 r. Składka na ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie od jednej osoby w IV kwartale 1999 r. wynosi 54,00 zł.

poz. 455 obwieszczenie Prezesa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych z dnia 6 września 1999 r. w sprawie wskaźnika waloryzacji podstawy wymiaru zasiłku chorobowego w IV kwartale 1999 r. Wskaźnik waloryzacji podstawy wymiaru zasiłku chorobowego, którego wypłata po upływie 6-miesięcznego okresu zasiłkowego będzie przedłużana w IV kwartale 1999 r., wynosi 100,7%.

poz. 537 obwieszczenie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 27 października 1999 r. w sprawie wysokości przeciętnego dochodu z pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych z 1 ha przeliczeniowego w 1998 r. Przepiętny dochód z pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych z 1 ha przeliczeniowego wynosił w 1998 r. 1 257 zł.

Mgr Beata Nowak jest inspektorem w Biurze Organizacyjno-Prawnym Centrali KRUS.

mgr Kazimierz Pątkowski

Zarys niemieckiego systemu ubezpieczeń i osłon socjalnych w rolnictwie

Epoka przemysłowa i postęp techniczny przyniosły rolnictwu niewątpliwą ulgę w ciężkiej pracy na roli, ale stworzyły jednocześnie nowe zagrożenia. Niemcy jako jedno z pierwszych państw na świecie dostrzegły zagrożenia występujące w gospodarstwie rolnym. Aby je eliminować, już ponad sto lat temu powołały do życia rolnicze stowarzyszenia zawodowe, dając im prawo kontroli gospodarstw rolnych pod względem BHP za pośrednictwem inspektorów technicznych, czego w Polsce nie ma do dnia dzisiejszego...

Historia zawodowych ubezpieczeń rolniczych

Wraz z nastaniem epoki przemysłowej trzeba było znaleźć nowe formy ochrony od ryzyka społecznego, takiego jak wypadek i choroba, obejmujące całą rodzinę. Ogłoszenie ustawy o ubezpieczeniu wypadkowym stworzyło w 1884 roku podstawę do utworzenia stowarzyszeń zawodowych. W 1888 i 1889 roku na terenie Niemiec zostało utworzonych 48 rolniczych stowarzyszeń zawodowych (LBG). W latach następnych nadal występowała tendencja tworzenia kolejnych stowarzyszeń, które obejmowały w 1913 roku około 17 milionów ubezpieczonych, to jest liczbę maksymalną w tym okresie dla wypadkowego ubezpieczenia rolniczego.

W czasie tego dziesięciolecia utworzona została – również obecnie działająca – **Bundesverband der landwirtschaftlichen Berufsgenossenschaften** – **BLB** (Federacja Rolniczych Stowarzyszeń Zawodowych), która pozwala zapewnić wymianę doświadczeń nabytych od dawna przez LBG stowarzyszone w Federacji.

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

Kilka ważnych dat w historii LBG:

- 1900** – obowiązek kontroli gospodarstw przez LBG za pośrednictwem inspektorów technicznych,
- 1911** – obowiązek nałożony na LBG publikowania przepisów z zakresu prewencji (UVV),
- 1925** – klasyfikacja chorób zawodowych i określenie działań w zakresie osłon z ubezpieczenia wypadkowego,
- 1963** – stworzenie przepisów przewidujących wdrożenie prewencji „wszystkimi właściwymi środkami”.

W latach 60. i 70. inne ustawy rozszerzyły zakres kompetencji LBG na korzyść osób pracujących w rolnictwie. Pod koniec wieku integracja prawa do ustawowego ubezpieczenia wypadkowego w kodeksie społecznym (SGB VII) i przełożenie rozporządzeń europejskich w zakresie prewencji stanowią nowe wyzwanie. Stałe kontakty, szczególnie z instytucjami do spraw prewencji w innych krajach Unii Europejskiej, wskazują już dzisiaj rozwiązania mające na uwadze kierunki, jakie należy obrać w przyszłości w sektorze ochrony pracy.

Rolnicze ubezpieczenie wypadkowe

Instytucje ubezpieczeniowe

Rolnicze ubezpieczenie wypadkowe jest zapewniane przez zawodowe stowarzyszenia rolnicze. Są one korporacjami prawa publicznego na bazie spółdzielni, które posiadają autonomię administracyjną. W Niemczech Federalnych istnieje 19 regionalnych zawodowych stowarzyszeń rolniczych oraz zawodowa kasa dla sektora ogrodniczego, obejmująca zasięgiem całe terytorium kraju.

Przynależność

W myśl ustawy każda osoba prowadząca ubezpieczone gospodarstwo rolne jest członkiem zawodowego stowarzyszenia rolniczego. Podleganie ubezpieczeniu powiązane jest z odprowadzaniem do zawodowych stowarzyszeń rolniczych składek, pobieranych w systemie rozdzielczym. W ten sposób

prowadzący gospodarstwo rolne jest zwolniony z odpowiedzialności cywilnej za nieumyślne szkody cielesne względem ubezpieczonych i osób będących na ich utrzymaniu.

Wysokość składek zależy przede wszystkim od wydatków ponoszonych przez zawodowe stowarzyszenia rolnicze w zakresie zapobiegania wypadkom przy pracy i chorobom zawodowym, rehabilitacji funkcjonalnej i rent wypłacanych z tytułu wypadków przy pracy.

Kompetencje rolniczych stowarzyszeń zawodowych rozciągają się na:

- gospodarstwa rolne i leśne, w tym sadownictwo i uprawę winorośli, hodowlę ryb, hodowlę i połów ryb w stawach, jak i gospodarstwa działające na rzecz zachowania krajobrazu, których celem jest ochrona przyrody i środowiska (gospodarstwa rolne),
- gospodarstwa prac rolnych i leśnych,
- polowania, gospodarstwa działające na rzecz utrzymania parków i ogrodów, także cmentarzy,
- gospodarstwa mające na celu ochronę i promocję rolnictwa,
- gospodarstwa rolne, w których prowadzony jest tucz inwentarza żywego lub hodowla bez wykorzystania ziemi, jak na przykład: gospodarstwa zwierząt hodowlanych lub ich tuczu, gospodarstwa hodowli drobiu (działy specjalne),
- gospodarstwa rolne pomocnicze,
- szkolenie i doskonalenie służące większej aktywności w gospodarstwach wyżej wymienionych.

Prowadzący gospodarstwo rolne zobowiązany jest informować rolnicze stowarzyszenie zawodowe o rozpoczęciu działalności gospodarstwa lub pracach przygotowawczych dla jego potrzeb, jak i zmianie osoby prowadzącej, bądź wszelkiej innej w obrębie gospodarstwa. Podleganie prowadzących gospodarstwa wyżej wymienionemu rolniczemu ubezpieczeniu wypadkowemu jest niezależne od przyrody i powierzchni terenów eksploatowanych; nie jest również konieczne, aby główna działalność prowadzącego gospodarstwo była skupiona na rolnictwie lub sadownictwie.

I wreszcie kompetencja o której mowa, rozciąga się również na same rolnicze stowarzyszenia zawodowe i ich instytucje, na federację rolniczych stowarzyszeń zawodowych, rolnicze kasy ubezpieczenia emerytalnego i na federację rolniczych kas ubezpieczenia emerytalnego oraz na kasy chorobowe ubezpieczenia rolniczego i federację kas chorobowego ubezpieczenia rolniczego.

Ubezpieczeni

Osoby ubezpieczone to:

- wszyscy rolnicy indywidualni będący członkami rolniczego stowarzyszenia zawodowego,

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

- współmałżonek żyjący we wspólnocie domowej z rolnikiem indywidualnym,
- członkowie rodziny rolnika indywidualnego, którzy pracują w jego gospodarstwie rolnym, oraz ich współmałżonkowie,
- wszystkie osoby pracujące na gospodarstwie rolnym na podstawie umowy o pracę, świadczenia usług lub nauki zawodu,
- wszystkie osoby, które – nie będąc związane taką umową – wykonują swoją działalność w gospodarstwie rolnym jak ubezpieczony, nawet okresowo, za wyrażoną lub przypuszczalną wolą rolnika,
- osoby pracujące zawodowo w przedsiębiorstwach na rzecz ochrony i promowania rolnictwa, w tym autonomiczne administracje rolnicze i ich federacje,
- osoby w warunkach nauki zawodu podczas szkolenia lub doskonalenia (na przykład szkoła rolnicza lub inne placówki),
- osoby przebywające na leczeniu stacjonarnym lub rehabilitacji na koszt rolniczej kasy chorobowej lub emerytalnej (na przykład leczenie szpitalne, sanatoryjne).

Ryzyko objęte ubezpieczeniem

Stowarzyszenie zawodowe jest zobowiązane przyznać świadczenia w następujących przypadkach:

Wypadek przy pracy

Można mówić o wypadku przy pracy, kiedy szkoda cielesna spowodowana wypadkiem miała swoje źródło w działalności objętej ubezpieczeniem.

Wypadek w drodze do pracy

Dotyczy to wypadków, do jakich dochodzi w drodze, jaką ubezpieczony przemierza, udając się na miejsce pracy lub żeby stamtąd wrócić.

Choroba zawodowa

Chodzi o choroby spowodowane działalnością zawodową i uznawane za takie przez rząd federalny. Celem świadczeń jest promowanie rehabilitacji funkcjonalnej i zawodowej ubezpieczonego. Jako pięć najczęściej występujących chorób zawodowych zgłaszanych do rolniczych stowarzyszeń zawodowych wymienia się: choroby dróg oddechowych (alergie i „płuco farmera”), dolegliwości okolic lędźwiowych, objawiające się przy wstawaniu i dźwiganiu oraz drżeniem całego ciała, choroby skórne, choroby odzwierzęce i głuchota spowodowana przez hałas.

Rehabilitacja funkcjonalna

Stowarzyszenie zawodowe zapewnia ofiarom wypadków przy pracy i chorób zawodowych leczenie lekarskie. Jego celem jest likwidacja lub zmniejszenie szkód cielesnych spowodowanych wypadkiem, także szkód wynikających z redukcji zdolności zarobkowania, oraz przeszkodzenie nasilaniu się tych skutków, jak i zmniejszenie efektów powikłań.

Opieka zawodowa

Zmierza ona do ponownego integrowania ofiar wypadków w życiu zawodowym, jeżeli to możliwe w sposób trwały, wedle ich zdolności do pracy oraz mając na uwadze ich umiejętności, zamiłowania i poprzednią aktywność zawodową. Jeżeli nie jest to możliwe, stowarzyszenie zawodowe powinno dać poszkodowanemu możliwość wyboru innego zawodu lub innej działalności zawodowej i pomóc mu znaleźć oraz zachować pracę. Nowy zawód lub nowa działalność zawodowa powinna, na ile jest to możliwe, być równoważna względem poprzedniej.

Zasiłek wypadkowy

W następstwie wypadku przy pracy ubezpieczony otrzymuje w czasie leczenia zasiłek w całym okresie trwania niezdolności do pracy, w rozumieniu przepisów ubezpieczenia chorobowego. Ubezpieczony traci prawo do tego zasiłku, jeżeli pobiera pensję, zasiłek lub pomoc dla bezrobotnych, zasiłek socjalny, zasiłek z tytułu pracy w ograniczonym wymiarze czasu lub świadczenie dla bezrobotnych na okoliczność niepogody. Zasiłek z tytułu wypadku przy pracy przyznawany jest z dniem, w którym niezdolność do pracy została stwierdzona przez lekarza. Osoba prowadząca gospodarstwo rolne lub jej współmałżonek może zatrudnić na okres maksimum trzech miesięcy pomoc do prac na gospodarstwie rolnym i do prowadzenia domu, o ile jest to konieczne podczas leczenia stacjonarnego.

Świadczenie przejściowe

W okresie zastosowania którejś z form opieki zawodowej (np. przywrócenie do aktywności zawodowej), poszkodowany otrzymuje świadczenie przejściowe, gdy znajduje się w stanie niezdolności do pracy w świetle przepisów ubezpieczenia chorobowego, albo gdy nie jest w stanie wykonywać działalności zawodowej przez cały dzień z powodu uczestniczenia w zastosowanej formie opieki zawodowej.

Renty dla ubezpieczonych

Warunkiem przyznania renty jest stwierdzenie ponad 20% ograniczenia zdolności zarobkowania na skutek wypadku objętego ubezpieczeniem, gdy

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

---

stan taki utrzymuje się po upływie 26. tygodni od chwili wypadku. Renta przysługuje nazajutrz po zakończeniu okresu niezdolności do pracy z ubezpieczenia chorobowego; aż do tego dnia zainteresowany pobiera zasiłek wypadkowy na zasadach ogólnych.

Świadczenie w przypadku zgonu

Takie świadczenia są przyznawane, gdy zgon nastąpił na skutek wypadku przy pracy lub choroby zawodowej.

Finansowanie

Obowiązek odprowadzania składek na pokrycie wydatków spoczywa na prowadzących gospodarstwa rolne. Pracownicy zatrudnieni w przedsiębiorstwach rolnych nie przelewają składek na ubezpieczenie wypadkowe. Odprowadzanie składek do stowarzyszenia zawodowego przez szefów przedsiębiorstw zwalnia ich z odpowiedzialności cywilnej wobec pracowników za zaistniałe u nich szkody cielesne. Stowarzyszenia zawodowe stosują system rozdzielczy, to znaczy, że na koniec każdego roku obrachunkowego rozdzielają swoje wydatki na swoich członków.

Wysokość składek zależy głównie od wydatków ponoszonych przez stowarzyszenie zawodowe na prewencję, leczenie i wypłatę zasiłków za uszczerbki na zdrowiu spowodowane wypadkami przy pracy. Im mniej jest wypadków, tym mniejsze są wydatki stowarzyszenia zawodowego i tym niższe składki.

Środki finansowe zaangażowane w tym sektorze w roku 1997 przedstawia poniższa tabela:

Świadczenia rolniczych stowarzyszeń zawodowych w 1997 roku

Rodzaj świadczenia:	Kwota ogółem (w DEM)
pomoc zawodowa i świadczenia uzupełniające	23 641 400
prewencja, pierwsza pomoc	75 187 900
koszty administracyjne i proceduralne	217 358 500
wydatki dotyczące dóbr organów ubezpieczeniowych, wydatki różne	258 468 500
leczenie sanatoryjne	504 280 000
renty wypadkowe, zapomogi, zasiłki, zasiłek pogrzebowy	884 400 000

Prewencja

Główną funkcją rolniczych stowarzyszeń zawodowych jest zapobieganie wypadkom przy pracy i chorobom zawodowym wszystkimi właściwymi środkami, unikanie wszelkiego ryzyka stwarzanego przez działania zawodowe i zapewnienie pierwszej skutecznej pomocy w obrębie gospodarstw rolnych.

Rolnicze stowarzyszenia zawodowe:

- czuwają nad stosowaniem przepisów z zakresu prewencji dzięki inspektorom technicznym i kontrolerom gospodarstw rolnych,
- przeprowadzają ankiety o wypadkach, celem poznania ich przyczyn,
- prowadzą kursy szkoleniowe,
- prowadzą reklamę w ramach konferencji, konsultacji, wywiadów oraz za pośrednictwem prasy, radia i telewizji podejmują inicjatywy na rzecz zapobiegania wypadkom,
- propagują działania szkoleniowe w zakresie pierwszej pomocy,
- doradzają producentom technicznego sprzętu rolniczego,
- uczestniczą w wystawach i targach, organizując seanse instruktażowe i komisje bezpieczeństwa technicznego,
- współpracują ze wszystkimi instytucjami zaangażowanymi w promowanie prewencji wypadkowej.

Działania służb kontroli technicznej zestawiono poniżej:

Działalność kontroli technicznej w 1997 roku

Pracownicy wydziału kontroli technicznej	526
Formy działania:	
wizytowanie gospodarstw	255 482
doradztwo dla gospodarstw członkowskich	43 793
ankiety o wypadkowości	25 489
doradztwo konstruktorów	6 088
akcje szkoleniowe	2 496
środki zastosowane na stanowisku pracy i analizy	1 707

Wysiłki rolniczych stowarzyszeń zawodowych, współpraca rolników i współpraca przemysłu rolnego sprawiły, że niebezpieczeństwa grożące osobom pracującym w rolnictwie mają długoterminową tendencję spadkową, mimo rosnącej mechanizacji. Wciąż jednak jest zbyt dużo wypadków w rolnictwie. Wszystkie wysiłki powinny być skierowane na poprawę bezpieczeństwa pracy.

Wizytowanie gospodarstw

Wizytowanie gospodarstw rolnych ma na celu ujawnienie nieprawidłowości w gospodarstwie rolnym i przyczynienie się w ten sposób do zapobiegania z wyprzedzeniem wypadkom przy pracy i chorobom zawodowym. Inspektor nie ogranicza się wyłącznie do stwierdzenia wad, ale daje również wszystkie niezbędne rady prowadzącemu gospodarstwo, celem usunięcia wadliwości w odpowiedni sposób. W miarę możliwości, eksperci z zakresu bezpieczeństwa, prowadzący działania w gospodarstwie rolnym, uczestniczą również w wizytacji.

W 1997 r. zrealizowano 255 482 wizytacje gospodarstw rolnych.

Ankiety na temat wypadków

Jeżeli mimo udzielanych porad i dokonanych wizytacji dochodzi do wypadku w gospodarstwie rolnym, istniejące niedostatki powinny być ujawnione i zlikwidowane. Uzyskane rezultaty są publikowane w formie zbioru przepisów lub broszur informacyjnych. W 1997 r. przeprowadzono ponad 25 000 ankiet dotyczących około 17% zgłoszonych wypadków. Intensywne wysiłki doprowadziły w ostatnich latach do utrzymującej się tendencji spadkowej w liczbie odnotowanych wypadków. Mimo wszystko jest jeszcze zbyt dużo ofiar wypadków przy pracy w rolnictwie, leśnictwie i ogrodnictwie.

Kurs szkoleniowy

Poza wizytowaniem gospodarstw rolnych, rolnicze stowarzyszenia zawodowe proponują dużą liczbę kursów szkoleniowych, dzięki którym ubezpieczeni mogą podnieść poziom swojej wiedzy na temat bezpiecznych technik pracy. Struktura szkoleń w 1997 roku przedstawiała się następująco:

Szkolenie – rok 1997

Uczestnicy ogółem: 52 052, w tym:	Czas trwania kursu		
	1 dzień	2-3 dni	4 dni i więcej
właściciele gospodarstw/kadra	533	311	2
osoby odpowiedzialne za bezpieczeństwo	54	8	1
specjaliści ds. bezpieczeństwa	23	3	–
inni członkowie gospodarstw	1453	123	–

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

Kurs jednodniowy odbija się dobrym echem wśród ubezpieczonych, ponieważ z powodu prac w gospodarstwie dłuższa nieobecność często nie jest możliwa. Kursy szkoleniowe są prowadzone albo samodzielnie przez rolnicze stowarzyszenie zawodowe, albo we współpracy z kompetentną instytucją, jak na przykład izby rolne, szkoły DUELA, szkoły leśne, gminne i państwowe zarządy gospodarki leśnej.

Kursy są zróżnicowane, a ich tematy odnoszą się do istotnych problemów w zakresie wypadków, na przykład szkolenie w dziedzinie bezpiecznych technik pracy przy karczowaniu drzew.

Rady dla członków

W 1997 roku inspektorzy kontroli technicznej byli oddelegowani 44 tys. razy do dyspozycji rolników, aby odpowiedzieć na pytania dotyczące bezpieczeństwa i prewencji wypadkowej. Najczęściej prośby o porady występują wówczas, gdy mają nastąpić prace transformacyjne w gospodarstwie rolnym, przed zakupem maszyn lub narzędzi, albo w celu omówienia zagadnień dotyczących ubezpieczenia wypadkowego. Poza poradami indywidualnymi udzielanymi rolnikowi, dział kontroli technicznej rolniczych stowarzyszeń zawodowych udziela się w niesieniu pomocy wszelkimi możliwymi środkami podczas lokalnych zebrań zawodowych. W czasie tych dyskusji wykorzystuje się liczne filmy i broszury, stale aktualizowane i przystosowane do bieżących potrzeb technik informacyjnych. Materiały te są kierowane do określonych grup spośród osób ubezpieczonych. Film „Osoby starsze w rolnictwie” uświadamia, na przykład, specyficzne problemy osób starszych. 28% wypadków śmiertelnych dotyczy osób w wieku ponad 65 lat. Listę broszur i filmów, jakie mogą być udostępnione, można uzyskać, kierując odnośną prośbę do Bundesverband der landwirtschaftlichen Berufsgenossenschaften.

Rady konstruktorów maszyn rolniczych

Wciąż postępująca mechanizacja w rolnictwie jest źródłem różnorodnego ryzyka wypadkowego, które nie zawsze jest przewidywalne w momencie wymyślenia konstrukcji maszyn i urządzeń rolniczych. Około 18% wypadków w 1997 roku wydarzyło się w związku z maszynami i narzędziami. Dlatego też doradztwo konstruktorów maszyn rolniczych stało się jednym z ważniejszych poczynań działu kontroli technicznej, co zostało skonkretyzowane w 1997 roku zorganizowaniem około 6 000 spotkań konsultacyjnych. Zwłaszcza małe i średnie gospodarstwa rolne nie zawsze mają do dyspozycji swoich

własnych ekspertów, znających liczne przepisy i normy, jakich należy przestrzegać. Wcześniejsza rada w tej dziedzinie może później pozwolić właścicielowi gospodarstwa na zakupienie maszyny zgodnej z aktualnymi wymogami bezpieczeństwa technicznego. Rady te stały się aktualne w szczególności w sposób wobec faktu utworzenia wewnętrznego rynku Wspólnoty Europejskiej. Rolnicze stowarzyszenia zawodowe i ich federacja podporządkowały się temu wyzwaniu i, jak wykazano poniżej, przystosowały swój system porad i kontroli do wymogów Wspólnoty Europejskiej.

Bezpieczne maszyny po utworzeniu rynku wewnętrznego Wspólnoty Europejskiej

---

Dnia 01.01.1993 r. weszły w życie przepisy rządowe, według których dyrektywy Wspólnoty Europejskiej dotyczące konstrukcji i wyposażenia maszyn i urządzeń powinny być przeniesione na grunt prawa krajowego. Maszyny dopuszczone do ruchu we Wspólnocie Europejskiej muszą być zgodne z „podstawowymi wymogami bezpieczeństwa i zdrowia” zawartymi w dyrektywie dotyczącej maszyn (89/392/EWG). Maszyny takie są opatrzone znakiem CE (Unii Europejskiej). Dzięki tej marce i zaświadczeniu zgodności, wydanemu w załączeniu do maszyny, konstruktor potwierdza uwzględnienie wymogów wyżej wzmiankowanych.

Na ile będą istniały konkretne i uzgodnione normy europejskie (CEN), na tyle to zaświadczenie zgodności nie powinno stwarzać żadnego problemu producentowi. Dla maszyn rolniczych i leśnych normy te są w trakcie przygotowania i jeszcze nie wszystkie zostały ukończone.

W aspekcie CEN normami pierwszorzędного znaczenia są te, które ustalają wymogi dla maszyn szczególnie niebezpiecznych. Za szczególnie niebezpieczne uznawane są, na przykład, piła tarczowa i przecinarka. Dla nich oraz innych „maszyn niebezpiecznych” powinien być stosowany (aż do chwili opublikowania uzgodnionej normy) jeden typowy test sprawdzający przed dopuszczeniem urządzenia do użytku. Dla przecinarek ręcznych norma ta istnieje już od września 1994 roku.

Kontrole i zaświadczenia zgodności w sektorze objętym dyrektywami Unii Europejskiej będą zastrzeżone dla służb powołanych przez Federalne Ministerstwo Pracy i Spraw Socjalnych. Dział kontroli Federacji Rolniczych Stowarzyszeń Zawodowych został zatem upoważniony wraz z wydziałami kontroli DLG i KWF pod nazwą „Deutsche Prüfstelle für Land – und Forsttechnik (DPLF)” (niemiecki wydział kontroli techniki rolnej i leśnej) do

utworzenia, poprzez zgrupowanie istniejących środków, szczególnie skutecznego wydziału kontroli i certyfikacji.

Począwszy od 01.01.1998 roku DPLF proponuje również kontrole bezpieczeństwa (GS), które aż do tej chwili były dokonywane wyłącznie przez wydziały kontroli BLB i KWF.

Perspektywy

Unia Europejska nie tylko przewidziała ujednoczenie rozporządzeń prawnych w zakresie konstrukcji i wyposażenia maszyn, narzędzi i innych wyrobów handlowych poprzez dyrektywy obowiązujące na całym jej terytorium; stworzyła również podstawy dla ochrony pracy w gospodarstwie rolnym poprzez ustanowienie przepisów o wdrożeniu środków dla poprawy bezpieczeństwa i ochrony zdrowia pracowników.

Rozporządzenia oparte na § 118a „umowy o utworzeniu europejskiej wspólnoty ekonomicznej” zostały przez ustawodawcę podniesione do rangi obowiązujących dla właścicieli gospodarstw niemieckich zatrudniających pracowników rolnych, a to dzięki „ustawie mającej na celu przetransponowanie dyrektywy ramowej Unii Europejskiej i innych rozporządzeń o ochronie pracy”. Poprzez wąską współpracę z administracją na szczeblu landów oraz zawartym porozumieniem rolnicze stowarzyszenia zawodowe i ich federacja będą czuwały nad skutecznym stosowaniem tej ustawy.

Przykładem jest dyrektywa (90/269/EWG) o przepisach minimalnych dotyczących bezpieczeństwa i ochrony pracy podczas ręcznych operacji przy ładowaniu. Przystwojenie tych przepisów otwiera nowe aspekty w prewencji. Wraz z restrukturyzacją odnośnych przepisów o prewencji, objęcie ochroną pracowników z punktu widzenia medycznego i technicznego w rolnictwie, leśnictwie i sadownictwie zostało od nowa prawnie określone zgodnie z ustawą o bezpieczeństwie pracy. Rolnicze stowarzyszenia zawodowe i ich federacja wytyczyły już nowe drogi dla ochrony pracy.

Rolnicze ubezpieczenie chorobowe

Rolnicze ubezpieczenie chorobowe stanowi część rolniczego ubezpieczenia społecznego. Zostało utworzone dnia 1.10.1972 r. Rolnicy indywidualni, ich współmałżonkowie i dawni właściciele gospodarstw po raz pierwszy zo-

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

---

stali włączeni do ustawowego ubezpieczenia chorobowego. Aż do tego czasu brakowało im takiej ustawowej ochrony; wcześniej jedynie część ludności rolniczej była ubezpieczona w ramach ubezpieczenia prywatnego lub na zasadzie dobrowolnego członka ustawowego ubezpieczenia chorobowego.

1.07.1992 r. rolnicze ubezpieczenie chorobowe liczyło 710 tys. członków. Są oni sklasyfikowani w sposób następujący:

rolnicy indywidualni	– około 310 000
pomoc rodzinna	– około 50 500
dawni właściciele gospodarstw	– około 324 000
ubezpieczeni dobrowolnie	– około 20 000
studenci i bezrobotni	– około 5 200

Organami rolniczego ubezpieczenia chorobowego są rolnicze kasy chorobowe, utworzone w siedzibie każdego rolniczego stowarzyszenia zawodowego; są one korporacjami prawa publicznego.

Kto jest ubezpieczony w ramach rolniczego ubezpieczenia chorobowego?

W ramach rolniczego ubezpieczenia chorobowego ubezpieczeni są:

Prowadzący gospodarstwa rolne i leśne,

w tym prowadzący uprawę winorośli, sadownictwo, uprawy warzyw i ogrodnictwo, hodowlę ryb w stawach i produkcję ryb, połów w stawach i rzekach, jak i pszczelarstwo, jeżeli przedsiębiorstwo stanowi podstawę istnienia opartego na eksploatacji ziemi. Rolnicza kasa emerytalna stanowi tak samo w zakresie ubezpieczenia chorobowego, czyli że musi być spełniony warunek podstawy istnienia.

Współużytkownicy,

członkowie spółek handlowych osób fizycznych i osób prawnych są uważani z reguły za przedsiębiorców, kiedy ich główna działalność dokonuje się w gospodarstwie poza umową o pracę, przypisującą ich ubezpieczeniu emerytalnemu, albo jeżeli wnieśli oni do przedsiębiorstwa powierzchnie, które sami użytkowali przez rok, co stanowiło podstawę ich egzystencji.

Drobni przedsiębiorcy rolni,

których przedsiębiorstwa nie stanowią podstawy utrzymania wówczas, gdy osiągnięta wysokość minimalna podstawy egzystencji nie jest niższa od połowy ustalonego minimum, kiedy dochód zawodowy, dochód z pracy lub świadczenie przedemerytalne, jakie posiadają obok swojego dochodu rolniczego, nie przekracza 50% odnośnej wartości za rok kalendarzowy (1992 = 42 000 : 2 = 21 000 DEM)

Pomoc rodzinna

na rzecz rolnika indywidualnego, którego główna działalność odbywa się w gospodarstwie rolnym, a osoby pomagające skończyły 15. lat lub przyuczają się do pracy w gospodarstwie rolnym. Jako pomoc rodzinną należy rozumieć członków rodziny aż do trzeciego stopnia oraz powinowatych do drugiego stopnia, jak i dzieci adoptowane rolnika indywidualnego lub jego małżonki. Jeżeli współmałżonek pomocy domowej również pracuje na gospodarstwie, to podlega obowiązkowemu ubezpieczeniu tylko wówczas, gdy jest to jego główne zajęcie.

Członkowie rodziny prowadzący działalność dodatkową

Jeżeli pomoc rodzinna, której główna działalność odbywa się w gospodarstwie rolnym, wykonuje ponadto jakąś działalność dodatkową podlegającą ustawowo ubezpieczeniu chorobowemu w systemie ogólnym, to taka osoba również jest obowiązkowo przypisana ubezpieczeniu w kasie rolniczej i musi tam odprowadzać składki.

Bezrobotni

O ile otrzymują zasiłek dla bezrobotnych, pomoc dla bezrobotnych lub zasiłek socjalny, i jeżeli byli członkami rolniczej kasy chorobowej przed zgłoszeniem bezrobocia.

Studenci

Mogą być ubezpieczeni w ramach rolniczej kasy chorobowej na ich własną prośbę w okresie studiów, jeżeli wcześniej byli już jej członkami, lub gdy mieli prawo do ubezpieczenia dla członków rodzin.

Wnioskujący o świadczenia z rolniczej kasy emerytalnej

Są ubezpieczeni na czas badania wniosku, jeżeli nie wnioskuje w terminie jednego miesiąca od złożenia prośby, aby ich przynależność do kasy chorobowej nabrała ważności dopiero po pozytywnym rozpatrzeniu ich sprawy, gdyż są jeszcze ubezpieczeni w innej instytucji.

Osoby korzystające z emerytury i podstawowego zasiłku na starość

Tak jak osoby pobierające świadczenia przedemerytalne, rentę wdowią, zapomogę lub rentę sierocą z rolniczej kasy emerytalnej, jeżeli nie istnieje inny obowiązek z ubezpieczenia o znaczeniu pierwszorzędym.

Osoby, które osiągnęły 65 rok życia

Nie pobierające emerytury z rolniczej kasy emerytalnej i które zostały ubezpieczone w wieku pomiędzy 50. a 65. rokiem życia przez co najmniej 60 miesięcy jako przedsiębiorcy rolni, właściciele małych gospodarstw, lub jako pomoc rodzinna wraz z ich żyjącymi współmałżonkami.

Ubezpieczeni dobrowolnie

Po spełnieniu pewnych warunków ubezpieczenie dobrowolne z rolniczego ubezpieczenia chorobowego jest możliwe.

Ubezpieczenie rodzinne

W ramach ubezpieczenia rodzinnego istnieje przy spełnieniu pewnych warunków ubezpieczenie dla członków rodziny. Są ubezpieczeni przez składkę głównego ubezpieczonego bez innych kosztów.

Kto może być zwolniony z obowiązku ubezpieczenia chorobowego?

Na własną prośbę osoby podlegające obowiązkowi ubezpieczeniowemu mogą być z niego zwolnione w następujących przypadkach:

- przez swoją działalność rolników indywidualnych, kiedy wartość ekonomiczna gospodarstwa rolnego przekracza 60 000 DEM lub
- przez złożenie wniosku o emeryturę, świadczenie przedemerytalne, rentę wdowią, zapomogę, podstawowy zasiłek na starość lub rentę sierocą, albo kiedy korzystają z takiego świadczenia.

Ponadto istnieje prawo zwolnienia okresowego dla rolników indywidualnych, którzy poza użytkowaniem gospodarstwa rolnego są zatrudnieni w charakterze pracowników i mają wyższe dochody (wyższy regularny dochód roczny w 1992 r. był liczony od kwoty przekraczającej 61 200 DEM), a możliwe jest to dopiero przy spełnieniu pewnych warunków.

Jakie świadczenia są przyznawane?

Dla świadczeń z chorobowego ubezpieczenia rolniczego mają zastosowanie przepisy dotyczące świadczeń z ubezpieczenia chorobowego systemu ogólnego, rozszerzone o świadczenie pomocy w gospodarstwie rolnym i pomocy w gospodarstwie domowym. To specjalne świadczenie z rolniczego ubezpieczenia chorobowego przewidziane jest dla ubezpieczonych rolników i rolniczek indywidualnych w miejsce typowych zasiłków pracowniczych zastępujących pensję (zasiłek chorobowy i w okresie ciąży). Katalog świadczeń z rolniczego ubezpieczenia chorobowego ma następujący zakres: świadczenia na podtrzymanie zdrowia i zapobieganie chorobom, świadczenia na wczesną diagnostykę, świadczenia w przypadku choroby, świadczenia w razie konieczności stałej opieki pielęgnacyjnej oraz zasiłek pogrzebowy. Ponadto, przy spełnieniu określonych warunków, zapewnia się pokrycie kosztów podróży, a w ciężkich przypadkach, ubezpieczeni są zwolnieni – częściowo lub całkowicie – z opłat dodatkowych na zasadach rozporządzeń szczegółowych.

Zabiegi medyczne dotyczą zabiegów medycznych w pełnym tego słowa znaczeniu, w tym leczenia zębów, protez dentystycznych, zwrotu kosztów leczenia odontologicznego, opatrunków, zabiegów terapeutycznych, opieki

w domu i pomoc domową, opieki szpitalnej, świadczeń medycznych i uzupełniających w celach rehabilitacyjnych jak i rehabilitacji wysiłkowej i leczenia pracą. Świadczenia w przypadku choroby obejmują ponadto zasiłek chorobowy przyznawany z rolniczego ubezpieczenia chorobowego wyłącznie osobom funkcjonującym jako pomoc rodzinna oraz bezrobotnym.

Jeżeli chodzi o wysokość świadczenia chorobowego, przepisy specjalne KVLG 1989 czynią rozróżnienie pomiędzy pomocą rodzinną podlegającą ubezpieczeniu emerytalnemu, to znaczy pomocą pracującą na podstawie umowy o pracę zawartej z właścicielem gospodarstwa rolnego, a pomocą rodzinną nie podlegającą ubezpieczeniu emerytalnemu. Dla pomocy rodzinnej nie podlegającej ubezpieczeniu emerytalnemu dzienny zasiłek chorobowy przyznawany w przypadku niezdolności do pracy z powodu choroby wyniósł w 1992 roku 21,25 DEM. Pomoc rodzinna objęta ubezpieczeniem emerytalnym otrzymuje zasiłek chorobowy według przepisów obowiązujących również w ubezpieczeniu chorobowym systemu ogólnego.

Zasiłek chorobowy wynosi maksymalnie 80% stałego dochodu z pracy i dochodu zawodowego, o ile jest on podstawą do wyliczenia składki (średnie wynagrodzenie). W żadnym razie zasiłek ten nie może przekroczyć wynagrodzenia netto.

Od 01.01.1989 r. istnieją zupełnie nowe świadczenia na wypadek konieczności zapewnienia stałej opieki pielęgnacyjnej. Ubezpieczeni, ułomni w stopniu wymagającym pomocy w bardzo szerokim zakresie we wszystkich zwyczajowych i regularnych zajęciach życia codziennego, otrzymują świadczenia nawet wówczas, gdy nie są w tym czasie chorzy. W 1989 i 1990 roku pomoc w okresie zwolnienia lekarskiego była przyznawana tylko wtedy, gdy osoba przydzielona do opieki nie mogła jej zapewnić z powodu urlopu, choroby, leczenia sanatoryjnego lub z innych powodów. Warunkiem uprawniającym do tego świadczenia jest udokumentowanie wcześniejszego okresu ubezpieczenia. Świadczenie zwane pomocą w czasie zwolnienia chorobowego w maksymalnej wysokości 1 800 DEM jest przyznawane na okres czterech tygodni w roku kalendarzowym lub dłużej. Inne świadczenie w razie konieczności stałej opieki weszło w życie z dniem 1.1.1991 r. Jest to mianowicie 25 jednogodzinnych seansów pielęgnacyjnych lub więcej w ciągu miesiąca, przyznawanych na wniosek, co odpowiada maksymalnie wydatkowi 750 DEM miesięcznie, albo też zastępczo wypłaca się w pewnych warunkach miesięczny zasiłek pielęgnacyjny w wysokości 400 DEM.

Ponadto przyznaje się świadczenia na okoliczność ciąży i macierzyństwa (leczenie medyczne, obecność akuszerki, poród w szpitalu, opieka pielęgnacyjna w domu, pomoc domowa, pomoc w gospodarstwie, zasiłek macierzyński, zasiłek porodowy), jak i udziela się pomocy w planowaniu rodziny, celem przeprowadzenia sterylizacji oraz legalnego zabiegu przerwania ciąży.

I wreszcie, od 1.01.1989 roku istnieje zasiłek pogrzebowy dla osób ubezpieczonych w ramach ubezpieczenia chorobowego. Świadczenie to dochodzi do 2 100 DEM dla ubezpieczonych i do 1 050 DEM dla ubezpieczonych członków rodziny. Dla osób ubezpieczonych po raz pierwszy po 1.1.1989 roku, prawo do tego świadczenia pogrzebowego nie istnieje.

Jak jest finansowane rolnicze ubezpieczenie chorobowe?

Finansowanie ubezpieczenia chorobowego rolników jest zapewnione przez składki, dotacje państwa i inne wpływy. Zasadą jest, że rolnicy czynni zawodowo mają poprzez swoje składki sfinansować konieczne wydatki tak na nich, jak i ich pomoc rodzinną. Z kolei państwo ponosi koszty rolników, którzy zaprzestali działalności w wyniku restrukturyzacji rolnictwa (reńsiści żyjący na ziemiach zarządzanych przez ich dzieci).

Składki dla rolników indywidualnych i pomocy rodzinnej muszą być ustalone w celu pokrycia, również przy pomocy innych wpływów w okresie roku budżetowego, wszystkich wydatków przewidzianych dla tej grupy osób i dla ubezpieczonych członków ich rodzin, jak również na utworzenie niezbędnego funduszu rezerwowego. Aby ustalić tę składkę, wysokość przewidywanych dochodów musi być powiększona o wysokość nadwyżki pochodzącej z funduszy federalnych na początku roku budżetowego, a wysokość przewidywanych wydatków powinna być powiększona o sumę niezbędną dla odnowienia środków produkcji. Składki rolników indywidualnych są określone zarządzeniem na podstawie stawek składkowych według wartości ekonomicznej, zapotrzebowania na rynku pracy albo innego właściwego kryterium.

Mówiąc konkretnie, kryterium wyliczenia składki dla 18. rolniczych kas chorobowych jest wartość powierzchni ziemi, dla dwóch kas jest to zapotrzebowanie na rynku pracy, a dla kasy ogrodników wartość pracy rocznej. Zarządzenie powinno zawierać od przynajmniej 5. do najwyżej 10. stawek składkowych. Składka w najwyższej stawce składkowej musi być przynajmniej trzy razy większa od składki w najniższej stawce i nie powinna przekraczać składki porównawczej, która odgrywa rolę regulatora względem składki na ubezpieczenie chorobowe w systemie ogólnym. Składka osób będących pomocą rodzinną, podlegających ubezpieczeniu na podstawie ich działalności w gospodarstwie rolnym, ustalana jest przez rozporządzenie rolniczej kasy chorobowej. Wynosi ona od przynajmniej 50% do najwyżej 75% składki, jaką musi przelewać rolnik indywidualny w gospodarstwie, gdzie pomoc rodzinna pracuje, w zależności od jego dochodu uzyskiwanego z rolnictwa i ogrodnictwa, albo jaką powinien przelewać, gdyby podlegał rolniczemu ubezpieczeniu chorobowemu. Dla pomocy rodzinnej podlegającej ubezpieczeniu, która nie osiągnęła jeszcze 18. roku życia lub wykonuje pracę w charakterze ucznia, składka wynosi połowę powyższej wartości procentowej.

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

Ponadto, osoby obowiązkowo ubezpieczone w ramach rolniczego ubezpieczenia chorobowego, tak jak osoby ubezpieczone w ramach ubezpieczenia chorobowego w systemie ogólnym, muszą przelewać składki od emerytury z ustawowego ubezpieczenia emerytalnego, od sum wypłacanych z tytułu renty i od dochodów zawodowych spoza rolnictwa lub ogrodnictwa. Składki te, o ile są przelewane przez ubezpieczonych zawodowo czynnych (szczególnie rolników indywidualnych lub pomoc rodzinną), brane są pod uwagę przy wyliczaniu składki dla ubezpieczonych aktywnych zawodowo. Jeżeli składki są płacone przez osoby żyjące na ziemiach zarządzanych przez ich dzieci, prowadzi to do redukcji potrzeb w funduszach federalnych na ubezpieczenie chorobowe tych osób.

Rolnicze ubezpieczenie opiekuńcze

Socjalne ubezpieczenie opiekuńcze zostało wprowadzone od 1 stycznia 1995 roku poprzez nowelizację ustawy zabezpieczenia wypadkowego. W noweli tej określono zadania, cele, organizację oraz podstawowe zasady nowej samodzielnej gałęzi ubezpieczenia (są one zawarte w księdze socjalnego ustawodawstwa – SGD XI).

Przy każdej rolniczej kasie chorych powstała rolnicza kasa opiekuńcza, która jest korporacją powszechnego prawa, jednakże nie posiada własnego personelu (podobnie jak Fundusz Składkowy Ubezpieczenia Społecznego Rolników, który posiada osobowość prawną, a obsługę funduszu wykonują pracownicy KRUS). Kasa opiekuńcza ma własny regulamin, budżet oraz własne oszczędności. Koszty związane z zarządzaniem, łącznie z kosztami osobowymi, które ponoszą kasy chorych za obsługę ubezpieczenia opiekuńczego, wynoszą 3,5% sumy wypłaconych świadczeń.

Krąg osób ubezpieczonych

W rolniczej kasie opiekuńczej ubezpieczone są wszystkie osoby, które są członkami rolniczego ubezpieczenia chorobowego. Na mocy ustawy zrezygnować mogą z ubezpieczenia opiekuńczego tylko te osoby, które na przykład w 1998 roku osiągały miesięcznie 6 800 DEM dochodu z pracy i chciałyby ubezpieczyć się w jakimś prywatnym towarzystwie ubezpieczeniowym.

Potrzeba sprawowania opieki

Warunkiem świadczenia usług z ubezpieczenia opiekuńczego jest wystąpienie zdarzenia ubezpieczeniowego. Stanowi to zapotrzebowanie na objęcie opieką. Objęte opieką są te osoby, które z powodu fizycznej lub psychicznej choroby, albo trudności w zwyczajnych, regularnych czynnościach życiowych określonych ustawą, potrzebują większej lub mniejszej pomocy w ciągu minimum 6. miesięcy.

Potrzeba udzielania pomocy

Poziomy udzielanej pomocy wyznacza zakres świadczonych usług. Zaszeregowanie do poszczególnych szczebli odbywa się na podstawie ilości codziennych czynności pielęgnacyjnych oraz z tym związanym wysiłkiem. Wartość wyjściowa dla wymiaru włożonego wysiłku tygodniowego jest obliczana na podstawie czasu, który prace te pochłaniają, co wymaga zapotrzebowania na „nieprofesjonalne” osoby, sprawujące opiekę w postaci dostarczania zaopatrzenia i wykonywania drobnych prac domowych.

Rozróżnia się 3 poziomy udzielanej pomocy:

- **I poziom** = znaczne zapotrzebowanie na opiekę związaną z pielęgnowaniem osoby musi wynosić w ciągu dnia minimum pół godziny, a na podstawową pielęgnację musi przypadać ponad 45 minut;
- **II poziom** = duże zapotrzebowanie na opiekę musi wynosić w ciągu dnia 3 godziny, a na podstawową pielęgnację minimum 2 godziny;
- **III poziom** = największe zapotrzebowanie na opiekę musi wynosić w ciągu dnia 5 godzin, a na podstawową pielęgnację muszę przypadać minimum 4 godziny.

W przypadku dzieci określenie dodatkowej opieki musi odpowiadać opiece nad dzieckiem zdrowym w podobnym wieku.

Świadczenia związane z opieką domową

Świadczenia pielęgnacyjne realizowane są przez osoby, z którymi zawiera się odpowiednie umowy. Wartość sprawowanej opieki oszacowuje się według następującej skali:

- **poziom I** do 750 DEM miesięcznie,
- **poziom II** do 1 800 DEM miesięcznie,
- **poziom III** do 2 800 DEM miesięcznie.

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

W szczególnych wypadkach, kiedy wymagana jest nadzwyczajna i bardzo intensywna opieka, wydatki mogą dochodzić nawet do 3 750 DEM miesięcznie. Uregulowane zostały wytyczne związane z rodzajem świadczonej usługi, przy czym nie mogą być stosowane inne wyjątki od reguły niż te, które zaliczane są do poziomu III. Zamiast świadczeń pielęgnacyjnych mogą być też stosowane świadczenia materialne. Wymagane jest, aby w takich przypadkach zapewnić osobom wymagającym opieki wypłatę określonej kwoty.

Pomoc dla rolników starszych – ubezpieczenie emerytalne

Pomoc dla rolników starszych, utworzona w 1957 roku, jest częścią podstawową zawodowego rolniczego ubezpieczenia społecznego. Organizacja pomocy dla rolników starszych spoczywa na kasach emerytalnych. Kiedy zachodzi przypadek realizacji ubezpieczenia (na przykład osiągnięcie wieku emerytalnego, inwalidztwo lub zgon rolnika indywidualnego), stałe świadczenia gotówkowe są przyznawane dawnym właścicielom gospodarstw, ich wdowom, wdowcom i sierotom po nich. Ponadto mogą być przyznane środki terapeutyczne w razie nadchodzącej lub istniejącej już redukcji zdolności do pracy. Oprócz tego możliwe jest przydzielenie pomocy w gospodarstwie rolnym lub domowym, w celu zapewnienia funkcjonowania przedsiębiorstwa rolnego na czas leczenia w przypadku choroby lub w razie zgonu rolnika indywidualnego albo jego współmałżonka.

Istnieje także możliwość przyznania środków indywidualnych na podtrzymanie zdrowia. Właściciele gospodarstw rolnych i inni ubezpieczeni dysponujący jedynie niewielkim dochodem, mogą w pewnych warunkach otrzymać dofinansowanie do ich własnych, jak i innych składek.

Kto należy do rolniczych kas emerytalnych

W myśl ustawy wszyscy rolnicy indywidualni należą do rolniczej kasy emerytalnej. Chodzi o właścicieli gospodarstw rolnych i leśnych, w tym uprawiających winorośl, sektor ogrodniczy, warzywniczy i sadownictwo, jak również prowadzących hodowlę ryb w stawach i połów, których funkcjonowanie stanowi w myśl ustawy emerytalnej podstawę utrzymania z użytkowania ziemi. Od 1 stycznia 1980 r. za rolników indywidualnych uważa się też właścicieli przedsiębiorstw połowu ryb w jeziorach lub rzekach oraz pszczelarzy.

Przynależność do rolniczej kasy emerytalnej determinuje ustawa o prowadzeniu takiego przedsiębiorstwa.

Rolnikiem indywidualnym jest ten, na czyj rachunek gospodarstwo jest prowadzone. Jeżeli takie gospodarstwo rolne jest użytkowane przez kilka osób wspólnie (na przykład spadkobiercy, udziałowcy), przez spółkę osób w celach komercyjnych (spółka komandytowa) lub osobę prawną (spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, spółka akcyjna), to przynależność do rolniczej kasy emerytalnej jest uregulowana ustawą w sposób specjalny. Za rolników indywidualnych uważani są jedynie współużytkujący ziemię, udziałowcy bądź osoby, których główna działalność zawodowa dokonuje się w przedsiębiorstwie rolnym poza umową o pracę, nakładającą obowiązek ubezpieczenia emerytalnego, ci, którzy wnieśli do gospodarstwa ziemię stanowiącą podstawę utrzymania w rozumieniu ustawy o emeryturach rolniczych i którzy wcześniej sami te ziemię uprawiali przynajmniej w okresie jednego roku.

Podstawę utrzymania uzyskuje się wówczas, gdy wartość ekonomiczna, wartość powierzchni lub zapotrzebowanie na siłę roboczą dla powierzchni uprawianych przez rolnika indywidualnego osiąga lub przekracza wartość minimalną ustaloną przez rolniczą kasę emerytalną (niezbite domniemanie). Wartości minimalne ustalane są przez zgromadzenie przedstawicieli rolniczych kas emerytalnych w porozumieniu z Federacją rolniczych kas emerytalnych. Z kolei wartość minimalna dla rybaków na jeziorach lub rzekach ustalona jest ustawowo na pułapie zapotrzebowania na siłę roboczą na 120 dni pracy, a dla pszczelarzy – na 100 rojów pszczelich.

Fakt stanowienia przez gospodarstwo rolne podstawy utrzymania nie zależy od warunków ekonomicznych rolnika, ale wyłącznie od obiektywnego punktu widzenia. Nie ma znaczenia fakt wykonywania przez rolnika indywidualnego działalności wyłącznie rolniczej lub poza rolnictwem.

Składki rolników indywidualnych

Każdy rolnik indywidualny w rozumieniu § 1 GAL podlega obowiązkowi opłacania składek, jeżeli nie jest z niego zwolniony na mocy ustawy lub na własną prośbę. Każdy rolnik indywidualny odprowadza tylko jedną składkę, nawet gdy prowadzi kilka gospodarstw rolnych. Jeżeli małżonkowie prowadzą przedsiębiorstwo rolne wspólnie jako współwłaściciele, tylko jeden współmałżonek – głównie zarządzający gospodarstwem – podlega obowiązkowi opłacania składek. Jeżeli kierowanie przedsiębiorstwem rolnym jest zapewnione w równej części przez obu współmałżonków, wówczas oboje odprowadzają składki z tytułu ubezpieczenia emerytalnego.

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

Wysokość składki jest taka sama dla wszystkich rolników indywidualnych i dobrowolnie ubezpieczonych. Jest ona ustalona ustawowo i w roku 1992 wynosiła 269 DEM miesięcznie. Składka dla pomocy rodzinnej równa jest połowie składki rolnika indywidualnego, a zatem wynosi 134,50 DEM miesięcznie.

Składki rolników pokrywają 22,5% wypłacanych świadczeń, natomiast brakujące 77,5% kwoty na pokrycie wydatków, rolnicze kasy ubezpieczenia emerytalnego otrzymują z funduszy federalnych.

Podsumowanie

Uciążliwość pracy w rolnictwie i zagrożenia wypadkami oraz chorobami zawodowymi występowały zawsze i nadal występują. Epoka przemysłowa i postęp techniczny przyniosły rolnictwu niewątpliwą ulgę w ciężkiej pracy na roli, ale stworzyły jednocześnie nowe zagrożenia. Niemcy jako jedno z pierwszych państw na świecie dostrzegły zagrożenia występujące w gospodarstwie rolnym. Aby je eliminować, już ponad sto lat temu powołały do życia rolnicze stowarzyszenia zawodowe, dając im prawo kontroli gospodarstw rolnych pod względem BHP za pośrednictwem inspektorów technicznych (czego w Polsce nie ma do dnia dzisiejszego, mimo niewątpliwie większych zagrożeń niż w Niemczech).

Rolnicze stowarzyszenia zawodowe zrzeszone w Federacji uzyskiwały z biegiem lat nowe kompetencje w dziedzinie ubezpieczeń i osłon socjalnych w rolnictwie. Najpierw były to ubezpieczenia wypadkowe, chorobowe i opiekuńcze. Były i są one finansowane ze składek członków poszczególnych kas ubezpieczeniowych. Każdy ubezpieczony staje się automatycznie członkiem danej kasy, podobnie jak przewiduje polskie ustawodawstwo dla ubezpieczających się w Towarzystwach Ubezpieczeń Wzajemnych.

I wreszcie ubezpieczenie emerytalne, najbardziej chyba interesujące polskiego czytelnika, funkcjonuje w Niemczech od 1957 roku i nie jest ubezpieczeniem w pełnym tego słowa znaczeniu lecz osłoną rządu federalnego dla rolników starszych. Dopłaty z funduszy federalnych na świadczenia z tego ubezpieczenia wynoszą ponad 77% ogólnej sumy wypłacanych świadczeń. Może przykład rozwiązań w niemieckim systemie ubezpieczeń emerytalnych zmniejszy liczbę oponentów polskiego systemu ubezpieczeń emerytalno-rentowych dla rolników.

Mgr Kazimierz Patkowski jest dyrektorem Biura Organizacyjno-Prawnego Centrali KRUS, członkiem Zespołu Doradców Sekcji Rolnictwa ISSA.

mgr Małgorzata Zygmawska

Koordinacja systemów zabezpieczenia społecznego w krajach Unii Europejskiej

*Rolnicy i członkowie ich rodzin (...) od momentu przystąpienia
Polski do Unii, w przypadku przemieszczania się do różnych państw
członkowskich i podejmowania w nich działalności zarobkowej, będą
mieli możliwość ubiegania się o wszystkie ryzyka ubezpieczeniowe
zdefiniowane w prawie wspólnotowym...*

W krajach Unii Europejskiej koordynacja systemów zabezpieczenia społecznego uregulowana jest rozporządzeniem Rady EWG nr 1408/71 z dnia 14 czerwca 1971 r. (w sprawie stosowania systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników, osób samodzielnie zarobkujących oraz do członków ich rodzin zmieniających miejsce pobytu w granicach Wspólnoty) oraz rozporządzeniem nr 574/72 z dnia 21 marca 1972 r. ustalającego sposoby wykonania rozporządzenia 1408/71. Przystąpienie Polski do Unii wymaga m.in. dostosowania krajowego systemu ubezpieczeniowego do powyższych regulacji prawnych.

Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG) została utworzona w 1957 r. na mocy **Traktatu Rzymskiego**. Celem wspólnego rynku było m.in. zapewnienie swobodnego przepływu osób, które zmieniają miejsce pobytu na obszarze Wspólnoty. Aby to umożliwić, Rada EWG, na mocy art. 51 Traktatu Rzymskiego, została upoważniona do podjęcia niezbędnych działań normatywnych w dziedzinie zabezpieczenia społecznego. Przepis ten nakazał Radzie wprowadzenie jednolitego systemu zabezpieczenia społecznego, który zapewniłby osobom migrującym prawo do sumowania wszelkich okresów branych pod uwagę przez różne ustawodawstwa krajowe, dla nabycia, zachowania i obliczenia świadczeń, oraz wprowadziłby obowiązek wypłacania świadczeń osobom zamieszkałym na terytoriach różnych krajów członkowskich.

Rada EWG, realizując cele wynikające z Traktatu Rzymskiego, uchwaliła w dniu 14 czerwca 1971 r. rozporządzenie nr 1408/71 o stosowaniu systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników, osób pracujących na

własny rachunek oraz członków ich rodzin zmieniających miejsce pobytu w granicach Wspólnoty oraz przepisy wykonawcze zawarte w rozporządzeniu z dnia 21 marca 1972 r. o ustaleniu sposobów stosowania rozporządzenia nr 1408/71. Jak wynika z powyższego, prawo wspólnotowe obejmuje swym zakresem podmiotowym pracowników najemnych i osoby pracujące na własny rachunek oraz członków ich rodzin.

Wspomniane rozporządzenia pełnią funkcję koordynującą w stosunku do krajowych systemów zabezpieczenia społecznego. Zgodnie bowiem z art. 189 ust. 2 Traktatu Rzymskiego, mają moc powszechnie obowiązującą wobec wszystkich państw członkowskich Unii. Akty te bezpośrednio wpływają na prawo krajowe i powodują, że sprzeczne z nimi przepisy zostają automatycznie uchylone.

Rolnicy i członkowie ich rodzin, zgodnie z postanowieniami rozporządzeń, są traktowani jako osoby samodzielnie zarobkujące, a więc od momentu przystąpienia Polski do Unii, w przypadku przemieszczania się do różnych państw członkowskich i podejmowania w nich działalności zarobkowej będą mieli możliwość ubiegania się o wszystkie ryzyka ubezpieczeniowe zdefiniowane w prawie wspólnotowym na zasadach w nim określonych.

W orzecnictwie europejskim pojęcie „osoby samodzielnie zarobkujące” stosuje się do takich osób, które poza zawartym stosunkiem pracy prowadzą działalność przemysłową, handlową, świadczą usługi lub inne samodzielne przedsięwzięcia i – w granicach prowadzonej działalności – uzyskują niezbędne środki pozwalające na pokrycie własnych potrzeb. Osoby te podlegają ochronie ubezpieczeniowej, ponieważ z tytułu prowadzonej działalności odpłacają należne składki.¹

Obecnie przynależność do systemu społecznych ubezpieczeń rolniczych w Polsce jest bezwzględnie uzależniona od posiadania obywatelstwa polskiego. Przepisy ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. (Dz. U. z 1998 r. Nr 7, poz. 25 z późn. zm.) umożliwiają dostęp do świadczeń w niej określonych posiadającym obywatelstwo polskie rolnikom, ich małżonkom i pracującym z nimi domownikom, o ile podlegają oni ubezpieczeniu społecznemu rolników. Ponieważ podstawową zasadą prawa wspólnotowego jest równe traktowanie obywateli państwa własnego i pochodzących z krajów członkowskich Unii, mając na uwadze powyższe, należałoby w przyszłości zapewnić równy dostęp do systemu ubezpieczeń rolniczych. Trwają prace zmierzające m.in. do rozszerzenia kręgu osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników o osoby, których pobyt w Polsce ma charakter stały.

Za rozszerzeniem zakresu podmiotowego ustawy przemawia również fakt, że małżonkowie rolników będący cudzoziemcami nie mieli możliwości nawet

---

¹ Rozporządzenia Rady Wspólnot Europejskich w dziedzinie zabezpieczenia społecznego – z komentarzem Teresy Bińczyckiej-Majewskiej, str.12.

dobrowolnego ubezpieczenia się z tytułu prowadzenia działalności rolniczej. Proponowane rozwiązanie umożliwi osobom przebywającym na terenie RP na podstawie karty stałego pobytu lub posiadających status uchodźcy opłacanie składek na ubezpieczenie i nabycie prawa do świadczeń z ubezpieczenia w przypadku prowadzenia działalności rolniczej lub pracy w gospodarstwie rolnym w charakterze domownika.

Na obecnym etapie prac nad zmianą ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników nie przewiduje się możliwości nieograniczonego rozszerzenia zakresu podmiotowego na obywateli państw członkowskich Unii, bowiem istnieją w Polsce ograniczenia prawne w zakresie nabywania gruntów rolnych przez cudzoziemców.

Przepisy wspólnotowe w dziedzinie zabezpieczenia społecznego można rozpatrywać pod kątem praw i obowiązków, jakie przysługują osobom przemieszczającym się w granicach Unii Europejskiej i stykają się z różnymi systemami ubezpieczenia społecznego dwóch lub więcej państw członkowskich. Sytuacja taka może mieć miejsce np. wówczas, gdy działalność zawodowa wykonywana jest kolejno w kilku państwach za granicą lub gdy obywatele państw Unii często przenoszą się z jednego państwa członkowskiego do drugiego, czy też tymczasowo przebywają w którymkolwiek z państw członkowskich. Celem uregulowań jest uniknięcie sytuacji, w której osoba przemieszczająca się utraciłaby część lub wszystkie swoje prawa w zakresie zabezpieczenia społecznego na skutek zmiany miejsca zamieszkania lub wykonywania działalności zarobkowej.²

Pomimo tego, że przepisy rozporządzeń gwarantują ochronę ubezpieczeniową obywatelom państw członkowskich Unii, to nie rozwiązują do końca wszystkich problemów występujących w tej dziedzinie. Stąd też w 1958 r. przy Komisji Wspólnot Europejskich została powołana Komisja Administracyjna do spraw zabezpieczenia społecznego pracowników migrujących, do zadań której należy podejmowanie decyzji w sprawie dokonywania wykładni i interpretacji przepisów rozporządzeń.

Zasady koordynacji

Reguły koordynacji mają na celu wprowadzenie jednolitych zasad postępowania w stosunku do pracowników, osób samodzielnie zarabkujących i członków ich rodzin w przypadku ubiegania się przez te osoby o różne

---

² Dr Gertruda Uścińska: *Przepisy wspólnotowe w dziedzinie zabezpieczenia społecznego, Przegląd Ubezpieczeniowy dla Ciebie*, część I, maj 1998 r. str.3-4.

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

---

ryzyka ubezpieczeniowe, w związku z wykonywaniem pracy czy działalności w kilku krajach na terytorium Unii i podlegania z tego tytułu ubezpieczeniu w różniących się od siebie krajowych systemach zabezpieczenia społecznego.

Ustalone zasady koordynacji:

- równego traktowania obywateli państwa własnego i obcych,
  - jednolitości stosowanego ustawodawstwa,
  - zachowania praw nabytych,
  - sumowania okresów ubezpieczenia, zatrudnienia i zamieszkania
- powodują, że cudzoziemcy pochodzący z jakiegokolwiek kraju członkowskiego będą mogli otrzymać świadczenia z zabezpieczenia społecznego w każdym państwie członkowskim, niezależnie od tego, w jakim kraju obecnie zamieszkują, natomiast dla nabycia lub zachowania prawa do świadczeń lub obliczenia ich wymiaru będzie się sumowało wszystkie okresy zatrudnienia bądź zamieszkania uwzględniane przez państwo właściwe (kraj pochodzenia).

Omówione powyżej zasady mają na celu umożliwienie swobodnego przemieszczania się i podejmowanie zatrudnienia czy działalności na terenie Wspólnoty, bowiem nabyte w jednym kraju okresy ubezpieczenia lub zamieszkania, w żadnym wypadku nie przepadną i zawsze zostaną uznane przez ustawodawstwo państwa członkowskiego, w którym osoba uprawniona będzie się ubiegała o przyznanie prawa do świadczeń.

Świadczenia pieniężne i rzeczowe

Przepisy wspólnotowe regulują przyznawanie i wypłatę świadczeń pieniężnych z tytułu:

- choroby i macierzyństwa,
- wypadków przy pracy,
- chorób zawodowych,
- inwalidztwa,
- emerytur,
- rent rodzinnych,
- zasiłków pogrzebowych,
- zasiłków dla bezrobotnych,
- świadczeń rodzinnych oraz
- świadczeń z tytułu choroby i macierzyństwa.

Zgodnie z § 4 rozporządzenia 1408/71 nie ma ono zastosowania w przypadku ubiegania się o świadczenia z pomocy zdrowotnej i społecznej, ani do systemów dla ofiar wojny i jej skutków oraz do systemów specjalnych obejmujących urzędników oraz osoby z nimi zrównane.

Prawo do świadczeń rzeczowych należy rozpatrywać, biorąc pod uwagę, czy osoba ubiegająca się o takie świadczenie mieszka w kraju, w którym jest ubezpieczona, czy poza nim. W pierwszym przypadku korzysta ze świadczeń rzeczowych na tych samych warunkach, co inne osoby ubezpieczone w tym kraju. Jeżeli natomiast zamieszka w innym kraju niż ten, w którym jest ubezpieczona, ma prawo korzystać ze świadczeń przewidzianych przez ustawodawstwo kraju zamieszkania, jednakże na koszt właściwej instytucji ubezpieczeniowej, w której jest ubezpieczona.

Świadczenia z tytułu choroby i macierzyństwa dla pracowników i samodzielnie zarobkujących oraz członków ich rodzin regulują art. 18-36 rozporządzenia 1408/71 oraz art. 16-34 rozporządzenia 574/72. Świadczenia pieniężne z tytułu choroby, podobnie jak w polskim systemie ubezpieczenia społecznego rolników, mają na celu ewentualne wyrównanie utraconego wskutek choroby dochodu i zgodnie z art. 19 są spełniane przez właściwą instytucję zgodnie ze stosowanym przez nią ustawodawstwem, chyba że istnieje porozumienie między instytucją właściwą i instytucją obecnego zamieszkania zainteresowanego. W takich przypadkach świadczenia pieniężne z tytułu choroby może spełniać instytucja obecnego zamieszkania zainteresowanego, jednakże na koszt (rachunek) instytucji właściwej i na podstawie ustawodawstwa państwa właściwego.

Samodzielnie zarobkujący, podobnie jak pracownik, ma również prawo do świadczeń w naturze z tytułu choroby. Świadczenia te są spełniane na rachunek właściwej instytucji przez instytucję miejsca zamieszkania, zgodnie ze stosowanym przez nią ustawodawstwem, na takich samych warunkach, jak by osoba ta była ubezpieczoną w myśl tego ustawodawstwa. Przepis art. 19 stosuje się również do członków rodziny samodzielnie zarobkującego, jeżeli zamieszkują oni na terytorium państwa członkowskiego innego niż państwo właściwe, jeśli nie posiadają prawa do tych świadczeń na podstawie ustawodawstwa państwa, na terenie którego zamieszkują. Jeżeli członkowie rodziny zamieszkują na terytorium państwa członkowskiego, którego ustawodawstwo nie uzależnia prawa do świadczeń od przebycia wymaganych okresów ubezpieczenia lub zatrudnienia, to świadczenia w naturze z tytułu choroby, jakie osoby te otrzymają, będą spełniane na rachunek instytucji, w której pracownik lub samodzielnie zarobkujący jest ubezpieczony, chyba że jego współmałżonek lub osoba sprawująca opiekę nad dziećmi prowadzi jakąkolwiek działalność zawodową na terytorium państwa w którym zamieszkują.

Generalnie można powiedzieć, że zgodnie z art. 19 rozporządzenia 1408/71 osoba samodzielnie zarobkująca, zatrudniona w innym państwie człon-

kowskim niż to, z którego pochodzi, ma prawo nabycia świadczeń w naturze z tytułu choroby i macierzyństwa, tak jak w swoim kraju. Dzięki systemowi koordynacji, jeżeli np. osoba samodzielnie zarobkująca jest ubezpieczona w Niemczech, ale zamieszkuje w Danii, gdzie system opieki zdrowotnej jest oparty wyłącznie na miejscu zamieszkania, nie musi podwójnie opłacać składek, aby posiadać uprawnienia do korzystania ze świadczeń rzeczowych z tytułu choroby i macierzyństwa. Art. 19 pozwala bowiem na nabycie prawa do świadczenia rzeczowego w państwie zamieszkania w imieniu państwa właściwego, które pokrywa koszty udzielonych świadczeń na zasadzie kosztów rzeczywistych lub ryczałtu.

Istotną sprawą w kwestii otrzymania zwrotu kosztów udzielonych świadczeń rzeczowych jest właściwa dokumentacja uprawnień. W tym celu w państwach Wspólnoty obowiązują określone formularze, które potwierdzają uprawnienia ubezpieczonego i członków jego rodziny. W przypadku ubiegania się o świadczenia w naturze, uprawnienia te potwierdza formularz E 111 i dodatkowy formularz E 128, podobny do poprzedniego, jednakże nieco zmodyfikowany na początku 1998 r. Część A formularza wypełniana jest przez państwo właściwe i potwierdza uprawnienia do korzystania ze świadczeń medycznych oraz okres, na jaki uprawnienia przysługują; część B wypełniana jest po przeniesieniu się do nowego miejsca zamieszkania.

Świadczenia rzeczowe mogą być też udzielane w nagłych przypadkach, np. podczas tymczasowego pobytu turystycznego. Prawo wyjazdu do innego kraju, by być tam leczonym, jest uznawane jedynie w sytuacjach wyjątkowych i w ściśle określonych warunkach, tj. po uzyskaniu zezwolenia w kraju macierzystym. Pod pojęciem świadczeń udzielanych w nagłych przypadkach należy rozumieć opiekę medyczną, jakiej wymaga stan zdrowia poszkodowanego w związku np. z wypadkiem czy nagłą chorobą. W pozostałych przypadkach, tj. jeśli chce się skorzystać z leczenia w wybranym kraju członkowskim Unii bez zgody (zezwolenia) instytucji ubezpieczeniowej kraju macierzystego podczas pobytu tymczasowego (turystycznego), należy liczyć się z koniecznością opłacenia rachunku za leczenie zagranicą.

Zwrot kosztów udzielonych świadczeń rzeczowych narzuca na państwa duże obciążenia finansowe i administracyjne i następuje na podstawie art.: 93, 94, 95 rozporządzenia 574/72, chyba że właściwe instytucje państw członkowskich uzgodnią inne rozwiązania. Zwrot może się odbywać na zasadzie zwrotu kosztów rzeczywistych lub ryczałtu. W praktyce wygląda to tak, że po skorzystaniu z usług zdrowotnych w innym kraju, otrzymuje się rachunek za udzielone usługi na formularzu E 125. Z reguły rozliczenie kosztów na zasadzie ryczałtu ma zastosowanie wobec osób, które na stałe przeniosły się z jednego kraju do drugiego. Roczna kwota ryczałtu odpowiada ponoszonym rocznie kosztom na rzecz opieki zdrowotnej rodzin, bez względu na to, czy osoba ta skorzystała ze świadczeń jej przysługujących czy też nie. Najczę-

ściej sytuacja ta dotyczy emerytów i członków ich rodzin. Państwo, które poniosło koszty świadczeń rzeczowych udzielonych emerytowi lub członkom jego rodziny (państwo jego zamieszkania) wypełnia formularz E 127 i przesyła go do kraju, który ma być obciążony. Np. za emerytów duńskich, którzy na stałe mieszkają w Hiszpanii, Dania zwraca koszty świadczeń rzeczowych raz na rok. Jeżeli natomiast ci sami emeryci duńscy chcą spędzić wakacje w swoim kraju pochodzenia, Dania ubiega się o zwrot kosztów świadczeń rzeczowych od Hiszpanii.

Poziom ryczałtów bardzo często różni się między państwami członkowskimi. Dla przykładu, w 1994 r. Niemcy płaciły za swojego emeryta ryczałt (w przeliczeniu na polskie złote) w wysokości około 43 tys. zł, a na członka rodziny emeryta ok. 11 tys. zł. Dla porównania państwo włoskie za swojego emeryta płaciło stawkę ryczałtową w wysokości ok. 21 tys. zł, a na członka rodziny emeryta – ok. 16 tys. zł.

Kwota ryczałtowa nie jest jednak wypłacana od razu. Zanim obciążymy ryczałtem inne państwo, Rada Rewizyjna Europy ostatecznie akceptuje kwoty ryczałtów, przedstawione do zatwierdzenia przez poszczególne państwa. Kwota ryczałtu jest wypłacana dopiero wówczas, gdy – po akceptacji przez Radę Rewizyjną – przyjmie ją państwo obciążone. Jest to proces żmudny i wymagający wielu negocjacji. W czerwcu 1998 r. Rada Rewizyjna zatwierdziła rozliczenie ryczałtu dopiero za lata 1994 i 1995.

Dla zobrazowania przyjętych rozwiązań uwzględniających reguły koordynacji omówię teraz...

Zasady przyznawania i wypłaty świadczeń pieniężnych z ubezpieczenia społecznego

---

Emerytura

W świetle ww. przepisów emerytura jest głównym świadczeniem z ubezpieczenia społecznego. Zgodnie z art. 44 rozporządzenia 1408/71, zainteresowany nabędzie prawo do **emerytury krajowej** na mocy ustawodawstwa państwa, w którym był ubezpieczony przez cały okres trwania kariery za-

wodowej. Bez wpływu na prawo do świadczenia pozostaje fakt zamieszkania poza granicami tego kraju w chwili osiągnięcia wieku emerytalnego.

W przypadku rozpatrywania prawa do emerytury na podstawie przepisów rozporządzenia, konieczne stanie się sumowanie okresów ubezpieczenia lub zamieszkania. Ustalanie prawa podejmuje się od daty złożenia wniosku o świadczenie. Gdy dana osoba była ubezpieczona w więcej niż jednym kraju, otrzyma ona emeryturę z każdego państwa, w którym była ubezpieczona przynajmniej przez rok. Wysokość emerytury będzie proporcjonalna do okresów ubezpieczenia przebytych w każdym z tych państw. Jeżeli emerytura jest wypłacana przez inne państwo niż kraj pochodzenia, koszty opłat pocztowych, bankowych mogą obciążać konto świadczeniobiorcy. Gdy dana osoba pobiera emeryturę z innego kraju, świadczenie powinno być przeliczone na walutę jej kraju, co może być dla tej osoby korzystne lub niekorzystne, w zależności od wahań kursu walut.

Zgodnie z rozporządzeniem 574/72 wypłata świadczeń emerytalnych może być realizowana:³

- bezpośrednio przez instytucję właściwą,
- za pośrednictwem organu łącznikowego,
- przez instytucję miejsca zamieszkania.

Wypłata świadczeń realizowanych przez instytucję łącznikową lub miejsca zamieszkania płatników/uprawnionego następuje według ściśle określonych reguł:

- na 20 dni przed terminem płatności świadczeń instytucja zobowiązana kieruje do płatników świadczeń ich wykaz w dwóch egzemplarzach,
- następnie, na dziesięć dni przed terminem płatności świadczeń, instytucja zobowiązana wpłaca w walucie swojego kraju kwotę niezbędną do wypłacenia należności na konto płatnika do jego dyspozycji; instytucja zobowiązana dokonuje wpłaty w banku własnego kraju na rachunek otwarty banku państwa członkowskiego, na którego terytorium znajduje się płatnik. W załączniku nr 7 do rozporządzenia zamieszczono nazwy banków i ich siedziby,
- należności wymienione w wykazie świadczeń są wypłacane osobie uprawnionej przez płatnika, na rachunek instytucji zobowiązanej do wypłaty, w trybie ustawodawstwa stosowanego przez płatnika,
- w przypadku, gdy zachodzą okoliczności uzasadniające zawieszenie lub utratę prawa do świadczenia przez osobę uprawnioną (np. zgon uprawnionego czy jego małżonka) – płatnik ma obowiązek wstrzymania wypłaty i powiadomienia o tym fakcie instytucji zobowiązanej. Wstrzymanie

---

³ Dr Gertruda Uścińska: *Harmonizacja prawa polskiego z prawem Wspólnot Europejskich w dziedzinie prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, Ekspertyzy*. Warszawa, czerwiec 1998 r. str. 59-60.

- wypłaty ma również miejsce w każdym przypadku zmiany miejsca zamieszkania przez uprawnionego,
- w końcu okresu rozliczeniowego następuje zamknięcie kont płatności, w celu sprawdzenia wpływów i wydatków. Różnice między kwotami należnymi a rzeczywiście wypłaconymi są wyrównywane w późniejszych terminach. Koszty wypłaty emerytur (pocztowe, bankowe) mogą być odzyskane przez organ wypłacający od osób uprawnionych zgodnie z postanowieniami stosowanego przez ten organ ustawodawstwa. Odzyskanie nadpłaty świadczenia następuje najczęściej z wypłat bieżących, w granicach i na warunkach przewidzianych przez stosowane przez nią ustawodawstwo.

Wypadki przy pracy i choroby zawodowe

Artykuły 52-63 rozporządzenia 1408/71 traktują o świadczeniach w naturze oraz świadczeniach pieniężnych z tytułu wypadku przy pracy lub choroby zawodowej dla samodzielnie zarobkujących, kiedy zamieszkują na terytorium państwa członkowskiego innego niż państwo właściwe, jak również określają zasady spełniania tych świadczeń (kto spełnia świadczenia i kto ponosi koszty).

Ogólnie świadczenia w naturze z tego tytułu są wypłacane według ustawodawstwa państwa zamieszkania lub pobytu, natomiast świadczenia pieniężne – według ustawodawstwa państwa, w którym osoba była ubezpieczona w chwili, gdy zdarzył się wypadek przy pracy lub wystąpiła choroba zawodowa. Jeżeli mamy do czynienia z wypadkiem w drodze do pracy lub z pracy i zdarzenie wystąpi na terytorium innego państwa członkowskiego, zgodnie z art. 56 przyjmuje się, iż nastąpił on na obszarze państwa właściwego.

Przy ustalaniu prawa do świadczeń z tytułu choroby zawodowej, w razie wykonywania pracy narażającej na powstanie takiej choroby w dwóch lub kilku państwach członkowskich, świadczenia należne osobie (lub po niej) mogą być przyznane na mocy ustawodawstwa jednego państwa (w którym warunki nabycia prawa zostały spełnione). Przy ustalaniu prawa do świadczeń z tytułu choroby zawodowej wykorzystuje się konstrukcję domniemania prawnego. Dotyczy ona trzech warunków stosowanych w ustawodawstwach krajowych:

- medycznego stwierdzenia tej choroby (po raz pierwszy) na terenie danego kraju,
- stwierdzenia tej choroby w określonym czasie po ustaniu ostatniej aktywności zawodowej,
- wykonywania działalności w warunkach szkodliwych przez ustalony okres czasu.

Wysokość i zasady obliczania świadczeń z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych, w zależności od ustawodawstwa państwa członkowskiego, są ustalane na podstawie średniego zarobku lub wynagrodzenia w formie zryczałtowanej albo średniej wynagrodzeń zryczałtowanych uzyskanych w trakcie okresów ubezpieczenia na mocy ustawodawstwa danego państwa. Wysokość tych świadczeń może ponadto zależeć od liczby członków rodziny mieszkających nie tylko w państwie, w którym wypadek lub choroba zaistniała, ale uwzględnieniu podlegają też członkowie rodziny mieszkający w innych państwach członkowskich.

Świadczenia z tytułu inwalidztwa

Są to świadczenia, które różnią się znacznie w państwach członkowskich. Wyróżnić tu można dwa podstawowe ustawodawstwa typu:

- „**A**” – w którym na wysokość renty inwalidzkiej nie mają wpływu długości okresów ubezpieczenia. Zgodnie z załącznikiem IV, część A do rozp. 1408/71, ustawodawstwo takie posiadają: Hiszpania, Belgia, Francja, Grecja, Irlandia, Holandia, Wielka Brytania, Finlandia,⁴
- „**B**” – w którym na wysokość renty inwalidzkiej ma wpływ wyłącznie długość okresów ubezpieczenia i zamieszkania: Dania, Włochy, Niemcy, Luksemburg, Austria, Portugalia, Szwecja.⁵

Zasady wyliczania tego świadczenia odpowiadają zasadom wyliczania emerytury. W przypadku zaistnienia ryzyka inwalidztwa, zgodnie z art. 39, instytucją zobowiązaną do ustalenia prawa do renty inwalidzkiej (jeżeli u zainteresowanego nastąpiła niezdolność do pracy pociągająca za sobą inwalidztwo) jest ta instytucja państwa członkowskiego, którego ustawodawstwo było właściwe w chwili, gdy nastąpiła niezdolność do pracy. Jeśli spełnia on warunki wymagane przez ustawodawstwo stosowane w sprawie, otrzyma jedną pełną rentę od tej instytucji i wg jej ustawodawstwa, nawet gdy w okresie wykonywania pracy podlegał przepisom ustawodawstw kilku państw członkowskich. Wysokość tej renty jest więc zawsze taka sama i niezależna od przebytych okresów ubezpieczenia.

Wysokość renty według ustawodawstwa typu „B” obliczana jest na podstawie przepisów dotyczących emerytur i rent rodzinnych, z uwagi na uzależnienie wysokości tego świadczenia od przebytych okresów ubezpieczenia. Tak więc samodzielnie zarobkujący w tym systemie otrzyma w przypadku przebycia ubezpieczenia w kilku państwach rentę proporcjonalną do przebytych

---

⁴ Teresa Bińczycka-Majewska: *Regulacje Wspólnot Europejskich w zakresie koordynacji zabezpieczenia społecznego – Polityka społeczna* nr 4, 1999 r. str. 11.

⁵ Patrz j.w.

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

---

w każdym z nich okresów ubezpieczenia, zgodnie z regułą dotyczącą obliczania emerytur.

Należy zaznaczyć, że warunki nabycia prawa do renty inwalidzkiej w poszczególnych krajach mogą się różnić, ale rozporządzenia uznają wymagania stosowane przez ustawodawstwa krajowe. Decyzja w sprawie uprawnień do tego świadczenia wydana przez jedno państwo, wiąże wszystkie właściwe instytucje państw członkowskich i nie podlega weryfikacji pod warunkiem, że w ustawodawstwie państw zachodzi zgodność warunków stwierdzania stanu inwalidztwa.

Renta inwalidzka (o ile zachodzi taka potrzeba) może być zamieniona na emeryturę. Zamiana następuje na warunkach przewidzianych przez ustawodawstwo, na podstawie którego została przyznana renta, z zachowaniem przepisów dot. obliczania emerytury.

Renty rodzinne

W rozporządzeniu 1408/71 brak jest osobnych regulacji dotyczących zasad nabywania prawa do renty rodzinnej. Świadczenie to traktowane jest jako pochodne i obliczane wg zasad przewidzianych dla renty inwalidzkiej. Warunkiem uzyskania prawa do tego świadczenia jest domniemanie inwalidztwa zmarłego członka rodziny, po którym renta przysługuje.

Prawo do rent rodzinnych ustala się także w zależności od tego, kto występuje z wnioskiem o przyznanie tego świadczenia. Jeżeli jest to współmałżonek zmarłego samodzielnie zarobkującego czy pracownika, prawo jest ustalone na tych samych zasadach, jakie mają zastosowanie do rent inwalidzkich czy emerytur, wychodząc z założenia, że ten małżonek był osobą ubezpieczoną. Natomiast renta rodzinna dla współmałżonka po osobie zmarłej, mającej ustalone prawo do emerytury, będzie obliczana wg właściwego ustawodawstwa krajowego. Jeśli zmarły emeryt był uprawniony do emerytury wg ustawodawstwa kilku państw, to współmałżonek nabędzie prawo do rent rodzinnych na ich łącznej podstawie.

Zasiłki pogrzebowe

Są przyznawane na podstawie regulacji zawartych w art. 64-66 rozporządzenia 1408/71. Wynika z nich, że nabycie, zachowanie lub odzyskanie prawa do tych świadczeń zależy od przebytych okresów ubezpieczenia lub

zamieszkania nabytych pod rządami ustawodawstwa innego państwa członkowskiego, tak jakby chodziło o okresy nabyte pod rządami stosowanego przez tą instytucję ustawodawstwa. Przepisy te, a w szczególności art. 64 rodzą obowiązek uwzględniania okresów ubezpieczenia lub zamieszkania spełnionych pod rządami ustawodawstwa innego państwa członkowskiego.

W przypadku gdy samodzielnie zarobkujący ubiega się o rentę lub ją pobiera, a członek jego rodziny umrze na terytorium państwa członkowskiego innego niż właściwe, uznaje się, że zgon nastąpił na terytorium państwa właściwego. Wówczas właściwa instytucja jest zobowiązana do przyznania zasiłku pogrzebowego należnego na podstawie stosowanego przez nią ustawodawstwa, nawet jeżeli rencista zamieszkuje poza państwem właściwym.

Przepisy powyższe stosuje się również wtedy, gdy zgon nastąpił w wyniku wypadku przy pracy lub choroby zawodowej. W sytuacji, gdy ubiegamy się o zasiłek pogrzebowy po zmarłym emerycie lub renciście, którzy otrzymywali świadczenia należne na podstawie ustawodawstwa jednego lub kilku państw członkowskich, ale zamieszkiwali na terytorium innego niż to, które zgodnie z art. 28 rozporządzenia było zobowiązane do spełniania świadczeń w naturze na ich rzecz, traktuje się, że świadczenie to jest należne na podstawie ustawodawstwa państwa zobowiązanego do świadczeń w naturze. Instytucja wypłaca je tak, jakby emeryt lub rencista zamieszkiwał w chwili zgonu na terenie państwa, w którym ta instytucja się znajduje. Przepis ten ma zastosowanie również do członków rodziny emeryta lub rencisty.

Zasiłki dla bezrobotnych

Art. 69-71 rozporządzenia 1408/71 stanowią, iż aby bezrobotny samodzielnie zarobkujący mógł otrzymać prawo do tego rodzaju świadczeń w przypadku, gdy udaje się do jednego lub kilku państw członkowskich w poszukiwaniu zatrudnienia, powinien znać procedurę wymaganą przy ubieganiu się o tego rodzaju świadczenia oraz obowiązujące w tym zakresie terminy.

1. Przed wyjazdem powinien zarejestrować się jako poszukujący pracy i pozostawać do dyspozycji służb zatrudnienia państwa właściwego co najmniej przez 4 tygodnie od chwili utraty pracy. Właściwe instytucje mogą w sytuacjach wyjątkowych zezwolić na wyjazd przed upływem wymaganego terminu. Istotne jest, by zaopatrzył się w formularz E 303, który okaże w kraju, do którego udaje się w celu poszukiwania pracy.

UBEZPIECZENIA NA ŚWIECIE

---

2. W ciągu 7. dni powinien zarejestrować się jako poszukujący pracy w urzędzie zatrudnienia każdego państwa członkowskiego, do którego się udaje, i podporządkować stosowanej przez te urzędy kontroli.
3. Istotne jest, że prawo do świadczeń dla bezrobotnych, samodzielnie zarobkujący zachowuje najwyżej przez 3 miesiące od chwili, gdy przestał pozostawać do dyspozycji urzędu zatrudnienia państwa, które opuścił, przy czym okres, na który świadczenie zostało przyznane, nie może przekraczać okresu spełniania świadczeń, do którego przysługuje mu prawo na podstawie ustawodawstwa tego państwa. W sytuacji powrotu do państwa właściwego przed wygaśnięciem okresu, w jakim ma prawo do świadczeń, w myśl zasady tu określonej, prawo do świadczeń przysługuje nadal zgodnie z ustawodawstwem tego państwa. Bezrobotny utraci zaś prawo do tego świadczenia na podstawie ustawodawstwa państwa właściwego, jeżeli nie powróci do tego państwa przed wygaśnięciem tego okresu.

Świadczenia dla bezrobotnych są realizowane przez instytucję każdego państwa, w którym bezrobotny poszukuje pracy. Właściwa instytucja państwa członkowskiego, którego ustawodawstwu samodzielnie zarobkujący podlegał podczas ostatniego zatrudnienia jest zobowiązana do zwrotu tych świadczeń zgodnie z art. 98 rozporządzenia 574/72, na podstawie wydatków rzeczywistych bądź zryczałtowanych. Należy nadmienić, iż państwa członkowskie mogą również zrezygnować z dokonywania zwrotów między instytucjami im podlegającymi i odpowiedzialnymi za wypłatę tych świadczeń.

Osobną kwestią jest sytuacja prawna bezrobotnych pracujących w strefie przygranicznej, jednakże z uwagi na obszerny zakres uregulowań, w tym opracowaniu problem ten pominę.

Świadczenia rodzinne

Podobnie jak w przypadku wcześniej omówionych świadczeń, przy rozpatrywaniu prawa do świadczeń rodzinnych należy uwzględnić okresy ubezpieczenia lub zamieszkania przebyte wg ustawodawstwa innych państw członkowskich, jeśli są one wymagane do uzyskania prawa do tych świadczeń.

Jeżeli samodzielnie zarobkujący zamieszkuje razem z członkami rodziny i podlega ustawodawstwu państwa członkowskiego, to prawo do świadczeń rodzinnych będzie ustalane i świadczenie będzie wypłacane na podstawie ustawodawstwa tego państwa i w takiej wysokości, jak dla obywateli tego

państwa. Prawo to przysługuje również bezrobotnym na członków rodzin, którzy zamieszkują w państwie innym niż właściwe, na tych samych zasadach, co samodzielnie zarobkującemu, z zastrzeżeniem przepisów zał. VI.

Zasiłki rodzinne dla emerytów są z reguły wypłacane w państwie, które im wypłaca emeryturę.

Program PHARE Consensus

Polska jest jednym z krajów kandydujących do członkostwa w Unii. W ramach przygotowań do stosowania przepisów wspólnotowych, na podstawie art. 5 rozporządzenia 1408/71, strona polska została zobowiązana do sporządzenia wykazu wszystkich aktów prawnych normujących systemy zabezpieczenia społecznego zarówno pracowników, jak i rolników, systemów specjalnych, świadczeń o charakterze bezskładkowym, a także w zakresie minimalnych świadczeń określonych w rozporządzeniu.

W kwietniu bieżącego roku odbył się Brukseli **screening**, czyli przegląd ustawodawstwa krajowego i określenie jego zgodności z ustawodawstwem unijnym w zakresie zabezpieczenia społecznego. Analizie poddano również krajowe akty prawne normujące system ubezpieczenia społecznego rolników. Centrala Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego brała udział w pracach przygotowujących do screeningu.

Najogólniej można powiedzieć, iż prace te zmierzają do odpowiedniego przygotowania się na przyjęcie konsekwencji, jakie na polski system prawny wywrą postanowienia rozporządzenia 1408/71. Rozporządzenia nie zmuszają naszego kraju do dokonywania zmian w krajowych przepisach dotyczących zabezpieczenia społecznego. Komisja Europejska sprawdza jedynie, czy akty prawne danego kraju mieszczą się w ramach określonych przez zasady koordynacji i czy stosowane przez kraj aspirujący do członkostwa w UE rozwiązania administracyjne są wystarczające. W momencie przystąpienia do UE Polska powinna posiadać struktury administracyjne, które podołają wypełnianiu zasad koordynacji.

W ramach opracowanego przez ekspertów unijnych Krajowego Programu działań Phare Consensus przewidziano cykl szkoleń mający, na celu stworzenie procedur administracyjnych pozwalających na realizację tego wymagania. Szkolenie jest konieczne, by w przyszłości krajowe instytucje działające w zakresie ubezpieczenia społecznego mogły stosować właściwe formularze, poprawnie wyliczać wysokość świadczeń emerytalno-rentowych przy zastosowaniu metody uwzględniania okresów ubezpieczenia przebytych w innych państwach, zwrotu kosztów za medyczne świadczenia rzeczowe,

zasady dokonywania i wzajemnego uwzględniania wyników badań lekarskich ustalających np. prawo do renty.⁶

Program proponuje przygotowanie zespołów zadaniowych, w których właściwe krajowe instytucje ubezpieczenia społecznego mogłyby przygotować zrozumiałe instrukcje postępowania w przypadku ubiegania się o różne ryzyka ubezpieczeniowe.⁷

Ostatnim zadaniem administracyjnym może być konieczność ponownego obliczenia wysokości świadczeń, zwłaszcza emerytalno-rentowych przyznanych przed wejściem w życie rozporządzenia 1408/71. Liczba ponownych obliczeń wysokości świadczeń będzie uzależniona od liczby osób, które pracowały lub prowadziły działalność w więcej niż jednym państwie.⁸ Może to spowodować obciążenie dla całej polskiej administracji ubezpieczeniowej, w tym w konsekwencji nałożenie dodatkowych zadań na Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

Problem migracji rolników w latach ubiegłych był problemem marginalnym. Nie należy więc oczekiwać, że w najbliższym czasie sytuacja ta zmieni się w sposób radykalny. Niemniej należy podkreślić, że Kasa – realizując zadania z zakresu ubezpieczenia społecznego rolników – ma obowiązek uczestniczenia we wszystkich pracach zmierzających do wprowadzenia w życie zasad koordynacji przepisów wspólnotowych, co wymaga ciągłego doskonalenia kwalifikacji pracowników biur merytorycznych zwłaszcza w zakresie znajomości języków urzędowych obowiązujących w krajach Wspólnoty.

Mgr Małgorzata Zygmantowska jest starszym specjalistą w Biurze Świadczeń Centrali KRUS.

---

⁶ Krajowa grupa zadaniowa ds. koordynacji EC PHARE CONSENSUS PROGRAMME: BMT, *Management and Marketing Consultants Ltd. Wersja końcowa*, wrzesień 1999 r.

⁷ Patrz j.w.

⁸ Patrz j.w.

Ponadto w opracowaniu wykorzystano teksty:

1. Rozporządzenia (EWG) Rady nr 1408/71 z dnia 14 czerwca 1971 r. dotyczące stosowania systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników najemnych, osób pracujących na własny rachunek oraz członków ich rodzin, przemieszczających się w granicach Wspólnoty: *Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich, Seria L*, Nr 28 z dnia 30 stycznia 1971 r.
2. Rozporządzenia (EWG) Rady nr 574/72 z dnia 21 marca 1972 r. ustalające sposoby wykonania rozporządzenia 1408/71, dotyczącego stosowania systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników, osób samodzielnie zarobkujących oraz do członków ich rodzin, zmieniających miejsce pobytu w granicach Wspólnoty: *Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich, Seria L*, Nr 28 z dnia 30 stycznia 1972 r.

KRONIKA

---

28 września-2 października 1999 r.

Delegacja Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego pod przewodnictwem Wiceprezesa Kazimierza Daszewskiego uczestniczyła w VIII Bałtyckiej Konferencji Zabezpieczenia Społecznego w Petersburgu. Było to kolejne spotkanie przedstawicieli instytucji zabezpieczenia społecznego krajów regionu basenu Morza Bałtyckiego w ramach realizowanej od kilku lat inicjatywy wymiany poglądów i doświadczeń w zakresie ubezpieczeń społecznych. Konferencja zorganizowana została przez TACIS Project (Zarządzanie Zabezpieczeniem Społecznym: Ubezpieczeniem Społecznym, Medycznym i Emeryturami oraz Funduszami Emerytalnymi), przy współdziałaniu Funduszu Emerytalnego Federacji Rosyjskiej.

W trakcie konferencji omówione zostały aktualne problemy systemów emerytalnych państw bałtyckich, ze szczególnym uwzględnieniem tendencji ich rozwoju u progu XXI wieku oraz nowych aspektów finansowania systemów emerytalnych w państwach tego regionu. W programie konferencji znalazły się między innymi następujące tematy:

- Realizacja reformy systemu emerytalnego w Federacji Rosyjskiej – aspekty strukturalne, ekonomiczne, instrumentalne i informacyjne.
- Użytkowanie zaawansowanych metod i technologii w działalności Oddziału Regionalnego Funduszu Emerytalnego w rejonie St. Petersburg.
- Tendencje w rozwoju systemów emerytalnych państw bałtyckich: zasięg, świadczenia, organizacja.
- Reforma emerytalna w Szwecji: stan obecny.
- Nowe metody konsolidowania emerytur w Estonii, na Łotwie, Litwie i w Polsce: plany i doświadczenia.

- Problemy w zarządzaniu zawodowymi kasami emerytalnymi: lekcja dla państw bałtyckich na przykładzie Wielkiej Brytanii.
- Kalkulacje ubezpieczeniowe w zakładaniu kas emerytalnych.
- Zadania legislacyjne w zakresie emerytur w Rosji.

---

1 października 1999 r.

W Ministerstwie Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej odbyła się konferencja uzgodnieniowa kończąca pierwszą fazę prac nad nowelizacją ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Przygotowany projekt ustawy zmieniającej wprowadza szereg istotnych korekt i uzupełnień w systemie ubezpieczenia społecznego rolników, głównie w zakresie zasad podlegania ubezpieczeniu, zasad przyznawania świadczeń wynikających z faktu orzeczonej niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym oraz wiele zmian związanych z dostosowaniem ustawy do wprowadzonego pakietu ustaw, dotyczących reformy ubezpieczeń społecznych i ubezpieczeń zdrowotnych.

- Najistotniejsze zmiany proponowane w omawianym projekcie ustawy to:
- rozszerzenie kręgu osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników również o cudzoziemców, których pobyt w Polsce ma charakter stały (dotychczas temu ubezpieczeniu podlegali wyłącznie obywatele polscy),
  - ograniczenie możliwości wyboru między ubezpieczeniem w ZUS i KRUS osobom prowadzącym jednocześnie działalność rolniczą i gospodarczą oraz pozbawienie takiej możliwości „domowników”,
  - wyeliminowanie „podwójnego” ubezpieczenia poprzez wyłączenie z obowiązkowego ubezpieczenia społecznego rolników wszystkich osób zatrudnionych na podstawie umowy o pracę, również pracujących w wymiarze czasu pracy niższym niż 0,5 etatu, bowiem osoby te – bez względu na wymiar czasu pracy – podlegają ubezpieczeniu na podstawie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych,
  - wprowadzenie kategorii „całkowitej niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym”, czyli utraty zdolności do osobistego prowadzenia jakiejkolwiek działalności rolniczej, w miejsce „długotrwałej niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym”, jako warunku przyznania renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy,
  - wprowadzenie możliwości przyznania renty okresowej również ubezpieczonym, którym do osiągnięcia wieku emerytalnego pozostało nie więcej niż 5 lat; obecnie osobom tym może być przyznana wyłącznie renta stała,

- wprowadzenie tzw. rolniczej renty szkoleniowej dla rolników, którzy trwale utracili zdolność do pracy w gospodarstwie rolnym, w celu stworzenia możliwości przekwalifikowania i uzyskania pracy w innym zawodzie,
- zniesienie zaliczalności lat pobierania okresowej renty rolniczej do uprawnień emerytalno-rentowych, bowiem w tym czasie nie jest opłacana składka,
- zaostrzenie kryteriów wypłacania części uzupełniającej świadczenia emerytalno-rentowego poprzez ograniczenie do wyjątkowych przypadków możliwości wypłaty połowy części uzupełniającej oraz wykluczenie możliwości wypłacania całej części uzupełniającej w przypadku prowadzenia działalności rolniczej przez emeryta lub rencistę rolnego,
- zniesienie warunku zaprzestania działalności rolniczej przez emerytów i rencistów rolnych dla uzyskania prawa do wypłaty dodatku pielęgnacyjnego z tytułu ukończenia 75 lat; dotychczas rolnicy, którzy nie zaprzestali działalności rolniczej, są jedyną grupą osób w Polsce, która mimo przekroczenia 75. lat nie może uzyskać prawa do dodatku pielęgnacyjnego.

Są to istotne zmiany korygujące system ubezpieczenia społecznego rolników, jednak nie jest to jeszcze kompleksowa reforma systemu, która planowana jest w okresie późniejszym. W końcu listopada projekt ustawy zmieniającej skierowany został do rozpatrzenia przez Radę Ministrów.

6-8 i 13-15 października 1999 r.

W Centrum Kongresowym „Warszawianka” w Jachrance k. Warszawy odbyły się dwie sesje seminariów z udziałem sędziów sądów apelacyjnych i sądów okręgowych oraz pełnomocników procesowych KRUS i kierowników wydziałów świadczeń wszystkich oddziałów regionalnych Kasy.

Zorganizowane w tym roku seminaria są efektem kontynuowanej od wielu lat współpracy Centrali KRUS z Ministerstwem Sprawiedliwości, zmierzającej do stworzenia możliwości wymiany doświadczeń w dziedzinie orzekania w sprawach z ubezpieczenia społecznego rolników między sędziami z różnych regionów kraju oraz możliwości wyjaśnienia wątpliwości i spostrzeżeń pracowników KRUS, powstających na tle orzecznictwa sądowego.

Omawiane seminaria stanowiły taką właśnie płaszczyznę wymiany doświadczeń i spostrzeżeń sędziów i pracowników Kasy w oparciu o analizę orzeczeń sądów apelacyjnych w sprawach odwoławczych dotyczących ubezpieczenia społecznego rolników, jak również o analizę orzecznictwa Sądu Najwyższego.

Dyskusja i wymiana poglądów prezentowana na tych seminariach była bardzo pożyteczna zarówno dla sędziów, jak i pracowników KRUS.

Dodać należy, że w obu seminariach uczestniczył gościnnie prof. Błażej Wierzbowski – przewodniczący Rady Programowej kwartalnika „*Ubezpieczenia w Rolnictwie – Materiały i Studia*”, korzystając z możliwości zainteresowania tym periodykiem środowiska sędziów orzekających w sprawach dotyczących ubezpieczenia społecznego rolników. Podjęta na seminariach dyskusja i wymiana poglądów będzie zapewne kontynuowana na łamach naszego kwartalnika.

6-9 października 1999 r.

W Bad Hofgastein w Austrii odbyło się Drugie Europejskie Forum Zdrowia GASTEIN na temat „*Zdrowie i zabezpieczenie społeczne*”, w którym uczestniczyła delegacja Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego pod przewodnictwem dyr. Jacka Kossakowskiego – Naczelnego Lekarza KRUS.

Europejskie Forum Zdrowia GASTEIN zainaugurowało swoją działalność w 1998 r. z inicjatywy Komisji Regionalnej Unii Europejskiej oraz przy poparciu i współudziale organizacyjnym Komisji Europejskiej Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), Ministerstwa Pracy, Zdrowia i Spraw Socjalnych Austrii oraz przedstawicieli rządu federalnego Landu Salzburg. Stanowi ono platformę wymiany poglądów i doświadczeń na temat kierunków rozwoju polityki zdrowotnej w zjednoczonej Europie oraz poszukiwania wspólnych działań zmierzających do rozwiązywania istniejących w dziedzinie zdrowia problemów i zagrożeń.

„*Kształtowanie lepszego jutra dla zdrowia w Europie*” to główne hasło i cel działalności Forum.

W ramach tegorocznego Forum poświęconemu tematowi „*Zdrowie i zabezpieczenie społeczne*” w odrębnych grupach roboczych dyskutowano między innymi o następujących zagadnieniach, takich jak:

- poprawa jakości w lecznictwie,
- dążenie ku równowadze zdrowotnej i leczniczej w Europie,
- rola publicznego lecznictwa, wspieranie działań prozdrowotnych i prewencja w Europie,
- zdrowie a rozwój technologiczny,
- rzadkie choroby, choroba sercowa i jej leczenie.

Drugie Europejskie Forum Zdrowia GASTEIN wiele uwagi poświęciło również przyszłym, nowym członkom Unii Europejskiej, organizując specjalne warsztaty dla przedstawicieli krajów kandydackich, w celu przekazania

możliwie wielu informacji o polityce zdrowotnej krajów członkowskich Unii, ze szczególnym zwróceniem uwagi na rosnące znaczenie tematu zdrowia w procesie poszerzania Unii Europejskiej i działaniach dostosowawczych krajów kandydackich.

14-15 października 1999 r.

Delegacja Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego uczestniczyła w Bratysławie w Konferencji Międzynarodowej Organizacji Zabezpieczenia Społecznego – ISSA poświęconej rozważaniom na temat „*Tendencje demograficzne i globalizacja jako wyzwanie dla zabezpieczenia społecznego*”.

W programie obrad znalazły się m.in. następujące tematy:

- Zabezpieczenie społeczne w przyszłym wieku a presja demograficzna i globalizacja.
- Ewolucja demograficzna i jej wpływ na zabezpieczenie społeczne.
- Międzynarodowy rok starszych osób: „*aktywne starzenie się*” i zabezpieczenie społeczne.
- Ochrona społeczna rodzin lub osób starszych w krajach rozwiniętych – czy rządy rzeczywiście muszą wybierać?
- Globalizacja: gwarancja dobrobytu, czy zagrożenie dla solidaryzmu?
- Globalizacja: jej skutki i powiązanie z zabezpieczeniem społecznym.
- Zdrowie: nowe warunki dla długotrwałego leczenia.

Przestawiony wyżej szeroki zakres tematyczny referatów prezentowanych na konferencji w pełni charakteryzuje problematykę będącą przedmiotem obrad oraz kierunki rozważań co do przyszłości systemów zabezpieczenia społecznego.

Globalizacja jako proces coraz szerszych powiązań gospodarczych i społecznych, niezależnie od istniejących granic administracyjnych, oraz rosnący udział ludzi starych w wysoko rozwiniętych społecznościach to najpoważniejsze wyzwanie dla zabezpieczenia społecznego u progu XXI wieku.

21-22 października 1999 r.

Na zaproszenie Europejskiego Forum instytucji działających na rzecz zapobiegania wypadkom przy pracy i chorobom zawodowym, przebywała w Helsinkach delegacja KRUS pod przewodnictwem Wiceprezesa Marka J. Hołubickiego.

Europejskie Forum ubezpieczeń od wypadków i chorób zawodowych powstało w 1992 r., pomyślane jako miejsce wymiany informacji i doświadczeń między różnymi instytucjami narodowymi odpowiedzialnymi za ubezpieczenie od wypadków i chorób zawodowych. Aktualnie do Forum należą instytucje z 12. krajów: Niemcy, Austria, Belgia, Dania, Hiszpania, Finlandia, Francja, Włochy, Luksemburg, Portugalia, Szwecja i Szwajcaria.

Celem Forum jest propagowanie wiedzy nt. zapobiegania wypadkom przy pracy i chorobom zawodowym, skutecznej ochrony w miejscu pracy w obliczu zawodowego ryzyka, działań prewencyjnych, jak również leczenia powypadkowego i świadczeń odszkodowawczych.

W programie posiedzenia Europejskiego Forum w Helsinkach znalazły się m.in. następujące tematy:

- Zapewnienie zbieżności rozwiązań w systemach ubezpieczeń społecznych stosowanych w Europie w zakresie ubezpieczeń wypadkowych.
- Ubezpieczenia wypadkowe w kontekście Europejskiej Unii Ekonomicznej i Monetarnej oraz Jednolitego Rynku.
- Ostatnie osiągnięcia w dziedzinie ochrony socjalnej.
- Międzynarodowe aspekty objęcia ubezpieczeniem wypadkowym ludzi wykonujących działalność inną niż zatrudnienie zarobkowe.
- Koordynacja systemu ubezpieczeń społecznych w nowym millennium.

Bardzo ważnym dla delegacji KRUS punktem konferencji było zgłoszenie wniosku o przyjęcie Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w poczet członków Forum. Złożony na sesji roboczej wniosek uzyskał jednogłówną aprobatę członków Forum. Formalności związane z przyjęciem KRUS zostaną omówione na kolejnym spotkaniu Forum w Turku 21-22 czerwca 2000 r.

---

27 października 1999 r.

W toku prac sejmowych nad projektem budżetu państwa na rok 2000, odbyło się posiedzenie Sejmowej Komisji Spraw Społecznych z udziałem przedstawicieli Komisji Rolnictwa, na którym rozpatrywany był m.in. projekt planu rzeczowo-finansowego Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

Plan ten opracowany został przy założeniu zmniejszenia się w 2000 roku liczby emerytów i rencistów rolnych o ok. 28 tys., tj. do poziomu 1 901,4 tys. osób oraz utrzymania na niemal nie zmienionym poziomie ok. 1 360 tys. liczby osób ubezpieczonych, za które będą pobierane składki na ubezpieczenie emerytalno-rentowe.

Plan zakłada wzrost w stosunku do 1999 r. liczby zasiłków rodzinnych (ok. 101,5% przewidywanego wykonania roku 1999), pielęgnacyjnych (105,6), pogrzebowych (103,7), zmniejszenie liczby zasiłków macierzyńskich (97,4) i porodowych (97,4) oraz utrzymanie na nie zmienionym poziomie liczby zasiłków chorobowych i odszkodowań powypadkowych.

Zaplanowane wielkości dochodów poszczególnych funduszy, tj.:

- funduszu emerytalno-rentowego na poziomie 106,5% przewidywanego wykonania roku 1999,
- funduszu prewencji i rehabilitacji na poziomie 100,4%,
- funduszu składkowego na poziomie 101,5%,
- funduszu administracyjnego na poziomie 99,3%

zapewniają pełną realizację zadań Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.

Niski wskaźnik funduszu administracyjnego wynika z tegorocznego jednorazowego dofinansowania funduszu na potrzeby związane z przygotowaniem się do tzw. „efektu roku 2000”.

Członkowie sejmowej Komisji Społecznej nie zgłosili uwag, ani zastrzeżeń do propozycji zawartych w projekcie.

11-14 listopada 1999 r.

W Guangzhon w Chinach odbył się VIII Azjatycki Kongres Medycyny Wsi i Zdrowia Rolników, w którym uczestniczyła delegacja polska pod przewodnictwem dr Andrzeja Kosiniaka-Kamysza, Przewodniczącego Rady Ubezpieczenia Społecznego Rolników, z udziałem Kazimierza Daszewskiego i Marka Hołubickiego – Zastępców Prezesa KRUS oraz prof. Henryka Rafalskiego i prof. Jerzego Zagórskiego – dyrektora Instytutu Medycyny Wsi w Lublinie.

Kongres zorganizowany został z inicjatywy Światowej Organizacji Medycyny Wsi i Zdrowia Rolników (International Assotiation of Agricultural Medicine and Rural Health – IAAMRH), a jego organizatorem była Chińska Organizacja Zdrowia Rolników (Chinese Rural Health Assotiation).

Głównym celem tego międzynarodowego spotkania było omówienie najnowszych osiągnięć i wyników badań w dziedzinie ochrony zdrowia rolników w strefie Azji i Pacyfiku oraz promocja rozwoju medycyny wsi u progu XXI wieku.

Hasło: „*W kierunku znaczącego rozwoju medycyny wsi i ochrony zdrowia rolników w XXI wieku*” w pełni oddaje tematykę obrad Kongresu, na którym zaprezentowano m.in. następujące tematy:

- Promocja i edukacja zdrowotna w rolnictwie.
- Przemiany zachodzące w podstawowej opiece zdrowotnej rolników.
- Właściwy system zdrowia i opieki medycznej a społeczny dobrobyt w społecznościach rolniczych.
- Zapobieganie i kontrola chorób zakaźnych, pasożytniczych i epidemiologia chorób występujących w rolnictwie.
- Higiena żywienia i sposoby właściwego odżywiania się.
- Zdrowie matki i dziecka, zdrowie psychiczne i wczesna opieka zdrowotna u rolników.
- Rola tradycyjnej medycyny w podstawowej opiece zdrowotnej.

Szeroki udział polskiej delegacji w VIII Azjatyckim Kongresie Medycyny Wsi i Zdrowia Rolników poza aspektami merytorycznymi – żywotne zainteresowanie prezentowaną na Kongresie tematyką – miał również głębsze uzasadnienie w związku z przedstawioną możliwością przyznania Polsce sekretariatu Światowej Organizacji Medycyny Wsi i Zdrowia Rolników (IAAMRH). W trakcie Kongresu przeprowadzone zostały wstępne rozmowy uzgodnieniowe zakończone ustaleniem, iż w 2000 roku wraz z zaplanowaną zmianą władz Światowej Organizacji Medycyny Wsi i Zdrowia Rolników nastąpią również zmiany w sekretariacie tej organizacji. Sekretarzem Organizacji zostanie przedstawiciel Polski, uzgodniony w terminie późniejszym.

22-26 listopada 1999 r.

Na zaproszenie Austriackiego Zakładu Ubezpieczeń Społecznych dla Rolników – SOZIALVERSICHERUNGSANSTALT DER BAUERN (SVB) w Wiedniu przebywała delegacja Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego pod przewodnictwem Wiceprezesa Marka J. Hołubickiego. Celem wizyty było zapoznanie się z systemem ubezpieczenia społecznego rolników w Austrii, stosowanymi w tym systemie rozwiązaniami oraz zakresem i sposobem obsługi przez SVB ubezpieczonych i świadczeniobiorców. System ubezpieczenia społecznego rolników w Austrii opiera się na założeniu, iż całość zabezpieczenia społecznego rolników, tzn. ubezpieczenie zdrowotne, ubezpieczenie chorobowe i wypadkowe oraz ubezpieczenie emerytalno-rentowe jest realizowane przez jedną instytucję – SVB.

System ubezpieczenia społecznego rolników w Austrii finansowany jest w 31,7% ze składek wnoszonych przez ubezpieczonych oraz w 68,3% w drodze dotacji z budżetu państwa. Największą pozycję w wydatkach na świadczenia stanowią emerytury i renty – 70% budżetu SVB, 15% świad-

czenia zdrowotne (SVB pełni funkcję kasy chorych dla rolników), 8% zasiłki pielęgnacyjne, 4,9% świadczenia powypadkowe.

Polska delegacja miała okazję do szczegółowego zapoznania się z organizacją i strukturą SVB, systemem naliczania i poboru składek jak również pełnym zakresem działalności SVB w każdym z realizowanych rodzajów ubezpieczenia społecznego rolników.

W ostatnim, podsumowującym dniu wizyty polskiej delegacji przewodniczył Prezes Maksymilian Deleka, który szczegółowo rozważył z gospodarzami możliwości i zakres przyszłej współpracy KRUS-SVB oraz wymiany korzystnych doświadczeń w dziedzinie zabezpieczenia społecznego rolników obu naszych krajów.

26-27 listopada 1999 r.

W siedzibie Instytutu Medycyny Wsi w Lublinie odbyła się Konferencja Naukowo-Szkoleniowa nt. „*Prewencja, rehabilitacja i orzecznictwo lekarskie w wybranych chorobach układu krążenia*”, przeznaczona dla lekarzy wiejskich (gminnych) ośrodków zdrowia. Konferencja zorganizowana została przez Centralę KRUS, Instytut Medycyny Wsi im. Witolda Chodźki w Lublinie oraz Szpital Specjalistyczny im. Józefa Dietla w Krakowie, w ramach przyjętego wspólnie programu szkolenia lekarzy wiejskich ośrodków zdrowia w zakresie prewencji i rehabilitacji.

Program konferencji, oprócz informacji dotyczących zadań KRUS w zakresie prewencji i rehabilitacji oraz orzecznictwa lekarskiego, obejmował również m.in. następujące tematy:

- Epidemiologia chorób układu krążenia.
- Choroba niedokrwienia serca.
- Zawał mięśnia sercowego.
- Nadciśnienie tętnicze.
- Choroby układu krążenia współistniejące z chorobami metabolicznymi.

Wszystkie referaty zamieszczone zostały w specjalnie przygotowanym na Konferencję materiale zbiorczym i przekazane uczestnikom konferencji.

Włodzimierz Kaźmierczak jest dyrektorem generalnym KRUS.

Bezrobocie na wsi

„Bezrobocie towarzyszy rozwojowi społeczno-gospodarczemu Polski od dłuższego już czasu, a badania i publikacje na ten temat trwają blisko 150 lat” – stwierdza Waldemar Michna¹ – szkicując historię tych badań. Praca W. Michny jest sprawozdaniem z realizacji grantu finansowanego przez Komitet Badań Naukowych. Celem badań i publikacji było uwiarygodnienie rozmiarów bezrobocia rejestrowanego oraz utajonego na wsi, wynoszącego ponad 50% bezrobocia krajowego, z czego wynika wniosek, że krajowy program zwalczania bezrobocia powinien obejmować także program rozwiązywania bezrobocia na wsi.

Badania prowadzono w układzie krajowym oraz na przykładzie dziewięciu makroregionów, co było podyktowane przekonaniem, że rozwiązywanie problemów bezrobocia może i powinno być prowadzone w ramach polityki makroregionalnej. Poza analizą sytuacji, autor omawia stosowane obecnie, jak również potencjalne, sposoby przeciwdziałania bezrobociu.

Rozdział I prezentowanej publikacji zawiera krótki **przegląd celów, metod i wyników badań nad bezrobociem na wsi w Polsce od 1930 do 1995 roku**, ponieważ badania z 1995 r. nawiązywały do badań Instytutu Gospodarstwa Społecznego z lat 1914-1935. W badaniu ankietowym z 1995 roku objęto losowo 2 880 gospodarstw domowych z użytkowaniem gospodarstwa rolnego o powierzchni od 1,0 ha do 100,0 ha oraz 2 993 gospodarstwa domowe bez użytkowania gospodarstwa rolnego (w latach 1934-1935 badania prowadzono metodą doboru celowego). Badania były opracowane koncepcyjnie przez IERiGŻ, a przeprowadził je przez GUS, łącznie ze Spisem Ludności i Mieszkań w maju 1995 r.

Rozdział II przedstawia **zatrudnienie i bezrobocie w indywidualnych gospodarstwach rolnych w świetle reprezentacyjnego spisu rolnego przeprowadzonego 30 marca 1994 r.** Autor stwierdza, że 10-procentowa reprezentacja zapewniła spisowi rolnemu bardzo wysoki poziom wiarygodności, ujawniając – podobnie jak spis pełny – taką samą ostrość i skalę problemów.

¹ Waldemar Michna: *Bezrobocie na wsi*, IERiGŻ, Warszawa 1996, s. 251. Rozdziały X-XIII opracowały: A. Sikorska, B. Chmielewska, A. Wrzodalska.

Spis wykazał m.in., że w latach 1988-1994 liczba ludności w wieku zdolności do pracy w przeliczeniu na jedno gospodarstwo rolne przyrastała średniorocznie blisko o 1%, co było zjawiskiem negatywnym. Niekorzystnie kształtowała się struktura ludności w gospodarstwach domowych z użytkowaniem gospodarstwa rolnego; było w nich 4 766,9 tys. osób pracujących, w tym 3 398,5 tys. w wieku produkcyjnym i co najmniej 1 368,4 tys. w wieku przed- lub poprodukcyjnym.

Zaliczenie tej grupy osób do pracujących w rolnictwie obciąża bowiem rolnictwo opinią o bardzo niskiej wydajności pracy. Osoby w wieku poprodukcyjnym należałoby traktować jako marginalną siłę roboczą, co zapobiegłoby licznym i błędnym ocenom polskiego rolnictwa.

Zródłem narastania bezrobocia w latach 1989-1994 była redukcja około 2,5 mln miejsc pracy (zamiast ich przyrostu o 1,4 mln, tj. o tyle, ile wyniósł przyrost ludności w wieku produkcyjnym). Liczbę bezrobotnych na wsi na dzień 30.06.1994 r. szacowano na około 1,5 mln (czyli w granicach od 1 480,4 tys. do 1 564,7 tys. osób). W świetle danych spisu, ludność bezrobotną na wsi cechowały: brak pracy dla znacznej jej części od 1 do 3 lat; większy udział ludzi młodych wśród bezrobotnych na wsi niż w mieście, niska mobilność wynikająca m.in. z braku możliwości opłacenia mieszkania w nowym miejscu pracy; niższe wykształcenie w porównaniu do bezrobotnych w mieście, dawne PGR-y stały się swoistym gettem bezrobotnych byłych pracowników.

Rozdział III przedstawia **wyniki badań ankietowych nad zatrudnieniem i bezrobociem w indywidualnych gospodarstwach rolnych w 1995 r.** Autor zaznacza, że ze względu na sposób losowania reprezentacji, uogólnienie i wnioski wynikające z badań odnoszą się do wszystkich gospodarstw w kraju (lub odpowiednio w makroregionach).

Na jedno gospodarstwo domowe przypadało przeciętnie 4,2 osoby, w tym w gospodarstwach o powierzchni 1-5 ha – średnia wynosiła 3,7-4,5 osoby, a w gospodarstwach powyżej 5 ha – średnio o 1-1,5 osoby więcej, w zależności od grupy obszarowej. Przeciętnie przyrostowi powierzchni gospodarstwa o 1 ha towarzyszył przyrost liczebności osób o 0,05. Średni wskaźnik stanowiący nieco ponad 4,0 osoby oznacza ewolucję od rodziny trzypokoleniowej do dwupokoleniowej. Natomiast różnice w liczebności rodziny związane z wielkością gospodarstwa rolnego są pochodną zapotrzebowania na pracę w tym gospodarstwie oraz większej skłonności młodzieży chłopskiej do dziedziczenia większych gospodarstw rolnych.

W książce scharakteryzowano gospodarstwa rolne także pod kątem bilansu siły roboczej, z czego wynikało, że 47,7% badanych gospodarstw miało zrównoważony bilans siły roboczej, w 32,4% wystąpiła jej nadwyżka, natomiast 22% gospodarstw cechowało stałe lub sezonowe bezrobocie. Ponadto scharakteryzowano zatrudnionych i w pełni wykorzystywanych, jak też za-

trudnionych, ale zbędnych do pracy w gospodarstwach (oceniono, że 13,8% pracujących mogłoby zająć się inną pracą), oraz ludność chłopską w wieku zdolności do pracy, ale nie pracującą w gospodarstwie rolnym (zwracało uwagę, że co piąta osoba w tej grupie była inwalidą).

Rozdział IV przedstawia trudne **problemy wymiany pokoleń w chłopskich gospodarstwach rolnych**. W Europie, nadmienia autor, współczesną strukturę agrarną kształtują takie procesy, jak dziedziczenie gospodarstw rolnych, administracyjne reformy rolne, rynek dzierżawy ziemi i gospodarstw oraz bieżący rynek kupna i sprzedaży gruntów i gospodarstw rolnych. W Polsce natomiast eliminacja PGR z rolnictwa nie miała na względzie chociażby częściowej zmiany struktury agrarnej chłopskich gospodarstw rolnych. Nie służą temu regulacje prawne, na przykład prawo dzierżawy nie broni biorcy dzierżawy przed ryzykiem związanym z nakładami na dzierżawione gospodarstwo rolne.

Zmiany struktury agrarnej dokonują się w pewnym stopniu przez słabo wykształcony rynek kupna-sprzedaży gruntów rolnych oraz dziedziczenie gospodarstw, które są pochodną wymiany pokoleń rolników. Brak jest polityki państwa wobec użytkowników gospodarstw bez następców, która skłaniałaby ich do korzystnej decyzji o losie gospodarstwa, zanim zostanie ono całkowicie zrujnowane.

Przesłanką prognozy zmniejszania się w przyszłości liczby indywidualnych gospodarstw rolnych oraz powiększania powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach jest nie tylko istnienie użytkowników gospodarstw rolnych bez następców, lecz również mała liczba następców; przeciętnie wypada 1,3 następcy na gospodarstwo.

Proces wymiany pokoleń może poważnie zakłócić występująca dysproporcja między liczbą kobiet i mężczyzn wśród następców (w wyniku ucieczki kobiet z rolnictwa do zawodów pozarolniczych). Dysproporcja ta pogłębia się w wieku 15-19 lat i odwraca dopiero od 60. lat i więcej.

Rozdział V przedstawia **chłopską samoocenę dochodów gospodarstwa domowego z gospodarstwa rolnego**. Według tej oceny, dobre dochody z gospodarstwa rolnego miało 7,5% badanych, dostateczne – 36,1%, dochody nie wystarczające na utrzymanie rodziny – 44,4%, dochody na poziomie ubóstwa – 12% badanych gospodarstw. Bardzo duże zróżnicowanie dochodów występuje w ujęciu makroregionalnym i grup obszarowych gospodarstw.

Rozdział VI jest zwięzłym omówieniem **działań na rzecz wielofunkcyjności wsi, rolnictwa i gospodarstw rolnych**. Badano liczbę gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą, liczbę osób przygotowanych zawodowo i zainteresowanych tworzeniem zakładów usługowo-produkcyjnych poza własnym gospodarstwem rolnym i inne.

W rozdziale VII omówiono z kolei **przemiany zatrudnienia w indywidualnych gospodarstwach rolnych, oszacowane przez GUS na podstawie mikrospisu ludności i mieszkań w 1995 r. oraz ich wykorzystanie do badań bezrobocia utajonego na wsi**. W badanej grupie gospodarstw rolnych utajone bezrobocie wyrażało się wskaźnikiem 13,8% ludności w wieku produkcyjnym, pracującej w tych gospodarstwach 3 miesiące i dłużej. W ocenie autora, wskaźnik ten charakteryzuje to zjawisko w skali całego kraju.

Spis wykazał nasilenie się procesu zmniejszania się udziału gospodarstw rolnych stanowiących główne lub wyłączne źródło utrzymania dla rolników (użytkowników) w ogólnej liczbie gospodarstw. Ich liczba spadła z 1 577 tys. w 1978 r. i 1 368 tys. w 1988 r. do 872,8 tys. w 1995 r. Zatem w ciągu 17. lat liczba takich gospodarstw zmniejszyła się prawie o połowę, a przez kolejne 3-5 lat może zmaleć do 700 tys. Gospodarstwa rolne tracą na znaczeniu jako źródło utrzymania dla chłopskich gospodarstw domowych. Na wsi już dominują gospodarstwa domowe utrzymujące się głównie ze źródeł pozarolniczych.

Z analizy dochodów gospodarstw domowych wynika, że gospodarstwa rolne o powierzchni 1-5 ha najczęściej nie zapewniają dostatecznych dochodów na utrzymanie rodziny. Dlatego, stwierdza autor, posiadanie gospodarstwa nie zawsze upoważnia jego użytkownika do nazywania go rolnikiem w znaczeniu, że utrzymuje się z rolnictwa. Ponad połowa użytkowników gospodarstw rolnych utrzymuje się głównie spoza rolnictwa. Jest to bardzo istotna cecha polskiego rolnictwa. Nie oznacza jednak, że rolnictwo jest mało istotnym źródłem dochodu. Bez niego poziom życia ludności wiejskiej byłby niewyobrażalnie niski. Niemniej, ranga tego dochodu w całości dochodów jest malejąca. Rolnictwo w bardzo dużym zakresie korzysta z marginalnej siły roboczej (emeryci, renciści, ludzie niepełnosprawni, młodzież i inni), opłacanej po równie marginalnych cenach. Marginalna siła robocza nie jest bezrobociem.

Rozdział VIII przedstawia **rozmiary bezrobocia utajonego w 1995 r. w indywidualnych gospodarstwach rolnych w skali kraju i makroregionów**. Uogólnione wyniki ankiety wskazują, że bezrobocie utajone w chłopskich gospodarstwach rolnych wynosiło ponad 476 tys. osób, tzn. na cztery gospodarstwa indywidualne przypadała jedna osoba bezrobotna w wieku produkcyjnym (bez osób w wieku 15-17 lat). Bezrobocie utajone na wsi ujawnia się z wielką dynamiką na rynku pracy i stanowi w wielu dziedzinach konkurencyjną siłę roboczą. Autor zwraca uwagę, że w warunkach bezemigracyjnych w najbliższych pięciu latach ludność wiejska w wieku produkcyjnym zwiększy się per saldo o około 250 tys. osób. Spis i wyniki ankiet IERiGŻ wykazały, że łącznie 263 tys. użytkowników gospodarstw rolnych w wieku poprodukcyjnym ma 215 tys. potencjalnych spadkobierców. Można szaco-

wać, że co trzecie lub co czwarte gospodarstwo rolne całkowicie rozpadnie się wraz z utratą zdolności obecnego użytkownika do jego prowadzenia.

W rozdziale IX omówiono **bezrobocie rejestrowane oraz bezrobocie według definicji MOP na wsi w 1995 r.** Stwierdzono występowanie dużych różnic między wielkością udokumentowanego bezrobocia na wsi a danymi mikrospisu i mieszkań z 1995 r., wymagających dodatkowych analiz, dlatego szczegółowo przeanalizowano aktywność zawodową niechłopskiej ludności (rozdział X) i stwierdzono, że ponosi ona relatywnie największy ciężar klęski bezrobocia, która także przenosi się na całą wieś i stanowi poważną barierę utrudniającą rozwój wsi. Omówiono też zagadnienie mobilności niechłopskiej ludności wiejskiej na rynku pracy (rozdział XI).

Dalsze rozdziały (XII i XIII) są poświęcone **zatrudnieniu kobiet na wsi w 1995 r. oraz wybranym problemom zatrudnienia i bezrobocia wśród młodzieży na wsi.** Stwierdzono, że bezrobocie młodzieży ujawnia się zwłaszcza w postaci wydłużającego się okresu poszukiwania pracy, przy czym mężczyźni szybciej niż kobiety znajdują pracę, dzięki czemu krócej są bezrobotnymi.

W rozdziale XIV omówiono **przeciwdziałania skutkom i przyczynom bezrobocia, podejmowanym w Polsce w latach 1990-1995.** Ostatni, XV rozdział przedstawia natomiast **założenia do długotrwałego programu rozwiązywania problemu bezrobocia na wsi.** Propozycje programowe obejmują kilka grup problemowych, a mianowicie:

- makroekonomiczne uwarunkowania stopniowego rozwiązywania problemu bezrobocia w mieście i na wsi,
- długookresowa prognoza zmian zatrudnienia na wsi,
- sfery usług służące tworzeniu pozarolniczych miejsc pracy dla ludności wiejskiej,
- problemy migracji ludności rolniczej ze wsi do miast,
- problemy społecznej akceptacji konieczności przemian na wsi i w rolnictwie.

*Mgr Robert Korsak jest radcą Prezesa
Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego.*